

TERÜLETI KUTATÁSOK
REGIONAL RESEARCHES

8

SZOCIÁLGEOGRÁFIAI
TANULMÁNYOK

SOCIAL GEOGRAPHICAL
STUDIES

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

TERÜLETI KUTATÁSOK
8.

SZOCIÁLGEOGRÁFIAI
TANULMÁNYOK

Szerkesztette:

TINER TIBOR

BUDAPEST

1988

Szerkesztő Bizottság:

BERÉNYI ISTVÁN

DÖVÉNYI ZOLTÁN

KOCSIS KÁROLY

TINER TIBOR

E szám munkatársai: Aubert Antal (JPTE, Pécs), Berényi István (MTA FKI), Cséfalvay Zoltán (MTA FKI), Gurzó Imre (MTA RKK, Békéscsaba), Horváth József (Mezőgazdasági Főiskola, Kaposvár), Kovács Teréz (MTA RKK, Kecskemét), Kovács Zoltán (MTA FKI), Martonné Erdős Katalin (KLTE, Debrecen), Pomázi István (MTA FKI), Simon Imre (MTA RKK, Békéscsaba), Süli-Zakar István (KLTE, Debrecen), Timár Judit (MTA RKK, Békéscsaba), Tiner Tibor (MTA FKI). Külföldi szerzők: P.Gräf, H-D.Haas, P.Lintner, R.Metz, R.Paesler T.Polensky, K.Ruppert (Müncheni Egyetem Gazdaságföldrajzi Intézete, München, NSZK).

I S S N 0139--2875 Elmélet-Módszer-Gyakorlat

I S S N 0139--2883 Területi Kutatások

I S B N 963 7322 70 1

TARTALOM

	oldal
Előszó /Tiner Tibor/	5
KUTATÁSI EREDMÉNYEK	
Dr. Cséfalvay Zoltán: A szociálgeográfia és a település- politika reformja Magyarországon	9
Dr. Süli-Zakar István: Az agglomerációs fejlődés iránya és sajátosságai a Borsodi Iparvidéken	15
Dr. Tiner Tibor: Borsod-Abaúj-Zemplén megye országhatár- menti területeinek néhány közlekedésföldrajzi saját- tossága	29
Martonné dr. Erdős Katalin: Szociálgeográfiai vizsgálá- tok Miskolc rekreációs övezetében	41
Horváth József: Az agrártevékenység hatása a városi élet- módra Kaposvár példáján	61
Dr. Aubert Antal: A gabonatermelés területi típusai a földrajzi tájkörzetek függvényében	75
Kovács Teréz: Egy homoki tanyás község (Jakabszállás) szakszövetkezetének kialakulása és fejlődésének történeti áttekintése	87
Dr. Gurzó Imre: A Jakabszállási Népfront Szakszövetke- zet termelési szerkezetének és termékforgalmi kapcsolatainak alakulása az 1980-as évek elején	93
Dr. Simon Imre-dr. Timár Judit: Újkígyós és Szabad- kígyós társadalomföldrajzi képe és kapcsolataik területi rendszere	103

FÓRUM

A Gazdaság-és Társadalomföldrajzi Osztály 1986. évi te- vékenységéről (dr. Berényi István)	113

KILÁTÓ

Bevezető /dr. Berényi István/	121
K. Ruppert: Változó térszerveződés. Müncheni körzet. Alap- strukturák, különös tekintettel a városkörnyék prob- lematikára	123

P.Lintner: A településterületek kihasználtsága és ennek fejlődése München térségében	133
H.-D.Haas: München mint ipari telephely. Újabb fejlemények a Dél-Észak vita tükrében	145
P.Gräf: Új kommunikációs és információs technikák elterjedése a müncheni térségben	161
R.Paesler: A településfejlesztés tendenciái München nyugati peremén	171
R.Metz: A munkaerőpiac változása München területrendezési körzetében	183
T.Polensky: A bajorországi kiskereskedelem regionális fejlődési tendenciái, különös tekintettel a müncheni fejlesztési körzetre	195

PROFIL

Zbigniew Rykiel (dr. Kovács Zoltán)	201

HÍRADÓ

Alföld-Ankét-86' Békéscsabán (dr. Kovács Zoltán)	209
Beszámoló a Regionális Tudományos Társaság 26. Európai Kongresszusáról (Pomázi István)	211

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Valentyej,D.I. (főszerk.): Demograficeszkij Enciklopedyiceszkij Szlovar (Pomázi István)	217
Small,J.-Witherick,M.: A modern Dictionary of Geography (dr. Kovács Zoltán)	218

CONTENTS

	page
Preface (T. Tiner).....	5

RESULTS

Dr Z. Cséfalvay: Social geography and settlement policy reform in Hungary	9
Dr I. Süli-Zakar: Tendency and features of agglomeration development in the Borsod industrial region	15
Dr T. Tiner: Some features in the geography of transport in the borderland of Borsod-Abauj-Zemplén county	29
Dr K. Marton-Erdős: Social geographic investigations in the recreational zone of Miskolc	41
J. Horváth: Effect of agrarian activity on urban life on the example of Kaposvár	61
Dr A. Aubert: Defferent spatial variations of wheat-production in accordance with geographical landscape-zones	75
Ms. T. Kovács: Formation of a specialized cooperative in Jakabszállás and the history of its development in a sandy community detached with farms	87
Dr I. Gurzó: Formation of structure of production and the turnover of product-connection of specialized cooperative "Népfront" in Jakabszállás in the early 80-ies	93
Dr I. Simon-Dr J. Timár: Social geography of Újkigyós and Szabadkigyós and the spatial system of their relations	103

FORUM

About the activity of the Department of Economic and Social Géography in 1986 (Dr I. Berényi)	113

OUTLOOK

Introduction (Dr I. Berényi)	121

K. Ruppert: Raumorganisation im Wandel. Die Region München, Grundstrukturen unter besonderer Berücksichtigung der Stadt-Umland-Problematik	123
P. Lintner: Aspekte der Siedlungsflächennutzung und ihrer Entwicklung in der Region München	133
H-D. Haas: München als Industriestandort. Jüngere Entwicklungen vor dem Hintergrund der Süd-Nord-Gefälle-Diskussion	145
P. Gräf: Die Diffusion neuer Kommunikations- und Informationstechniken in der Region München	161
R. Paesler: Tendenzen der Siedlungsentwicklung am westlichen Stadtrand von München, dargestellt am Beispiel ausgewählter Gemeinden	171
R. Metz: Wandel der Arbeitsmärkte in der Planungsregion (14) München	183
T. Polensky: Regionale Entwicklungstendenzen des Einzelhandels in Bayern unter besonderer Berücksichtigung der Planungsregion München	195

PROFILE

Zbigniew Rykiel (Dr Z. Kovács)	201

NEWS	209

LITERATURE	217

A Területi Kutatások nyolcadik füzetének tanulmányai - előző számunkhoz hasonlóan - többnyire társadalomföldrajzi ihletésűek. A témák - sokszínűségük ellenére - a fenti rendezőelv alapján formálódnak sajátosan egységessé. Így nyomja rá a bélyegét a szociálgeográfiai szemlélet a kötet elméleti jellegű bevezető dolgozatára, település-, agrár-és közlekedésföldrajzi cikkeire, rávilágítva egy-egy társadalmi alapfunkció térbeli változások formájában való megnyilvánulási sajátosságaira, azok specifikumaira.

Újítási szándékunk a továbbiakban is töretlen. Ezt példázza egyrészt "Kilátó" c. rovatunk tartalma, amely a legutóbbi nyugatnémet (bajor) -- magyar szemináriumra készült német tanulmányok közreadásával érzékelteti a szociálgeográfia "müncheneri iskola" néven ismert ágának legfrissebb kutatási eredményeit. Másrészt új rovatot nyitunk "Profil" elnevezéssel, azon céllal, hogy benne röviden felvázoljuk a társadalomföldrajzi kutatások egy-egy markáns külföldi művelőjének tudományos portréját. Előszörként egy fiatal lengyel kutatóegyéniiséget mutatunk be, aki figyelemre méltó eredményeivel már eddig is sok elismerést szerzett hazájában és külföldön egyaránt. "Hiradó" rovatunkban igyekszünk nyomon követni a jelentősebb földrajzi vonatkozású konferenciákon, tanácskozásokon történeteket.

Korábban kitűzött céljainkról (a kutatási eredmények mielőbbi publikálása, vitára készítés, új szemléletű vizsgálati módszerek kipróbálása) még a jelenlegi, a hazai tudományos életet fokozottan sújtó gazdasági körülmények között sem mondhatunk le, noha megállapításaink rövidebb-hosszabb távon való hasznosulásának esélyei az utóbbi években számottevően csökkentek.

Abban bízva, hogy az értékesebb gondolatok - még többszöri eltemetésük ellenére is - kiállják az idők próbáját (mintegy "újra fölfedeztetnek"), e kiadványunkat újabb adaléknak sajnáljuk a társadalom szűkebb és tágabb földrajzi tere megismerésének bővítéséhez.

Tiner Tibor

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A SZOCIALGEOGRÁFIA ÉS A TELEPÜLÉSPOLITIKA REFORMJA MAGYARORSZÁGON

Dr. Cséfalvay Zoltán

Magyarországon a szociálgeográfia kifejezés először nyomtatásban 1970-ben jelent meg LETTRICH EDIT Tihanyról írott munkájában (1970). Ezt, és későbbi tanulmányát is rövidesen egy szűk körű szakmai vita követte, amely elsősorban a tudományág hazai alkalmazásának lehetőségeit feszegette (LETTRICH E. 1972; WALLNER E. 1971, 1973). Ekkor úgy tűnt, a magyar geográfia^x készen áll arra, hogy a tudomány centrumaihoz gyorsan felzárkózzon, elindítsa Magyarországon is a szociálgeográfiai kutatásokat. Hogy ez mégsem így történt, abban a geográfián kívüleső jelenségek éppúgy szerepet játszottak, mint a magyar földrajz-kutatás jellegéből adódó problémák.

Magyarországon az ötvenes évek vége óta a társadalmat az államnak alárendelő centralizált társadalomfejlesztési modell lebontásának korát, az azt felváltó "reform körüli huzavona szakaszait éljük" (GLATZ F. 1986). Ez a megtorpanásokkal és visszaesésekkel tarkított folyamat a 70-es évek végére már jelentős eredményeket hozott az állam és a társadalom viszonyában. Amíg az ötvenes évekre "az élet minden területének szigorú állami irányítása, a civil társadalom csaknem teljes felszámolása" volt a jellemző, addig a 70-es évek végén már "az egyéni és társadalmi cselekvés bizonyos mozgásterének kialakulása, a civil társadalom bizonyos elemeinek megjelenése, relatív autonómiák kialakulása" (HANKISS E. 1986) volt megfigyelhető.

A civil társadalom önartikulációs folyamata azonban a 70-es évek végéig még nem vezetett el az állami fejlesztési monopólium rendszerének lazulásához. Éppen ezért a geográfiát sem érte olyan kihívás, amely elméleti-módszertani megújulásra ösztönözte volna, akár a szociálgeográfia, akár más áramlat irányába.

A nyolcvanas években újabb lendületet kapott a civil társadalom önartikulációs folyamata. Ennek jelei az utóbbi években már a társadalmi tervezésben is megmutatkoznak: kialakulóban van az állam és a társadalom közötti párbeszédre építő tervezés rendszere. A legnagyobb változások előtt pedig a geográfia szempontjából legfontosabb terület, a településpolitika áll.

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy a településpolitika hagyományos rendszere Magyarországon legitimációs válságba jutott. A társadalom ugyanis ma már egyre kevésbé tolerálja a redistributív szisztéma funkcionális zavaraiából származó feszültségeket. Ilyen feszültségforrás egyrészt az, hogy a településpolitika, - az elosztható és a települések fejlesztésében

^xAz alábbi tanulmányban - az egyszerűbb szóhasználat érdekében - a geográfia fogalma alatt a földrajz mindazon ágait értem, amelyek nem a természeti környezettel foglalkoznak.

felhasználható javak körének beszűkülése miatt, - egyre inkább a lakosságra hárítja át a településfejlesztés költségeit.^{xx} Másrészt az, hogy a településpolitika számára kezelhetetlenné vált a hátrányos helyzetű területek problémája^{xxx} éppen akkor, amikor a gazdasági strukturaváltás a jövőben újabb depressziós területek kialakulásával fenyeget (CSEFALVAY Z.-PERGER É.-POMÁZI I. 1986). Harmadrészt pedig azt tolerálja egyre nehezebben a társadalom, hogy a tervező közigazgatás még a rendelkezésre álló szerény erőforrások hatékony felhasználását sem tudja biztosítani (VÁGI G. 1982).

Az ily módon kialakult válsághelyzetben a településpolitika előtt négy alternatíva áll.

Az első szerint a településpolitika felvállalja a területi problémákat, és semmit sem változtat jelenlegi rendszerén. Ez a megoldás elvileg keresztülvihető, valójában mégis járhatatlan út. Járhatatlan, mert a településpolitika jelenlegi rendszerének változatlan fennmaradása csak tovább élezné a meglévő feszültségeket, azaz még jobban elmélyítené saját legitimációs válságát.

A második alternatíva az, amikor a településpolitika - még szintén a redisztribúciós szisztémán belül maradván - lakossági "lojalitást biztosító stratégiák és technikák" alkalmazásával növeli gyakorlatának demokratizmusát (OFFE, C. 1972). Ennek a tervezésben való "szimbolikus részvétel", az információk egy részébe történő beavatás, a "lakossági érzékenység szondázása" éppúgy eszköze lehet, mint a "felülről történő rábírás" (PAPP ZS. 1986). A hazai gyakorlatban azonban jobbra csak akkor vetődik fel ilyen eszközök bevetésének szükségessége, amikor a tervező közigazgatás funkcionális zavarai már akut hiányhelyzeteket teremtettek.

A harmadik alternatíva az, amikor a településpolitika - még mindig az újraelosztási rendszer keretei között maradván - reformokat vezet be saját működésének demokratizálása érdekében. DIENEL, P.C. (1974) szerint a tervező közigazgatás három módszert - területi reform, funkcionális reform, közigazgatási reform - alkalmazhat e cél elérésére. A területi reform kisebb közigazgatási egységek kialakításától, a funkcionális reform a döntési jogkörök decentralizálásától, a közigazgatási reform pedig a közigazgatás belső ügymenetének átszervezésétől, hatékonyságának növelésétől várja a tervező közigazgatás gyakorlatának demokratizálódását. Ugy tűnik, hogy a magyar településpolitika ma közel hasonló reformoktól várja problémái megoldását.

A negyedik alternatíva pedig az, amikor a településpolitika jelenlegi gyakorlatának alapjait számolja fel, azaz a redisztributív szisztéma fokozatos lebontásával az újraelosztási és az önfinanszírozó rendszer egyfajta egyensúlyát teremti meg.

^{xx}Ti. a településfejlesztési hozzájárulás bevezetése 1986-ban.

^{xxx}Az újraelosztási rendszer az elmaradott térségeknek nyújtott jelentős anyagi támogatás ellenére továbbra is fenntartja a perifériák függését a centrumoktól.

Ez utóbbi változást tekinthetjük a településpolitika valódi reformjának. Nemcsak azért, mert lényegi átalakulást hozna a településpolitikában, hanem azért is, mert szervesen kapcsolódna az általános gazdasági-társadalmi reformprogramokhoz. A mostanában oly bőven termő reformirodalom a gazdasági reform alapvető lényegét többnyire a magyar gazdaságnak a tervgazdaságtól a piaci gazdálkodás, az első gazdaságtól a második gazdaság, a normatív szabályozástól az önszabályozás, a bürokratikus koordinációtól a piaci koordináció felé való elmozdulásban jelöli meg (BRÓDY A. 1983; KORNAI J. 1983; GÁBOR R.K. 1986). Az elmozdulás mértékét illetően a gazdasági reform elképzelése mára már kinőtték - a 70-es években még meglévő - piaci illuziókat, s általában a két szerveződési típus közötti helyes kompromisszum kialakítását tüntetik fel a reform fő céljának. A politikai intézményrendszer reformját érintő elképzelések pedig kiemelten kezelik a helyi autonómiák, önszerveződések szerepének növelését, aminek egyik alapfeltétele a redisztribúciós szisztéma leépítése.

Természetesen a második és a harmadik alternatíva is tartalmazza bizonyos mértékben a valódi reform egyes elemeit, mindekenként a társadalmi nyilvánosság kiszélesítését. A valódi reformot az különbözteti meg alapvetően a második és a harmadik alternatívától, hogy míg azokban az állampolgár továbbra is a gondoskodás tárgya, addig a valódi reformban az állampolgár a cselekvés alanya.

Ma még nem látható világosan, hogy a mostani változások a településpolitika átalakulásának melyik típusához vezetnek. Az azonban nyilvánvaló, hogy - az első alternatíva kivételével - mindegyik új elvárásokat támaszt a magyar geográfiával szemben. Olyan geográfiát kívánnak, amely valamennyi döntéshozói szinten - a lakosság aktív részvételével - hozott térreleváns döntések szakszerűségét biztosítja. Olyan geográfiát, amely már nemcsak a tervező közigazgatás, hanem a tervezésbe bevont lakossági csoportok érdekeit is szolgálja.

Ugy tűnik, hogy ez a kihívás kissé felkészületlenül érte a magyar geográfiát. Egyfelől az elmúlt időszakban nem hozott létre olyan önálló elméleti bázist, amely továbbfejlesztve, az új igények értelmezésére és megválaszolására alkalmassá tenné. Másfelől pedig, mintha elvesztette volna tájékozódóképességét a nemzetközi geográfia áramlatai között. Külsőségeiben - a matematikai-statisztikai módszerek széleskörű, és gyakran öncélú használatában - megjelent ugyan Magyarországon is a "kvantitatív geográfia", de az elméleti konzekvenciák már a határokon kívül maradtak. A "kvalitatív geográfia" irányzatainak még ez a sors sem jutott, csupán irodalomismertetések szintjén bukkannak fel néha a szakirodalomban.

E két jelenség - az önálló elméleti törekvések elhanyagolása, valamint a külföldi teoretikus eredmények alkotó adaptálásának hiánya - együttesen odavezetett, hogy mára a magyar geográfia átfogó elmélet nélkül maradt. Bár egyes jelenségek - például a településszerkezet változása, az urbanizáció, a migráció - leírására használ egyfajta fogalmi hálót, de a geográfia tárgyára, céljára és módszereire vonatkozó konzisztens fogalmi struktúrája nincsen. Már pedig félő, hogy az elméleti alapok egzszt meghatározásának hiányában a geográfia - mint

minden tudomány amely az elméleti-nélküliség útjára lép - önkényesség, öncélúvá, társadalmilag értéktelenné válhat.

A magyar geográfiában jelenleg - elmélet hiján - egy kutatási módszer tölt be kvázi-elmélet funkciót. E módszer szerint a kutatók egyes mutatók /a népesség demográfiai, társadalmi szerkezete; a települések infrastrukturális szerkezete; a gazdasági egységek termelési eredményei stb./ alapján településrészek, települések vagy településcsoportok között térbeli különbségeket tárnak fel. A regionális diszparitás diagnózisa aztán többnyire terápiával, településpolitikai vagy gazdaságpolitikai stratégiák megfogalmazásával párosul. Ezek a terápiák természetesen csak a módszer logikáját követhetik, azaz a területi aránytalanság helyébe területi kiegyenlítődést javallanak.

Ez a modell, és az általa elérhető eredmények messzemenően kielégítik az erőforrások területi újraelosztását vezérlő tervező közigazgatás igényeit. Ez ugyanis - legalább is elveit tekintve - a területi differenciálódás figyelembevételével alakítja ki fejlesztési rangsorait. A tervező közigazgatáshoz köthetik jelenleg a magyar geográfia még akkor is, ha az arányosabb térszerkezet kívánalma mögött többnyire a gazdaság decentralizálásának, az életkörülményekben mutatkozó egyenlőtlenségek felszámolásának tiszteletre méltó szándéka áll. Természetesen szükséges, hogy a térbeli egyenlőtlenségek lazuljanak, de egy kiegyenlített térszerkezet önmagában még nem oldja meg ezeket a problémákat. Különösen akkor nem, ha az arányosabb térszerkezetet - a lakosság aktív kontrollja nélkül - egy szűkkörű döntéshozó csoport alakítja ki.

Ahhoz, hogy a magyar geográfia ne csupán a tervező közigazgatás folytonosan hullámzó önkorrekciójának legitimálója, hanem a tervező közigazgatás és a lakosság közötti párbeszédre épülő tervezés eszköze legyen, mindenekelőtt ezt a kutatási sémát kell meghaladnia. Magyarországon a szociálgeográfia - eredményeivel és utvesztőivel - ehhez az elméleti munkához nyújthat fontos adalékokat.

IRODALOM

- BRÓDY A. 1983: A gazdasági mechanizmus bírálatának három hulláma - Közgazdasági Szemle 7-8, pp. 802-807.
- CSÉFALVAY Z.-PERGER É.-POMÁZI I. 1986: Tul kis lyuk ez ahhoz...? - Mozgó Világ 7, pp. 86-94.
- DIENEL, P.C. 1974: Das Problem der Bürgerbeteiligung an Landesplanung und Raumordnung - Raumforschung und Raumordnung 1, pp. 7-17.
- GÁBOR R.I. 1986: Reformok, második gazdaság, "államszocializmus" - Valóság 7, pp. 32-48.
- GLATZ F. 1986: Régi és új utak - História 5-6, pp. 34-36.
- HANKISS E. 1986: Diagnózisok 2 - Magvető Kiadó, Budapest
- KORNAI J. 1983: Bürokratikus és piaci koordináció - Közgazdasági Szemle 9, pp. 1025-1038.
- LETTRICH E. 1970: Tihany szociálgeográfiai képe - In: Tihany.

- Magyarázó a Balaton környéke 1 : 10 000-es építésföldtani térképsorozathoz - MÁFI, Budapest, pp. 96-102.
- LETTRICH E. 1972: Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról - Földr. Ért. 2-3, pp. 359-366.
- OFFE, C. 1972: Demokratische Legitimation - In: OFFE, C. (Hrsg): Strukturprobleme des kapitalistischen Staates Frankfurt am Main, pp. 123-132.
- PAPP ZS. 1986: Adalékok a tervezés demokratikus legitimációjához - Kézirat
- VÁGI G. 1982: Versengés a fejlesztési forrásokért - Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- WALLNER E. 1971: Községszintű településföldrajzi vizsgálatok módszertani, szociálgeográfiai és alkalmazott földrajzi problémái - Földr. Közl. 3, pp. 355-367.
- WALLNER E. 1973: Néhány kiegészítés falvaink szociálgeográfiai vizsgálatának kérdéséhez - Földr. Ért. 2-3, pp. 311-319.

SOCIAL GEOGRAPHY AND SETTLEMENT POLICY REFORM IN HUNGARY

Dr Z. Cséfalvay

Summary

To our days it has become obvious that the traditional system of settlement policy in Hungary has reached a legitimacy crisis. Society is less and less tolerant with the tensions stemming from the misfunctions of the redistribution system. In this crisis settlement policy has four alternatives.

In the first alternative settlement policy undertakes regional problems and no change takes place in its present system. The second alternative is that settlement policy also remains within the boundaries of the redistribution system and, through employing technics and strategies ensuring the loyalty of population, its practice is made more democratic. The third alternative is still within the redistribution system; settlement policy introduces /regional, functional or administrative/ reforms in order to make its operation more democratic. In the fourth alternative settlement policy eliminates the foundations of its present practice, through the gradual reduction of the redistribution system, a balance is established between the redistribution and self-financing systems. This last variety can be considered the true reformation of settlement policy, not only because it would bring essential changes, but because it would integrate into the general socio-economic reform programmes.

It is not yet clear which type of settlement policy change would result from the present corrections. It is obvious, however, that, with the exception of the first alternative, each set new expectations against geography in Hungary. A geography is required which ensures the expert's opinion manifested in decisions of all level affecting spatial issues and with the active participation of population. A geography is needed that not only serves planning administration but population groups

involved in planning. Social geography could contribute to the
theory of this new-type geography.

Translated by Dr D. Lóczy

AZ AGGLOMERÁCIÓS FEJLŐDÉS IRÁNYA ÉS SAJÁTOSSÁGAI A BORSODI IPARVIDÉKEN

Dr. Süli-Zakar István

A Borsodi Iparvidéken az agglomerálódási folyamat erőteljesebb kibontakozása - hasonlóan a többi vidéki ipari központjainkhoz - a hatvanas években vette kezdetét. Az agglomerálódás alapját a térségbe investált központi fejlesztési eszközök biztosították. A vas-és acéliparba, a szénbányászatba, s nem utolsósorban a vegyiparba fektetett termelő, másrészt ezek kiszolgálására hivatott nem termelő beruházások révén a Sajó-völgye jelentős ipari körzetté vált.

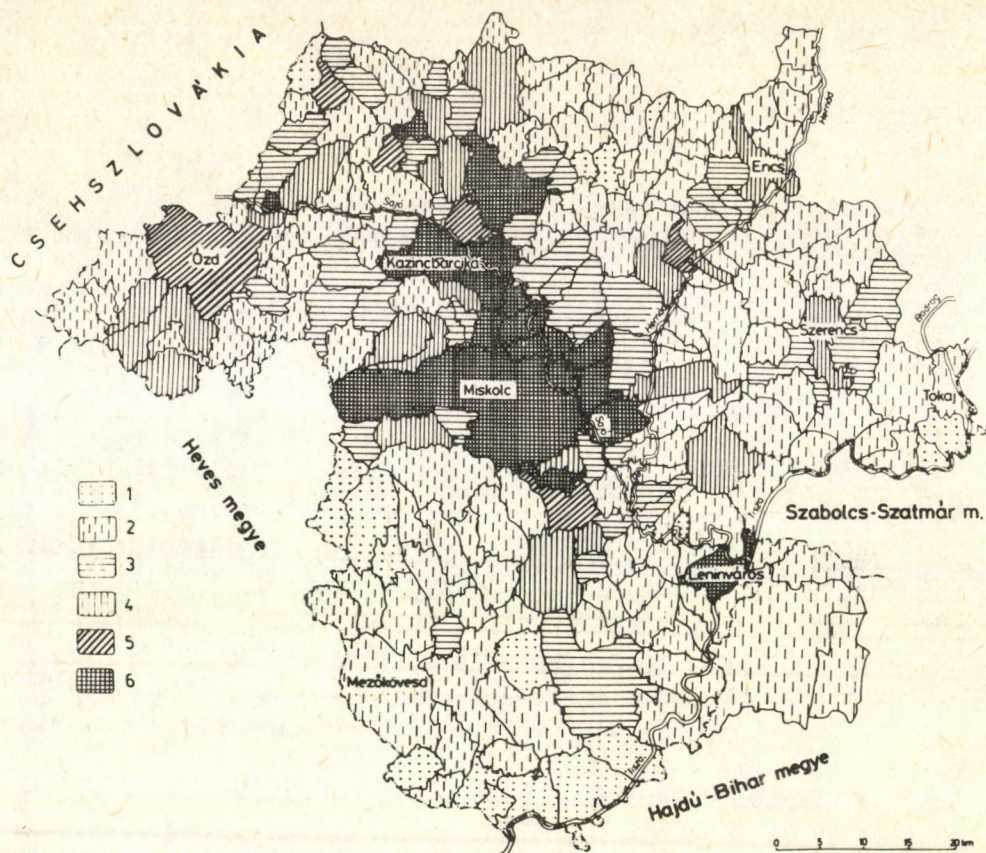
A munkaerőigény és a preferált bérpolitika jelentős ingázást, majd nagy tömegű bevándorlást indított el és éltetett. Elégge ismert tény, hogy 1869 és 1960 között Borsod-Abaúj-Zemplén megye területe az ország kedvező népesedésű vidékei közé tartozott. A mai megyeterület egyes részein /Cserehát, Zempléni-hegység/ ugyanakkor a népesség száma 1869 óta alig növekedett, sok településen még csökkent is. A jelentős népességnövekedés már 1960 előtt is a Sajó-völgyében létrejött ipar- és bányavidéknek, ill. az extenzív iparfejlesztés által kiváltott nagyarányú vándorlási nyereségnek tulajdonítható.

A természetes szaporodás értéke 1869 óta a megyében mindig meghaladta az országos átlagértékeket, de a nagyarányú népességnövekedést a természetes szaporodás egyedül nem biztosíthatta. A magas természetes szaporodáshoz a megyében az 1960-as évekig tetemes vándorlási nyereség is párosult.

A jelentős népességnövekedéssel párhuzamosan a megyében egy határozott területi átrendeződés is megindult. A Sajó-völgyében kialakuló ipari- bányászati központok gyors népességgyarapodásával szemben stagnáló, vagy fogyó népességű vidékek jelenléte jellemző. A más megyék vándorlási veszteségéből is táplálkozó gyors népességnövekedés a hagyományos ipari- bányászati településekre /Miskolc, Ózd, szénbányászfalvak/ és különösen az új ipari központokra /Kazincbarcika, Sajóbáony/ koncentrálódott.

A megye népesedésében a hatvanas években jelentős változást figyelhattunk meg. A korábbi évtizedekben észlelt vándorlási nyereség megszűnt, s a terület tíz év alatt 6546 fős vándorlási veszteséget szenvedett el.

A természetes szaporodás értéke azonban ekkor még igen tetemes volt /57 707 fő/, ami ellensúlyozta a vándorlási veszteséget. Az 51 161 fős tényleges szaporodás - hasonlóan az előző időszakokhoz - döntően a Borsodi Iparvidék településeire jutott /1. ábra/. A hatvanas években a megye falusi térségeiből elvándorlók jórészt még megyén belül telepedtek le, hiszen bőven találtak munkát Miskolc, Kazincbarcika, s az új bevándorlási centrum Leninváros üzemeiben. Ózd népességvonzása lanyhult, ugyanakkor felerősödtek Miskolc és Kazincbarcika körzetében az agglomerációs tendenciák. Különösen Miskolc keleti szomszédságában az Emőd-től Sajóbáonyig terjedő sávban volt érezhető a gyors népességgyarapodás. Ez azt bizonyítja, hogy a hatvanas években a Borsodi Iparvidék magterületén a településhálózat fejlődése a

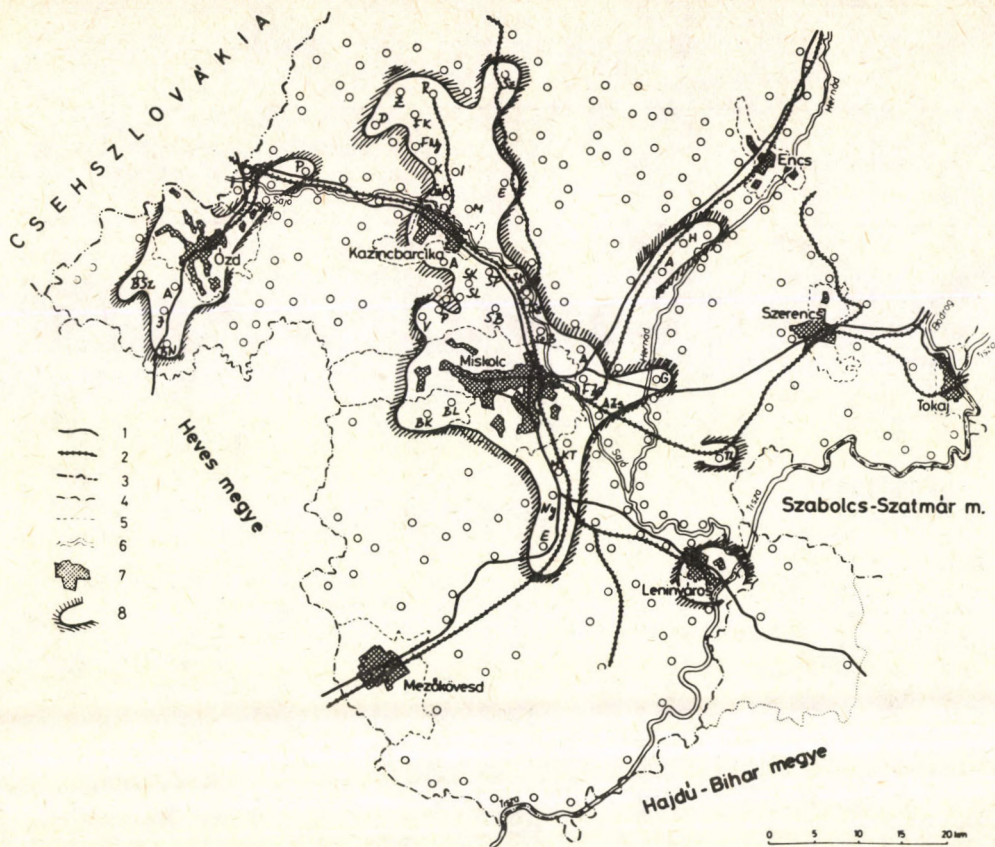
1. ábra. A népesség számának változása a Borsodi Iparvidéken és környezetében a hatvanas években.

1 = 20%-nál nagyobb fogyás; 2 = a népességfogyás értéke 0,1 és 19,9% közötti; 3 = a népességnövekedés értéke alacsonyabb volt a megyei átlagnál /7,2%/; 4 = 7,3% - 14,9%-os növekedés; 5 = 15,0 - 19,9%-os növekedés; 6 = a népességnövekedés értéke meghaladta a 20,0%-ot

relativ dekoncentráció /ENYEDI Gy. 1984/. szakaszába lépett.

A felerősödő agglomerációs jelenségeket a forgalmas közutak, s főleg a főbb vasutvonalak mentén érzékelhettük /2. ábra/. Különösen szemléletes ez a csápszerű terjeszkedés Miskolc körzetében (Mályi, Nyékládháza, Emőd, másrészt Tiszalúc, Gesztely, ill. Aszaló és Halmaj irányában).

A miskolci agglomerálódó térség már a hatvanas években is összefüggött a kazincbarcikai, ill. az északi bányászközségek agglomerálódó területeivel. 1960-69 között Leninvárosnak még nem volt agglomerációs hatása, igen határozottan jelentkezett viszont az ózdi agglomerálódó térség. Jól kitapinthatóan két övezet formálódott ki Ózd körül. (A belső öv településeit a későbbiekben közigazgatásilag is Ózdhoz csatolták.)

2. ábra. Az agglomerálódás jelentkezése a Borsodi Iparvidéken 1960-1969 között.

1 = közút; 2 = vasút; 3 = országhatár; 4 = megyehatár; 5 = város határ; 6 = folyó; 7 = városi beépített terület; 8 = agglomerálódási határ

A vándorlási veszteség értéke a hetvenes években tovább nőtt, hiszen a megye vándorlási passzívuma 1970-79 között háromszor nagyobb volt, mint az előző évtizedben /-19 349 fő/. Tovább csökkent a természetes szaporodás mértéke /48 901 fő/, de ez még mindig jóval nagyobb, mint a vándorlási veszteség. A csaknem harmincezer tényleges szaporodás eredményeként Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakónépességének a száma a nyolcvanas évek elejére túlhaladta a nyolcszázerezer főt.

A Borsodi Iparvidék településeinek demográfiai dinamizmusa a hetvenes években is megmaradt /1. táblázat/. Igaz csak átmenetileg, de jelentősen emelkedett az élveszületési arányszám. /1970: 15,8‰, 1975: 18,7‰/. A legnagyobb élveszületési értékekkel az egészséges korstruktúrájukat óvó dinamikus falvak

1. táblázat: A főbb demográfiai mutatók a Borsodi Iparvidék városaiban és agglomerálódó községeiben 1970-1979 között /az 1970. évi lakónépesség százalékában/

Település	Élveszü- letés	Halálo- zás	Természe- tes szapo- dás, ill. fogyas	Vándor- lási kü- lönbszet	Ténysl. szaporo- dás, ill fogyas
Miskolc	17.6	10.4	7.2	7.6	14.8
Kazincbarcika	21.7	5.9	15.8	16.4	32.2
Leninváros	25.0	4.9	20.1	49.2	69.3
Ózd	18.1	9.8	8.3	- 2.4	5.9
Arló	23.2	9.9	13.3	- 10.6	2.7
Emőd	16.5	10.3	6.2	- 7.0	- 0.8
Nyékládháza	18.0	11.6	6.4	7.3	13.7
Mályi	20.3	8.5	11.8	7.4	19.2
Alsózsolca	22.0	9.1	12.9	- 3.7	9.2
Felsőzsolca	22.7	9.7	13.0	7.7	20.7
Onga	19.4	9.6	9.8	- 5.1	4.7
Arnót	21.8	10.6	11.2	23.9	35.1
Szirmabesenyő	18.0	9.0	9.0	- 0.4	8.6
Sajókeresztúr	17.4	9.4	8.0	- 4.0	4.0
Sajóbábony	18.7	6.8	11.9	- 3.5	8.4
Sajószentpéter	19.2	8.8	10.4	- 8.9	1.5
Edelény	19.6	9.7	9.9	5.6	4.3
Boldva	20.7	11.2	9.5	- 11.4	- 1.9
Ziliz	18.2	11.1	7.1	- 2.1	5.0
Szikszo	16.2	11.2	5.0	- 5.4	- 0.4
Aszaló	17.7	12.2	5.5	- 15.1	- 9.6
Halma	18.7	10.2	8.5	1.3	9.8
Gesztely	21.0	9.8	11.2	0.5	11.7
Hernádnémeti	20.6	9.9	10.7	- 7.2	3.5
Bócs	18.8	12.7	6.1	- 3.1	3.0
B.A.Z. megye	17.1	10.8	6.3	- 2.5	3.8

/főleg az intenzív napi ingázási zónába sorolható települések/ és a városok rendelkeztek. A hetvenes években a leninvárosi élveszületési arányszám volt a legmagasabb /25,0%/, de a többi város és az alvóvárosok élveszületési mutatói is meghaladták a megyei átlagot. A természetes szaporodás /6,3%/ a megyében 1970-1979 között még csaknem elérte az ötvenezer főt.

A két szocialista városban és a fiatal korstrukturájú agglomerációs övezetben volt a legmagasabb a természetes szaporodás értéke. Ugyanakkor az agglomerációs zónán kívül a falvak többségében már természetes fogyás mutatkozott, tehát a népesség egyszerű reprodukciója sem teljesült.

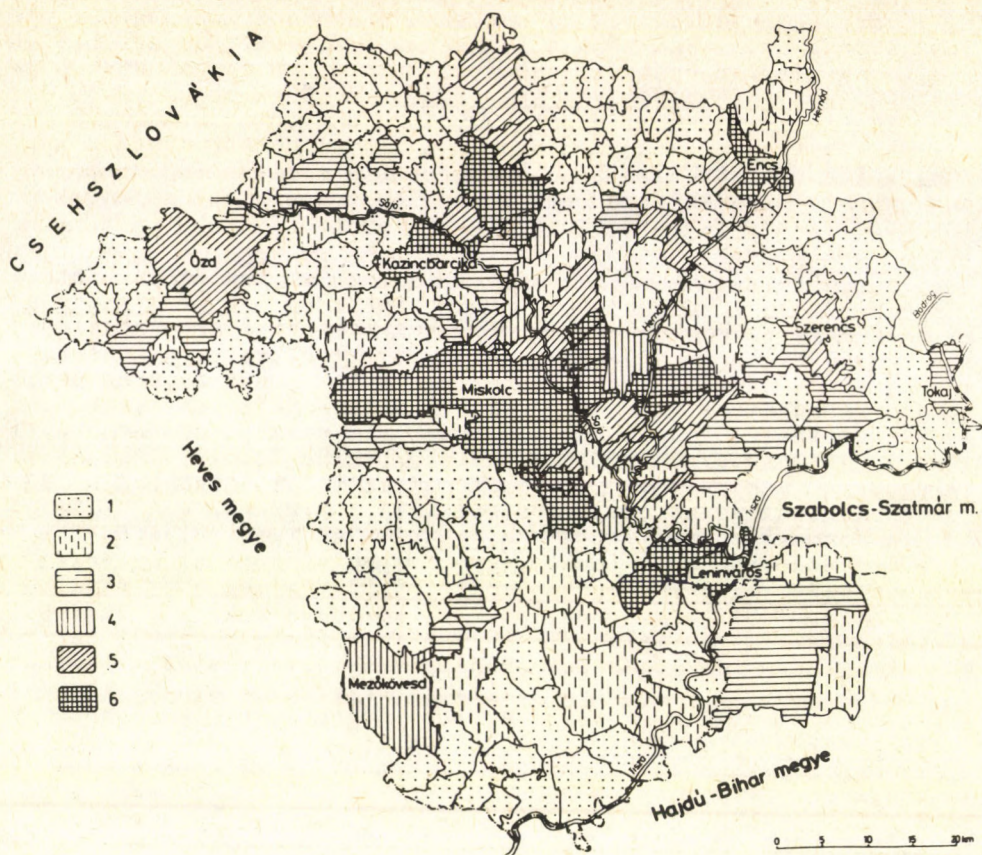
A hanyatló falvakban tapasztalt természetes fogyás értékét a vándorlási veszteség tovább rontotta /3. ábra/. Vándorlási nyeresége Miskolc körzetében 8, Kazincbarcika szomszédságában mindössze 2 településnek volt. Ózd körül egyetlen településnek sem volt vándorlási nyeresége, sőt magának a városnak is negatív vándorlási egyenlege /-2,4%/ volt a hetvenes években. Új agglomerációs centrumként jelentkezett viszont ebben az évtizedben Leninváros. Új városunk térségében Sajószöged, Sajóórös és Hejőbába vándorlási nyereséget mutatott fel, miközben a város vándorlási egyenlege is óriási volt /49,2%-os/.

A legnagyobb tényleges szaporodás - az igen jelentős természetes szaporodás és fenti nagyon magas vándorlási nyereség eredményeként - Leninvárosban volt /69,3%/. A megye gyorsan növekvő települései még Arnót /35,1%/, Kazincbarcika /32,2%/, Felsőlősolca /20,7%/ és Mályi /19,2%/. A felsoroltakon kívül is csaknem minden tényleges szaporodást mutató település a legforgalmasabb vasutak és közutak mellett helyezkedik el /4. ábra/. A hetvenes években a miskolci agglomeráción kívül Leninváros és Kazincbarcika körzetében koncentráltódott a népesség. Az ózdi agglomerációs központ elveszítette vonzó hatását, s a bányászfalvak népességfejlődése is megtorpant. A Borsodi Iparvidék peremén - oázisszerűen - a kisebb városi központok /Mezőkövesd, Encs, Szerencs, Tokaj/ is tudták növelni népességüket, de rajtuk kívül csak véletlenszerűen találhatunk szaporodó lakosságú településeket. /Ezek növekedése általában sajátos okokkal magyarázható./

Az 1980-as népszámláláskor Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakónépessége 809 468 fő volt, s ez 1984 végére 795 381 főre csökkent. Öt év alatt a megye lakossága tehát csaknem tízennégyezer fővel fogyott, melyben a csökkenő természetes szaporodás és az igen jelentős vándorlási veszteség egyaránt szerepet játszott /2. táblázat/.

2. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakónépességének alakulása 1980-1984 között

Év	Természetes szaporodás	Vándorlási veszteség	Tényleges fogyás	A lakónépesség száma az év végén
1980	2 453	- 3 770	- 1 317	808 151
1981	1 618	- 3 845	- 2 227	805 924
1982	1 461	- 3 429	- 1 968	803 956
1983	310	- 3 706	- 3 396	800 560
1984	447	- 5 626	- 5 179	795 381

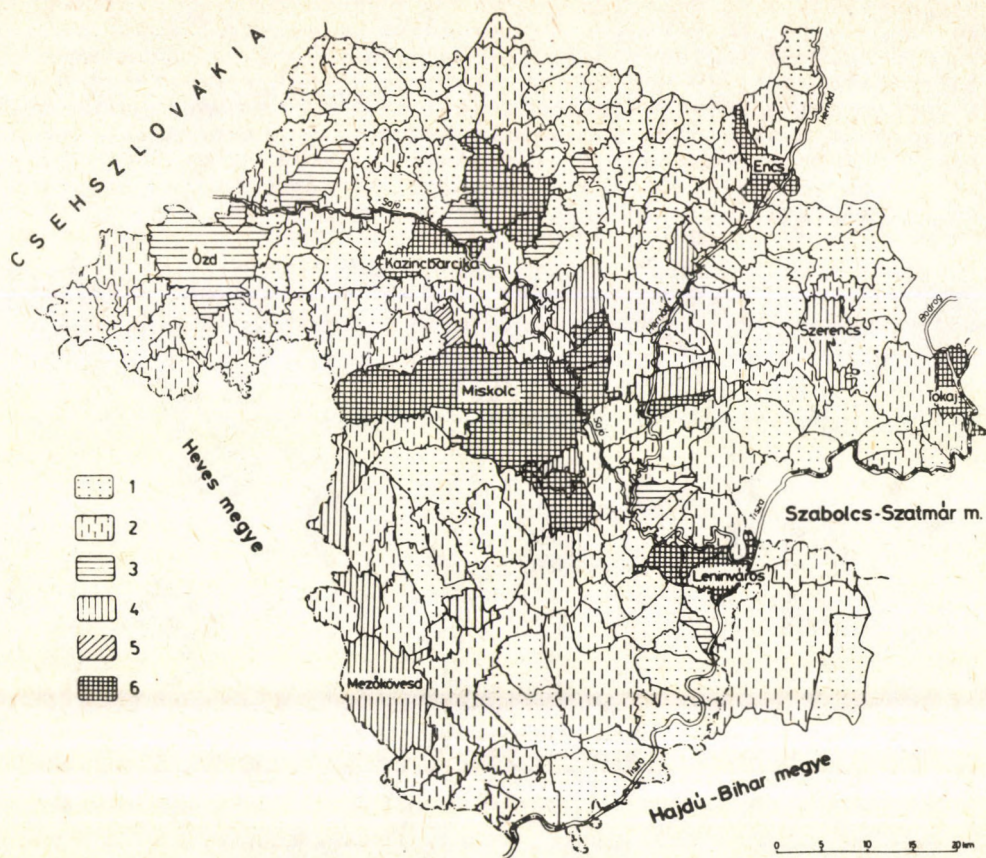

3. ábra. A vándorlási különbözet értékei a Borsodi Iparvidék településeiben 1970-1979 között.

1 = 9,5%-nál /megyei falusi átlag/ nagyobb vándorlási veszteség;
 2 = 9,4 - 2,6% közötti vándorlási veszteség /-2,5% = megyei átlag/;
 3 = a vándorlási veszteség 2,5% alatti; 4 = a vándorlási nyereség értéke nem éri el a 2,5%-ot; 5 = 2,6 - 5,0%-os vándorlási nyereség; 6 = 5,0%-nál nagyobb vándorlási nyereség

Az élveszületések száma a hetvenes években viszonyítva is tovább csökkent 1981: 14,3‰, 1983: 13,1‰/. A hetvenes években kevesen születtek, így a fiatal szülőképes korban lévő nők aránya igen alacsony. A mai Magyarországra jellemző családtervezési gyakorlat alapján várhatóan csak azokban a településekben lesz nagyobb az élveszületési arány, ahol magas a 15-29 év közötti nők aránya. A bevezetett újabb szociálpolitikai intézkedések remélhetőleg több gyermek vállalására ösztönöznek majd ebben a korosztályban. Az idősebb szülőképes korban lévő nők esetében nem várható lényeges szülési kedv növekedés.

A halálozási arányszám 1984-ben a megye városaiban 12,5‰,

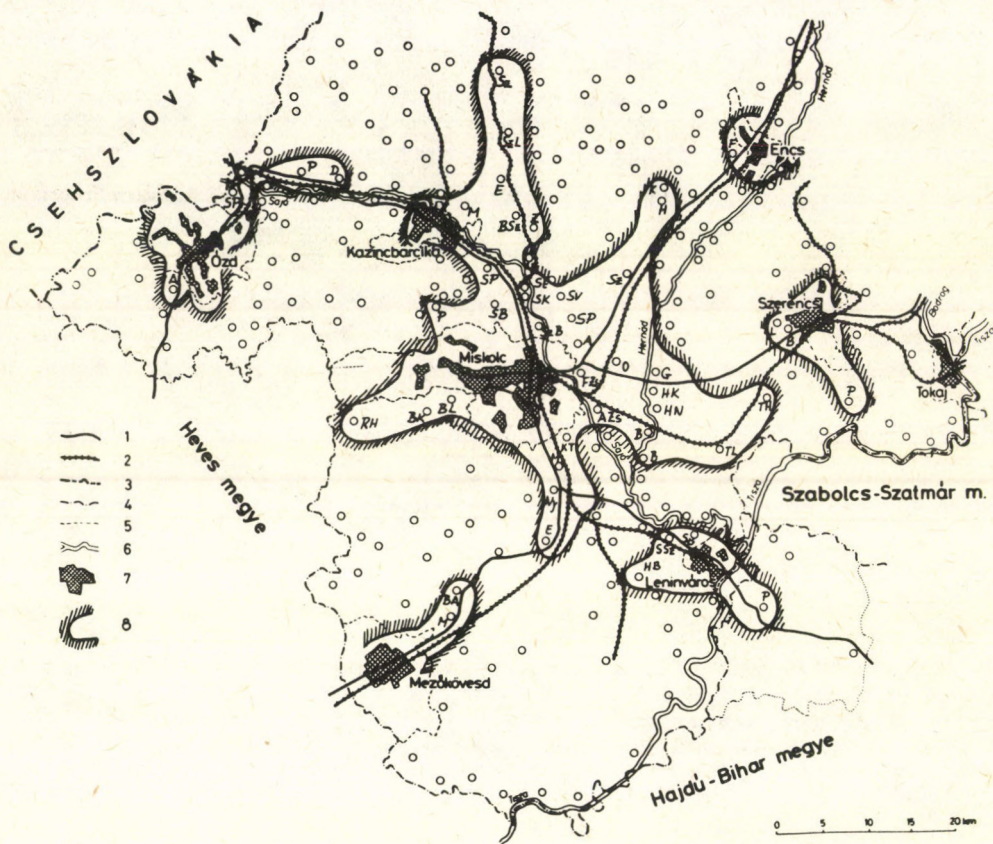

4. ábra. A tényleges szaporodás, ill. fogyás értéke a Borsodi Iparvidéken 1970-1979 között.

1 = 4,4%-os tényleges fogyásnál nagyobb; 2 = 4,3%-os tényleges fogyásnál /megyei falusi átlag/ kisebb érték; 3 = 3,8%-nál /megyei átlag/ alacsonyabb tényleges szaporodás; 4 = 3,8 - 5,0%-os tényleges szaporodás; 5 = 1,0 - 10,0%-os növekedés; 6 = a tényleges szaporodás értéke nagyobb, mint 10%

a községekben 14,4% volt. Az elhalálozott 10 035 fő 52%-a keringési betegség, 19%-a dagánatos betegség miatt halt meg. A nők várható élettartama 74 év, tehát folyamatosan javul, a férfiak várható élettartama pedig 66 év. /Ez 1984-ben másfél évvel kevesebb volt mint 1970-ben!/
 A természetes szaporodás arányszámai a nyolcvanas évek elején 1983-ig tovább romlottak /1981: 2,0%, 1982: 1,8%, 1983: 0,4%/, 1984-ben azonban megállt a csökkenési folyamat. Remélhetőleg Borsod-Abaúj-Zemplén megye így nem kerül a természetes fogyással rendelkező megyék közé.

1984-ben a megyében 53 385 elvándorlót jegyeztek fel, akiknek kevesebb mint fele /23 917 fő/ a megyén belül /9 376 fő városban, 14 541 fő községben/ telepedett le. Ekkor Budapestre 10 870-en, más megyébe 18 598-an vándoroltak el. A megyehatáron túlra telepedett 29 468 fő helyett csak 23 842 érkezett, tehát a vándorlási veszteség jelentős volt. A hetvenes években és a nyolcvanas évek elején tapasztalt kedvezőtlen demográfiai változások a megye urbanizált területein is jelentkeztek. Ennek hatására a Borsodi Iparvidék agglomerálódó térsége némileg átalakult /5. ábra/. Kedvező jelenséggként értékelhetjük azt, hogy a hetve-

5. ábra. Az agglomerálódás jelentkezése a Borsodi Iparvidéken 1970-1979 között.

1 = közút; 2 = vasút; 3 = országhatár; 4 = megyehatár; 5 = városhatár; 6 = folyó; 7 = városi beépített terület; 8 = agglomerálódási határ

nes években a Borsodi Iparvidék peremén a városi szerepkörű települések /Mezőkövesd, Szerencs, Encs/ demográfiai vonzáscentrumokká léptek elő, és környezetükben is jótékonyan befolyásolták néhány község demográfiai fejlődését. Ózd agglomerációs hatása az utóbbi években tovább gyengült, jelentősen erősödött viszont Leninvárosé. /Hatása a borsodi szomszédain kívül Hajdú-Bihar megye közeli településeire - elsősorban Polgárra - is kiterjedt.

Gyengült Kazincbarcika népességtömörítő hatása is, bár abban, hogy a Sajótól É-ra fekvő települések népességfejlődése megtorpant, elsősorban a bányászat visszaesését kell látni.

Miskolc népességkoncentráló hatása a hetvenes években is érzékelhető volt. A fontos közlekedési utak mentén csápszerűen 20-30 kilométernyire terjedt a megyeszékhely intenzív agglomeráló hatása.

Az agglomerálódás és az agglomeráció bonyolult folyamat eredményeként jön létre, s területi kiterjedése összetett társadalmi-gazdasági hatások eredőjeként - állandóan változik. A népességföldrajzi vizsgálat eredményeként leszűrhetünk néhány következtetést:

- a szocialista iparosítás eredményeként a Sajó-völgyében egy jelentős népességtömörülés alakult ki,

- e népességtömörülés a Borsodi Iparvidéken több pólusu agglomerálódást eredményezett,

- a legerősebb pólus - Miskolc - körül az agglomerálódás belső zónájában /14-15 települést^x érintve/ egy kialakult agglomerációt határolhattunk el.

A miskolci agglomeráció és a Borsodi Iparvidéken jelentkező agglomerálódó övezet - a fentiek alapján - demográfiai szempontból is állandóan változik. Alapvetően a gazdasági élet helyzetétől függ a változás iránya és intenzitása. A Borsodi Iparvidék gazdasági élete napjainkban nem problémamentes, mivel gazdasági jellegét az alapanyagtermelő nehézipari ágazatok határozzák meg, amelyek az Iparvidék központjaiban 80-90%-os részarányt képviselnek /ezen belül is a kohászat, a vegyipar, a szénbányászat és a nehézgépgyártás súlya a domináns/. Ebből adódik az ipari foglalkoztatottak egyoldalú ágazati struktúrája. Az ipari vállalatok elsősorban több műszakos, nehéz fizikai munkakör betöltésére alkalmas férfi munkavállalókat alkalmaznak. Ugyanakkor az ifjúsági munkaerőkinálat ettől jelentősen eltér. Az összhang hiányából adódó strukturális feszültségek eredményezik jórészt a megye jelentős vándorlási veszteségét.

Az intenzív gazdaságfejlődési szakaszra történő átállás - a rendkívül nagy fejlesztési eszközigenyesség miatt - éppen

^xA VÁTI 1979-es tervtanulmányában /A miskolci agglomeráció és tágabb térségének fejlesztési és rendezési koncepciójavaslatai/ a miskolci agglomerációba sorolta Alsózsoltát, Felsőzsoltát, Mályit, Nyékládházát, Sajóbábonyt, Sajókeresztúrt, Szirmabesenyőt és Sajószentpétert. Sajátos helyzetűnek ítélte Bükkszentkeresztet, Bükkszentlászlót és Répáshutát, ugyanakkor az ún. "távlati agglomerációs övezetbe" sorolta Arnótot, Ongát, Sajóecseget és Kistokajt.

a térség nehézipari vállalatainak sikerül a legkevésbé. A bázis-iparágak gazdasági nehézségei visszatükröződnek a demográfiai folyamatokban is. Az elmúlt néhány év népességföldrajzi adatai azt bizonyítják, hogy a nyolcvanas évek elején megállt a Borsodi Iparvidék gyors népességfejlődése, és sok - korábban gyorsan növekvő - település évről-évre tényleges fogyást szenved el /3. táblázat/.

3. táblázat: Agglomerációs centrumok és agglomerálódó községek demográfiai értékei 1984-ben a Borsodi Iparvidéken /fő/

Település	Élve- szü- leté- sek	Halálo- zások	Term. szap., ill. fogy.	Oda- ván- dor- lás	Elván dor- lás	Vándorl. külön- bözet	Tényl. szap., ill. fogy.
MISKOLC	2434	2427	8	12760	12513	247	255
Mályi	43	29	14	87	115	- 28	- 14
Nyékládháza	62	42	20	327	271	56	76
Emőd	80	66	14	256	280	- 24	- 10
Kistokaj	17	17	1	63	58	5	6
Alsózsolca	89	54	35	391	376	15	50
Felsőzsolca	91	70	21	479	394	85	106
Bőcs	32	26	6	179	161	18	24
Hernádnémeti	52	48	4	178	166	12	16
Gesztely	38	28	10	109	115	- 6	4
Onga	56	32	24	203	174	29	53
Arnót	25	13	12	96	90	6	18
Sajópálfala	10	11	1	21	27	- 6	5
Sajóvamos	28	33	5	81	77	4	9
Szirmabesenyő	64	62	2	222	232	- 10	-8
Sajókeresztúr	19	19	0	74	103	- 29	- 29
Sajóecseg	5	16	11	44	59	- 15	- 4
Sajóbábony	53	29	24	219	272	- 53	- 29
Parasznya	19	20	- 1	100	75	25	24
Bükkszent- kereszt	21	20	1	34	35	- 1	0
Répáshuta	7	4	3	10	20	- 10	- 7
LENINVÁROS	306	83	223	1879	1914	- 35	188
Sajószöged	21	22	- 1	160	120	40	39
Hejőbába	30	36	- 6	163	101	62	56
KAZINCBARCIKA	554	244	310	2968	3361	- 393	- 83
Mucsony	63	42	21	279	286	- 7	14
Sajószentpéter	221	147	74	746	944	- 198	- 124
EDELENY	188	123	65	729	786	- 57	8
ÓZD	664	512	152	2059	2715	- 656	- 504
Arló	68	44	24	167	220	- 53	- 29
Községek	5584	5890	- 306	24047	28749	- 4702	- 5008
Városok	4898	4145	753	23712	24636	- 924	- 171
Borsod- Abauj-Zemp- lén megye	10482	10035	447	47759	53385	- 5626	- 5179

A megye községeinek tényleges fogyása /1983-ban 2 664 fő, 1984-ben 5 008 fő/ nem újkeletű jelenség, a városok lakosság-számának csökkenése azonban csak az utóbbi évekre /1983-ban 732 fő, 1984-ben 171 fő/ jellemző.

A tényleges fogyás a vándorlási veszteségből adódott, hiszen a városok - összesített értékben - 753 fős természetes szaporodással zárták 1984-et. A vándorlási veszteség igen magas volt a Borsodi Iparvidék városaiban is, hiszen Miskolc kivételével passzív vándorlási egyenlege volt Ózdnak /- 656/, Kazincbarcikának /- 393/, sőt még Leninvárosnak is /- 35 fő/.

A miskolci agglomerációban Felsőzsolcának /106 fő/, Ongának /53 fő/, Alsózsoltának /50 fő/ és Nyékládházának /76 fő/ volt jelentősebb tényleges szaporodása, s az agglomeráción kívül egyedül csak Leninváros alvótelepüléseinek Hejőbábnak /56 fő/ és Sajószögednek /39 fő/ volt számottevő demográfiai aktivuma. A pozitív egyenleg ezekben a fiatalos korstruktúrájú településekben is többnyire a vándorlási nyereségből adódott. Mindenképpen figyelemreméltó, hogy a letelepülők többsége már a közeli városból /Miskolcra, ill. Leninvárosból/ költözött ki, ami már a relatív dekoncentrációs szakasz kezdetének jellemzője.

IRODALOM

- BARTA I.-KÖRÖSSY J. 1979: Borsod megye gazdasági fejlődésének fő vonásai - Borsodi Szemle. 24. 1.pp. 11-24.
- BELUSZKY P. 1979: Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai /Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben/ - Földr. Ért. 28. 3-4. pp. 339-370.
- CSEFKÓ F.-RECHNITZER J. 1979: Az agglomerációkutatás módszertani kérdései - ter. Stat. 29. 1. pp. 65-68.
- DARÓCZI E. 1983: Városok és városkörnyékek népességének időbeni és keresztmetszeti vizsgálata Magyarországon 1870-1980 között - Demográfia. 26. 2-3. pp. 262-314.
- DÖVÉNYI Z. 1977: A vonzáskörzetek történeti kialakulásának és változásának vizsgálati lehetőségeiről - Alföldi Tanulmányok I. Békéscsaba pp. 132-142.
- ENYEDI GY. 1981: A magyar településhálózat átalakulási tendenciái - Magyar Tudomány 88. 10. pp. 727-734.
- ENYEDI GY. 1984: Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása - Akadémiai Kiadó, Budapest, 37 p.
- KOLESZÁR I. 1980: Miskolc város munkaerőhelyzetének jelene és jövője - Borsodi Szemle 25. 3. pp. 1-19.
- KŐSZEGFALVI GY. 1982: A magyarországi településrendszer strukturális változásainak sajátos vonásai - Ter. Stat. 32. 5.pp. 453-475.
- LUKÁCS J.-NÉ-PERGER F.-NÉ. 1975: Egy változat az agglomeráció jelenlétének és körének kimutatására Miskolc és környékének adatai alapján - Ter. Stat. 25. 1. pp. 24-31.
- PÁLNÉ KOVÁCS I.-RECHNITZER J. /Szerk./ 1979: Az agglomeráció - kutatómódszertani kérdései - Közlemények 26. MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs, 317 p.

- RECHNITZER J. /Szerk./ 1982: Vonzáskörzetek - Agglomerációk I.
- Akadémiai Kiadó, Budapest. 315 p.
- RECHNITZER J. /Szerk./ 1985: Vonzáskörzetek - Agglomerációk II.
- Akadémiai Kiadó, Budapest, 241 p.
- TÓTH T. /Szerk./ 1980: Tanulmányok a területi kutatások módszertanából. - Közlemények 27. MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs, 258 p.

TENDENCY AND FEATURES OF AGGLOMERATION DEVELOPMENT IN THE BORSOD INDUSTRIAL REGION

Dr I. Süli-Zakar

Summary

The paper presents the process of agglomeration in the Borsod industrial region from the 1960's to our days. In order to illustrate major spatial features in the process, author employs demographic indicators well demonstrating the regional rearrangement of population in Borsod-Abaúj-Zemplén county related to extensive industrialization.

The agglomeration phenomena - favoured by demographic conditions for several decades - have intensified during the sixties and this dynamism of settlements in the region was retained even in the seventies. Rapid population growth first concentrated in the traditional industrial and mining settlements and their environs /Miskolc and Ózd/, but then extended to new industrial centres /Kazincbarcika, Sajóbábony and Leninváros/ and the neighbouring areas. Agglomeration development took place in certain directions along major roads and railway lines. Thus several settlements of urban functions in the industrial region /Mezőkövesd, Szerencs and Eger/ became demographic attraction centres, exerting a beneficial influence on the settlements in their immediate neighbourhoods.

The main points in the process are as follows:

- as a result of socialist industrialization a significant concentration of population developed along the Sajó valley,
- population concentration resulted in agglomeration of several foci in the Borsod industrial region,
- in the inner zone of agglomeration around the strongest focus - Miskolc - a developed agglomeration /of 14-15 settlements/ can be delimited.

By the early 1980's the tendency of demographic processes, mostly as a result of crisis in heavy industry, has become unfavourable /increasing loss by migration, decreasing natural growth/ on the one hand, and a significant regional rearrangement began on the other: the Ózd agglomeration centre lost its attraction and, owing to the decline in mining, population growth in mining villages also stopped. The adverse processes reached the other towns of the region too with the settlements in their neighbourhood.

As a consequence, in the early 1980's the rapid

population growth of the Borsod industrial region stopped and within the agglomeration the movement from towns to settlements near towns increased.

Translated by Dr D. Lóczy

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE ORSZÁGHATÁRMENTI TERÜLETEINEK
NÉHÁNY KÖZLEKEDÉSFÖLDRAJZI SAJÁTOSSÁGA

Dr. Tiner Tibor

A hazai terület-és településfejlesztési kutatások az utóbbi évtizedben mind nagyobb figyelemmel fordultak az ország hátrányos helyzetű területeinek gondjai felé, amelyek két dolgra világítottak rá: 1. A gazdasági-társadalmi fejlettség területi egyenlőtlenségeinek felszámolása - mint deklarált területfejlesztési politikai cél - nem halad a kellő ütemben. 2. Az ország gazdasági életében előtérbe kerülő intenzív fejlesztés követelményei viszont egyre inkább megkövetelik az egyes térségek eltérő adottságaiból fakadó erőforrások felderítését és hatékony kiaknázását /TÓTH J.-CSATÁRI B. 1983/.

Mivel hazánk halmozottan hátrányos helyzetű területeinek jelentős része ország-, ill. megyehatáraink mentén helyezkedik el, a fenti két megállapítás közötti összefüggés mintegy sugallja azt a fejlesztési stratégiát, amelyet hosszabb távra követni érdemes a határterületeken, fokozatosan kijavítva az eddig folytatott terület-, ill. településfejlesztési gyakorlat hibáit.

A "határmenti" jelző természetszerűleg veti fel a kérdés nemzetközi jellegét. Közép-Európa valamennyi népének érdeke, hogy az országhatárok merev, elválasztó jellege fokról-fokra megszűnjön, s a határvonalakat övező térségek egyre inkább a határmenti sokoldalú együttműködés szinterei legyenek. Ez maga után vonja azt a követelményt, hogy a határmenti térségek kutatása során a nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségek feltárásának a mainál lényegesen nagyobb teret kell kapnia /ENYEDI GY. 1978/.

A problémakör elemzésekor szükségképpen a centrum-periféria egymást feltételező, de egymással szemben is álló fogalomkettősből érdemes kiindulni /TÓTH J.-CSATÁRI B. 1983/.

A centrum-periféria fogalompár tagjai történelmileg változó időbeni kategóriák. A közöttük lévő sokoldalú összefüggérendszer taglalásától eltekintve most csak a határmentiség és a periféria jelleg közötti - meglehetősen erős - kapcsolatra kell felhívni a figyelmet. Bár nem szükségszerű, hogy egy határmenti régió elmaradott perifériaként legyen számontartva, több tényező nagyban valószínűsíti ezt a párhuzamot. (Pl. a centrumok erőforráselvonó tevékenysége, a határmenti területeknek a centrumtelepülésektől való térbeli távolsága, e területek alacsony motorizációs szintje stb.)

Szemléletesen mutatják a centrum és a periféria közötti különbséget egy térségben a vonalas infrastruktúrák eltérő fejlettségbeli szintjei. Különösen a közlekedési hálózat formája, kapcsolatrendszere, kiépítettségének időbeni alakulása azok a mutatók, amelyekben hosszabb távon tükröződik a közlekedés fejlesztésére szánt erőforrások regionális elosztási mechanizmusa. A közlekedési beruházásoknak a különböző területi szinteken tapasztalható egyenlőtlensége megjelenik az egyes térségek közlekedési viszonyaiban, a különféle hálózati, és foglami mutatók alakulásában, végső soron a területek lakosságának mobili-

zációs szintjében és közlekedési kulturájában /TINER T. 1985/.

E dolgozatban Borsod-Abaúj-Zemplén megye magyar-csehszlovák államhatár menti területeit vizsgáljuk közlekedésföldrajzi szempontok alapján. Amint az a megye hosszú nevéből is látszik, a terület sajátossága, hogy sok évszázadon át több különböző vármegyéhez /Borsod, Abauj-Torna, Gömör-Kishont, Zemplén/ tartozott. Csak 1920-tól, az első világháborút lezáró, az új, mester-séges határvonalat kijelölő párizsi békeszerződés következményeként lettek az egykor szerves gazdasági egységet alkotó területek egymástól elválasztva - s a korábbi vármegyék déli részei egyetlen megyébe összevonva -, ami az egységes közlekedési hálózatot is alapjaiban érintette.

A jelenlegi munkában egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy egy több évtizede halmozottan hátrányos terület^x közlekedési hálózatában, annak működésében hogyan mutathatók ki a határmentiség speciális jegyei. Másrészt az is érdekelt, hogy a térség lakosainál az egyes társadalmi csoportok közlekedési magatartásában, szokásaiban hogyan fejeződik ki a periféria helyzet? Végül megkíséreltük felvázolni azokat a tennivalókat, amelyek - a közlekedési viszonyok javításán át - hozzájárulhatnak a terület gondjainak enyhítéséhez.

A vizsgálandó terület elhatárolása és főbb jellemzői

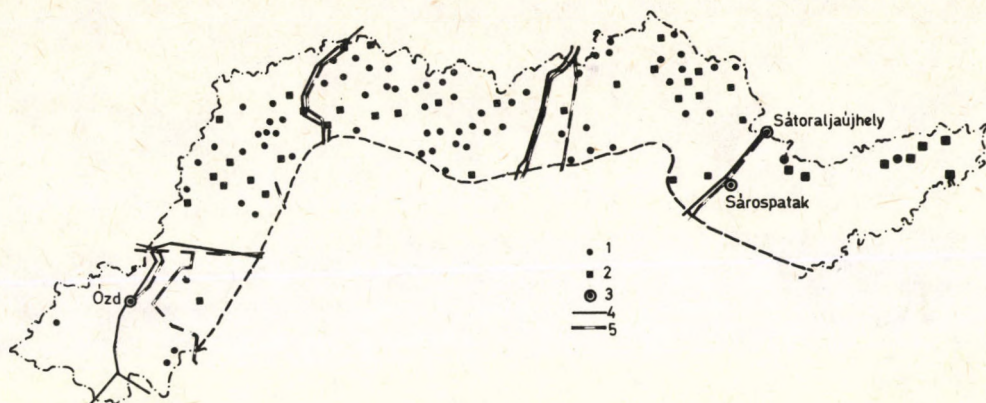
Vizsgálatunk Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi, országhatármenti területének mintegy 15 km széles és kb. 150 km hosszúságú sávjára terjedt ki, amely a megye területének több mint egyharmadát foglalja magába.

Az önkényesnek tűnő sávszélesség választást közlekedési szempont indokolta. Ez az izodistancia vonal ui. pontosan félúton metszi az államhatár két oldalán fekvő centrumokat /Kélet-Szlovákia központját, Kassát, és a megyeszékhelyet, Miskolcot/ összekötő nemzetközi vasúti fővonalat és a főközlekedési utat, valamint az, hogy ez a határvonal több szempontból is választóvonalaként funkcionál a megye centrumközeli és centrumtól távoli vidékei között /pl. a településméret, a közlekedési hálózatbeli helyzet, a centrumok elérhetősége stb. tekintetében/.

A terület több mint 80%-a hegy-és dombvidék, de a vizsgált térség része az Alföldhöz tartozó sík vidék, a Bodroghöz északi peremvidéke is.

A domborzati viszonyok jól tükröződnek a térség településhálózatának formájában. A területen 159 község és 3 város /Ózd, Sárospatak, Sátoraljaújhely/ fekszik, ami a megye településeinek 45 %-ával egyenlő. A községek népességszáma általában alacsony /1. ábra/. 40%-uk lakossága nem éri el az 500 főt /törpe-

^xA mezőgazdasági termelés kedvezőtlen természetföldrajzi és gazdasági feltételei, az ipari és terciér szektor fejletlensége, az infrastruktúra terén fennálló elmaradottság, a mindezek következtében létrejött kedvezőtlen népesedési helyzet, valamint a városiányos területek kiterjedtsége többszörösen is sújtják a régió nagy részét, és egymásra visszahatva tartósítják a negatív folyamatokat /BARTA GY.-BELUSZKY P.-BERÉNYI I. 1975/.

1. ábra. Az aprófalvak elhelyezkedése Borsod-Abaúj-Zemplén megye országhatármenti területén

1 = törpefalva (500 fő alatti lakosságszám), 2 = aprófalva (500-1000 fő), 3 = város, 4 = főútvonal, 5 = vasút

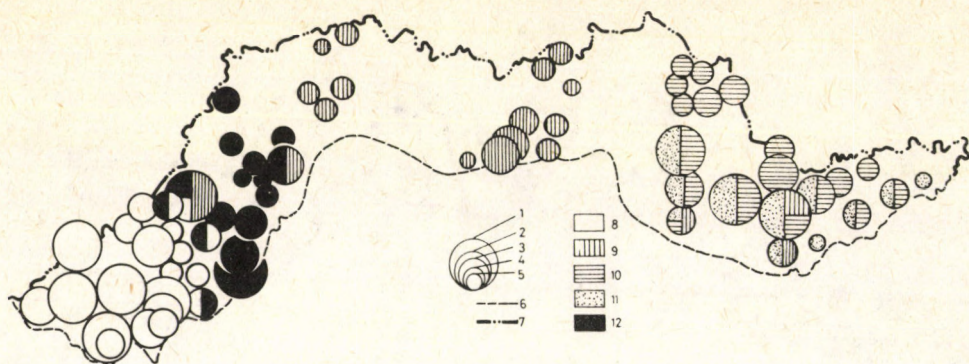
falvak/, további 30%-uk az 1000 főt /aprófalvak/. Az 1000 fő lélekszámot meghaladó községek /középfalvak/ az Ózdi-medencében, a Hernád völgyében és a Bodrogközben találhatók. 2000 főnél több lakosa – a városokon kívül – mindössze 9 településnek van. A városok a határmenti sáv két szélén /Ny-on Ózd, K-en Sárospatak és Sátoraljaújhely/ helyezkednek el, a középső területek városhiányosak. Kazincbarcika, az újonnan várossá nyilvánított Encs, valamint a kiemelt települések közül Edelény és Szendrő kívül esnek a lehatárolt területen.

A községeknek csak 35%-a fekszik kimondottan közel /15km-en belül/ valamilyen városhoz. A napi bejárásokat nézve a határmenti térségből csak 18 község tartozik Miskolc vonzáskörzetébe, Kazincbarcikaéba 16. A térségen belül a legtöbb települést Sátoraljaújhely és Ózd vonzza /25, ill. 23 község/, Sárospatak vonzóhatása csak 12 településre terjed ki /40 főt meghaladó ingázással számolva településenként/ /2. ábra/.

A megfigyelt területen él a megye népességének közel egy negyede /194000 fő, 1986/, 57%-uk falusi lakos. A települések többségére jellemző az országos falusi átlagnál gyorsabb /10 év átlagában 23%-os/ népességfogyás, azon belül a 18%-ot meghaladó vándorlási veszteség. A városok közül csupán Sárospatak lakosságszáma növekedett az utóbbi években. Sátoraljaújhely és Ózd vesztit népességéből.

A közlekedési viszonyok alakulása

Borsod-Abaúj-Zemplén megye É-i részének határmenti térségé válásával az új országhatár mindkét oldalán – szinte egyik pillanatról a másikra – községek százai és városok tucatjai ke-

2. ábra. Ingázás a határmenti, vonzáskörzethez tartozó településekről, 1980.

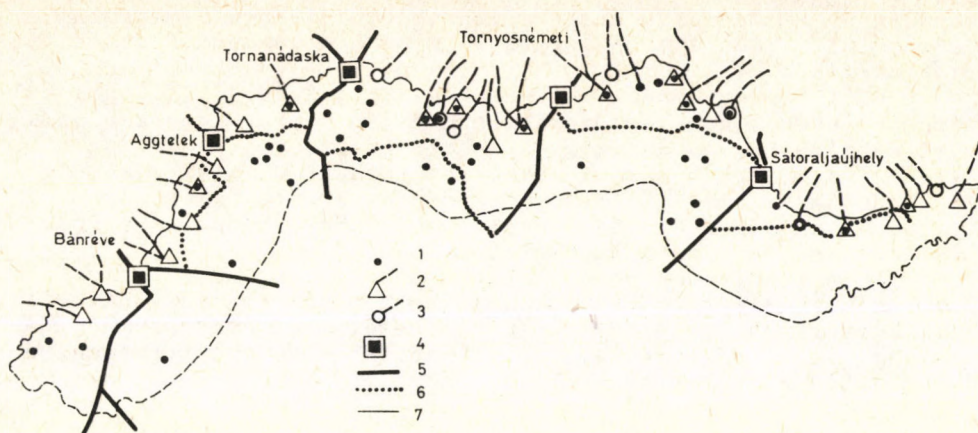
1 = 300 fő felett, 2 = 201-300 fő, 3 = 101-200 fő, 4 = 51-100 fő, 5 = 40-50 fő, 6 = a határmenti térség választóvonal, 7 = országhatár. Az ingázás céltelepülése: 8 = Ózd, 9 = Miskolc, 10 = Sátoraljaújhely, 11 = Sárospatak, 12 = Kazincbarcika

rültek perifériális helyzetbe a hosszan elnyúló határövezetben. Olyan települések, amelyeknek azelőtt - belső országrészbeli helyzetükből adódóan - megvolt a lehetőségük a tágabb környékkel való többirányú kapcsolat megteremtésére.

A frissen meghúzott határvonal ezeket a településközi és a centrumok felé irányuló többoldalú kapcsolatokat a határvonal sávjában drasztikus módon É és Ny felé /a szlovákiai falvak esetében Kassa, Rozsnyó irányába/, ill. szinte kizárólagosan D felé /a magyarországi községek esetében Miskolc irányába/ terelte. Ennek a kényszerű polarizációnak a határ mindkét oldalán törvényszerűen negatív következményei lettek.

Különösen érzékenyen érintette az új országhatár megvonása a terület közlekedési hálózatát, amelyet sajátos módon szabdaltságra darabokra. A magyarországi részek folyóvölgyekben futó vasútvonalai és főútjai a határra merőleges, a szlovákiai rész vasútjai és főútvonalai pedig az országhatárral nagyrészt párhuzamos vonalvezetésűekké váltak. Az eredmény az lett, hogy a határmenti területek fejlesztésének közlekedési infrastruktúrális feltételei lényegesen egyenlőtlenebbek lettek az 1920 előtti időszakhoz képest. /A megye északi részén falvak tucatjai fekszenek közelebb a Csehszlovákiában futó vasútvonalakhoz, ill. főutakhoz, mint a MÁV vonalaihoz, ill. főútjainkhoz, főként a Hegyközben és a Bodroghözben. A térség mai öt határátkelőhelyével szemben 31 olyan út létezett, amely a határ két oldalára került falvakat egykor összekötötte, és amelyeket a határ létrejöttével lezárásra, majd elhanyagolásra és pusztulásra ítélt /3. ábra/.

A D-i /ill. egyes részeken DK-i, DNy-i/ irányultság a tömegközlekedés egész rendszerére ma is alapvetően jellemző

3. ábra. Hátrányos közúthálózati helyzetű települések a határmenti térségekben

1 = hálózati végponttelepülések, 2 = egykori, 3 = ma is meglévő, országhatáron átvezető alsórendű közutak és az általuk érintett települések, 4 = működő határátkelőhelyek, 5 = főutvonal, 6 = főbb összekötő utak, 7 = országhatár

/TINER T. 1983a,b/. Ennek főbb ismérvei:

a) A megyeszékhely /Miskolc/-centrikus, sugárirányú vasút- és főúthálózat, amely a határátkelőhelyektől Miskolc felé vezetve a határmenti területeket öt részre szabdalja.

b) A fenti formájú hálózaton megvalósuló tömegközlekedési rendszer /vasút + autóbuszforgalom/ általában É-ről D-re, a térség városaiba /és az általuk meghúzott választóvonalhoz közel fekvő városokba, kiemelt településekbe/, majd onnan tovább a megyeszékhelyre irányítja az utazásokat.

c) A forgalmi folyosók települései a megyeszékhely megközelíthetősége, közvetlen elérhetősége, az utazások időtartama és a tömegközlekedési eszközök járatgyakorisága tekintetében kitüntetett helyzetben vannak, ami a határmenti területeken a községek közlekedéshálózati polarizációjához vezetett /a kevés, jó hálózati helyzetű községgel szemben forgalmi árnyékban meghúzódó települések sokasága áll/.

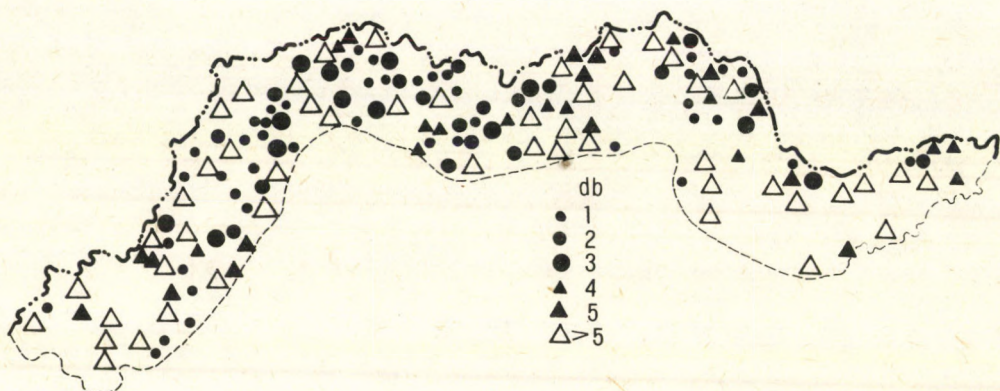
d) A városközeli-, ill. forgalmi folyosó mentén elhelyezkedő települések száma 44 /28 %/, bennük él a határmenti övezet lakosságának 35%-a. Számukra a megyei átlag szintjén biztosí-

^{xx} Nem elhanyagolható szerepe volt a közlekedési lehetőségek választékának bővítésében a Bodrogközben 1980-ig, a Hegyközben 1982-ig üzemelő - majd gazdaságossági okokra való hivatkozással megszüntetett - keskenynyomtávú kisvasutnak, amely nemcsak az országhatárral párhuzamos vonalvezetésű egyetlen vasútvonal volt a megye K-i részében, hanem nagymértékben elősegítette a községek kiskereskedelmi forgalmát /piaci áruszállítás/ is /SÜLLI-ZAKAR I. 1980/.

tott a legközelebbi centrumok napi felkereshetősége /járatgyakoriság és utazási idő alapján/. E településekben a motorizációs szint is lényegesen magasabb, mint a határmenti térség többi községében.

e) A térség kisebb centrumainak /pl. Rudabánya, Gönc, Pálháza/ - lévén maguk is forgalmi árnyékban - csak igen korlátozott befolyásuk van a tömegközlekedési viszonyok alakítására /kivétel a kisebb forgalmi csomópont Putnok/. Közlekedési vonzaskörzetük kicsi, általában csak néhány közeli településre terjed ki, amelyekkel csak kevés /napi 2-5/ autóbusz járatpár segítségével tartják a kapcsolatot.

f) A fentiekben vázolt ellentmondásos helyzet a közlekedési és hírközlési infrastruktúra legtöbb elemére is vonatkozik /pl. belterületi úthálózat kiépítettsége, személygépjármű ellátottság, telefonhelyzet stb./, ami tovább növeli a térségen belüli fejlődési különbségeket /4. ábra/.

4. ábra. A telefonellátottság színvonala a határmenti területeken, 1985

Borsod-Abaúj-Zemplén É-i részén az egyoldalú D-felé orientáltságnak a határmenti régióon belüli megtörése sohasem volt reális lehetőség. Nem indokolta ezt sem az ott lakók száma, sem a térség gazdasági jelentősége, sem a transzverzális közlekedési kapcsolatok kiépítésének igen magas költségigénye. A következmény ismert: még merevebbé váló déli, ill. a forgalmi folyosók felé irányuló orientáció a népességmozgásban, demográfiai erózió a forgalmi árnyékban fekvő területeken, csökkenő gazdasági jelentőség, a településhálózat további deformációja, és a sokasodó problémák miatt a pozitív irányú változások valószínűségének fokozatos csökkenése.

A határmenti régió lakosságának közlekedési magatartása

Egy terület közlekedési viszonyainak értékelése több szem-

pontból is egyoldalú marad, ha nem vesszük tekintetbe az ott lakók közlekedési közérzetének jellemző vonásait, a mobilizációs szokásaikat meghatározó tényezőket /TINER T. 1985/. Ezek a tényezők sok vonatkozásban tükrözik az előzőekben felsorolt kevésbé, ill. fokozottan hátrányos helyzetet és egy térség népességének különböző mértékben behatárolt mozgási lehetőségeit, lényegesen jobban, mint az igen korlátozottan rendelkezésre álló statisztikai adatok.

A makro-, ill. régiószintű elemzésekben rejtve maradó sajátosságokról mikrotérségre kiterjedő vizsgálatok segítségével igyekeztünk tájékozódni, felhasználva a térségben más kutatók által korábban szerzett tapasztalatokat /BARTA GY. 1975; BELUSZ-KY P. 1977, 1982; SÜLI-ZAKAR I. 1980/.

1985 nyarán Rudabányán és a környékbeli községekben lakókkal interjút készítettünk a közlekedési szokások felmérése céljából. A helyi lakosságból 2%-os reprezentatív mintát /78 fő/ választottunk ki az elemzéshez. A beszélgetések során néhány kérdés arra vonatkozott, hogy jelen van-e (és hogyan) a térség egyes társadalmi csoportjainál a határmentiség mindennapi mobilizációt befolyásoló tudata, a periféria-érzés, ill. ezzel kapcsolatosan milyenek az egyes helyi társadalmi rétegek reakciói a fennálló helyzetben?

A kapott válaszok, vélemények alapján a következő megállapítások tehetők:

A városoktól és a forgalmi folyosóktól viszonylag távol fekvő határmenti területek közlekedési helyzete általában kedvezőtlen. Itt nemcsak a tömegközlekedésnek az elvárásokhoz képest lényegesen alacsonyabb színvonalát, hanem a térség egyéni közlekedési lehetőségeinek szűkösségét, a motorizáció alacsony fokát is gyakran említették a megkérdezettek.

A lakosság kedvezőtlen korstruktúrája /fiatalok elvándorlása, az idős népesség arányának növekedése/ és a rossz jövedelemszerzési lehetőségek komoly gátló tényezők a személygépkocsi állomány növekedésében. A motorizáció terjedését tovább lassítja a konzervatív közlekedési hagyományok továbbélése is /pl. a nők és az idősek nagy hányada nem vállalkozik a jogosítvány megszerzésére, inkább autóbusszal, kerékpárral vagy - néhány km-es távolságra - gyalogosan közlekedik, amivel a jogosítvánnyal rendelkező családfő sok esetben egyet is ért/. Az öregek esetében sokszor nincs, ill. igen alacsony a mobilizációs igény, és tapasztalható a közeli nagyobb települések, városok felkeresésétől való idegenkedés. Tekintélyes részüknél a rossz egészségi állapot hiúsítja meg a gyakoribb utazást.

Ellentétesek a tapasztalatok a fiatal /15-35 éves/ korosztályok esetében. Az ő motorizációs igényük kifejezetten nagy, a férfiaknál és a nőknél egyaránt. Messzemenően elégedetlenek a régió tömegközlekedési lehetőségeivel, főként az autóbuszok alacsony járatszámára és az időben kedvezőtlen járatoszlásra panaszkodnak. Többségük határozott elképzelése, hogy néhány éven belül gépkocsit vásárol. A fiatal férfiak esetében a motor-kerékpár megszerzése jelenti az első lépcsőt felfelé.

A gépkocsivezetéstől való idegenkedés foka a vizsgált mintában fordítottan arányos az iskolai végzettséggel, különösen a nők esetében. /A nők között az értelmiségiek, ill. a valamilyen szellemi munkát végzők rendelkeztek a legnagyobb arányban

jogosítvánnyal. A jogosítvány megszerzését tervezők között is ők állnak az élen./

A személygépkocsival rendelkezők közül kerültek ki az útviszonyok, a közutak minőségének és állapotának legkeményebb bírálói. Féltik járműveiket az elhanyagolt és gödrös bekötőutaktól, panaszkodnak a burkolat nélküli belterületi utakra, ahol esős időben lehetetlenség gépkocsival mozogni.

A határmenti területek lakosságánál a "szellemi térképek" útvonalai egyértelműen déli irányba, a városok - mindenekelőtt Miskolc - felé mutatnak. Nemcsak az ingázók utaznak rendszeresen a jobb munkalehetőséget, magasabb szintű szolgáltatást, szélesebb áruválasztékot nyújtó centrumba, hanem a helyben dolgozók is. A megkérdőjezték túlnyomó része még abban az esetben is a városokat, ill. a megyeszékhelyhez közelebb fekvő nagyobb településeket keresi fel, ha azt nem lenne indokolt /mert pl. a legközelebbi kisebb centrumban vagy a környéken közelebb is megkapni azt az árut vagy szolgáltatást: üzemanyagvásárlás, autójavítás, hétvégi telek vásárlás stb./. Erre általában az a magyarázat, hogy az ilyen utazások nem egyetlen céllal történnek, hanem együttjárnak vásárlással, ügyintézással, tanulással, rokon- és ismerőslátogatással, szórakozással, azaz a városok sokrétű funkcióihoz kapcsolódnak. Egy idő után viszont a megszokás is fontos útiránymegszabóvá lép elő /pl. ugyanannak a benzin-kútnak a rendszeres felkeresése/.

Érdekes módon, a határmentiség tudata többnyire nem erős a régióban /kivételek a határvonallal közvetlenül érintkező települések/, ez inkább a vázolt ösztönös déli orientációban jelentkezik, de ott többoldalúan. Jellemző az országhatár "speciális falként" való felfogása, amin túl nincs sok keresnivalója a magyaroknak. /Meglepően kevés a magánútlevéllel rendelkezők száma a mintában. Főleg a szellemi foglalkozásúak említették Csehszlovákiát mint kirándulási uticélt./

Megszokott jelenség a határmenti térség községeiben is a rokon és a baráti körök egymásrautaltságának érzése. A széleskörű ismeretség következményeként a különféle, közlekedéssel kapcsolatos problémák megoldásában igen nagy szerepe van a kölcsönös segítségnek /egymás autójának szerelése, bevásárlás és ügyintézés a rokonnak, barátnak vagy szomszédnak, a gépkocsival rendelkező behordja munkatársait a munkahelyre stb./.

A gépkocsival rendelkező családoknál a járműnek alapvető szerepe van a mindennapi családi élet megszervezésében. Többségük a saját személygépkocsit a vidéki élet nélkülözhetetlen kellékének tartja, ami - jól kihasználva - a tömegközlekedésnél olcsóbb, időben kötetlen utazási lehetőséget biztosít viszonylag nagy távolságokra, és amire - különösen aprófalvas térségekben - igen nagy szükség van a munkabajáráshoz és a legkülönbélebb, általában valamilyen centrumhoz kötődő tevékenységek gyakorlásában.

Néhány következtetés és javaslat

Az észak-borsodi térség közlekedési helyzetét elemezve látható, hogy a mostoha körülmények javítására sok területen nagy szükség volna. Kedvező változások elsősorban egy olyan, a

térségreszabott területfejlesztési politika kialakításától re-mélhető, amely az eddigieknél lényegesen szélesebb kitekintéssel és változatosabb eszköztárral rendelkezne. Néhány példa:

- Fel kellene tárni azokat a speciális, csak ebben a térségben található erőforrásokat /természeti, gazdasági, idegenforgalmi, kulturális stb./, amelyek kihasználására jelenleg csak nyomokban van példa /Hollóházán a porcelángyártás, Aggtelek, Jósvafő idegenforgalmi központok, Rakacai-víztározó körüli üdülőttelep/, és amelyek fokozatos és hatékony használatbavételével megalapozható lenne a terület jövője. Ennek egyik fontos feltétele lenne az infrastruktúra /azon belül is a közúthálózat/ komoly mértékű és körültekintő fejlesztése.

- Célszerű lenne egy városcentrikusságot oldó közlekedéspolitikai kialakítása és érvényesítése amely a régió belül elősegítené a transzverzális közlekedési kapcsolatok kialakulását. Különösen élesen vetődik fel a kérdés a falusi térségek motorizációjának fejlesztését illetően, mivel bizonyított tény, hogy egyéni közlekedésre /a személygépkocsi használatára/ elsősorban a tömegközlekedés viszonylag alacsony színvonalának kiszolgáltatott vidéki lakosságnak van szüksége.

- A fejlesztést segítené mindazoknak a lehetőségeknek a felkutatása, amelyek az országhatár két oldalán fekvő területek kapcsolatának sokoldalubbá és szorosabbá tételét szolgálnák. Az egymással szomszédos magyarországi és szlovákiai falvak közötti kereskedelmi, termelési, kulturális, idegenforgalmi stb. kapcsolatok bővítésének és fokozatos élénkítésének fontos eszköze lenne a közlekedési viszonyok javítása, és e téren újabb lépések kölcsönös megtétele. (Pl. a határátkelőhelyek számának növelése, a határon átvezető használaton kívüli közutak jelentős részének újra használatba vétele, a határon átmenő, be- és kiingázási lehetőségek megteremtése, a kishatárforgalom élénkülésének bátorítása stb.) Ez azt jelentené, hogy az államközi kapcsolatok a regionális politika legalsó szintjén is realizálódnának, ami kölcsönösen előnyös lenne mind Magyarországnak, mind Csehszlovákiának számára, és a határmenti területeket hozzásegítené a hátrányos helyzetből fakadó gondok megoldásához.

- Nagy szükség volna továbbá a közlekedésfejlesztésnek a területi struktúra elemeivel való összehangolására, lényegesen nagyobb teret engedve a változatosságnak, a rugalmasságnak, a lakossági észrevételeknek és kezdeményezéseknek, kihasználva a lakosságban rejlő szellemi tőkét.

Mindezek az eszközök - véleményem szerint - komoly mértékben hozzájárulnának a határmenti térségben a lakosság mobilizációs közérzetének javításához, hosszabb távon pedig a terület elmaradottságának csökkenéséhez.

Irodalom

BARTA GY.-BELUSZKY P.-BERÉNYI I. 1975: A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. - Földr.Ért.

24. pp. 229-390.
- BARTA GY. 1975: Mikrogeográfiai vizsgálat egy észak-borsodi faluban /Trizs/. - Földr. Ért. 24. pp. 391-416.
- BELUSZKY P. 1977: Krasznokvajda - egy alsófokú központ /?/ gondoljai a Cserehátton. - Földr. Ért. 26. pp. 349-386.
- BELUSZKY P. 1982: Társadalmi térfolyamatok a Cserehát-Aggteleki-karszt vidékén /1900-1945-1980/. - Földr.Ért. 31. pp. 467-485.
- BERÉNYI I. 1979: Jósvafő földrajzi adottságainak értékelése, különös tekintettel az idegenforgalomra. - Földr.Közl. 27. pp. 92-105.
- ENYEDI GY. 1978: Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. - Közgazd. és Jogi Könyvkiadó, Bp. 293 p.
- SÜLI-ZAKAR I. 1980: A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. - Studia Geographica 3. Debrecen, 130 p.
- TINER T. 1983a: Borsod-Abaúj-Zemplén megye falvainak személyközlekedési helyzete és fejlesztésének lehetőségei. - Földr. Ért. 32 pp. 217-239.
- TINER, T. 1983b: Transport problems of small mountain villages in Northern Hungary. - Nordia, 17. pp. 135-139.
- TINER T. 1985: A falusi lakosság utazási szokásai és a tömegközlekedéssel kapcsolatos elvárásai Heves megye északi részén. - Területi Kutatások 7. pp, 61-79.
- TÓTH J.-CSATÁRI B. 1983: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata - Területi Kutatások 6. pp. 78-93.
1980. évi népszámlálás. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. - KSH Bp. 1981.
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyvei 1980-1985. - KSH, Miskolc
- Vasuti és autóbusz menetrendek, 1980-1985

SOME FEATURES IN THE GEOGRAPHY OF TRANSPORT IN THE BORDERLAND OF BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN COUNTY

Dr T. Tiner

Summary

The paper investigates the parts of Borsod-Abaúj-Zemplén county lying along the border /a zone of 150 km length and 15 km width/ as cumulatively backward area, from the majos aspects of transport function.

The aim is threefold: 1. To show how peculiar features are manifested in the operation of transport network in areas along the border, 2. How peripheral position is reflected in the transport behaviour of population, 3. What is to be done in transport development to alleviate the present troubles.

Railway lines and main roads divide the area into five distinct parts with the alternation of traffic corridors and settlement groups in traffic shadow. The transport and

communication infrastructural conditions in this area with dwarf villages and without towns are unfavourable. The national border on the north diverts passenger traffic to the south, towards the towns. The attraction of smaller centres is negligible.

In the transport behaviour of population partly this unfavourable situation /low degree of motorization, unfavourable opportunities in public transport/ is reflected, but partly the outlined southern orientation is also present. The conception of the national boundary as a 'special wall' beyond which Hungarians have nothing to seek is frequently met with /those with passport have a low proportion in the area/.

Positive changes could only be brought about in the borderland areas of the county by a development policy adjusted to the present conditions and proceeded with a much broader range and more varied tools. In its frame transversal transport links relieving the concentration of the network on towns has to be built, the promotion of rural motorization is need, the communication between areas on various sides of the border increased and broadening the sphere of 'borderland traffic'.

In conclusion, an accordance between transport development and elements of the regional socio-economic pattern is required that would allow variety, flexibility, remarks and initiatives from the population.

Translated by Dr D. Lóczy

Martonné dr. Erdős Katalin

Gazdasági-társadalmi fejlődésünk természetes velejárója a társadalom mind szélesebb rétegeire kiterjedő rekreációs igény. Ez az igény a leghatározottabb formában urbanizált környezetben jelentkezik s városkörnyéki üdülőterületeket hoz létre. Ennek a folyamatnak lehettünk tanúi az utóbbi 20-25 évben Magyarország számos városkörnyékén, így - bár nem minden előzmény nélkül - többek között Miskolc esetében is.

E rekreációs övezetek kialakulásában súlyozott szerepet kapott a magánszféra (hétvégi házas üdülőtelepek, zártkertek kialakítása stb.). Mivel az egyes társadalmi csoportok tájformáló tevékenysége nem egyforma, éppen ezért a tájban lejátszódó folyamatok helyes megítéléséhez, a társadalom tájformáló hatásainak feltárásához nélkülözhetetlenek a mikrotársadalmi vizsgálatok (LETTRICH E. 1972, BERÉNYI I. 1983). Különösen érvényes ez a megállapítás a rekreációs funkció esetében, mivel az egyéni tulajdon nagy súlya miatt "éppen az üdülési funkció az, amelyben nálunk legerőteljesebben jelentkeznek az egyes társadalmi csoportok sajátos igényei, elképzelései" (BERÉNYI I. 1983). Éppen ezért tartom elengedhetetlennek az üdülőterületek tervezésénél annak ismeretét, hogy az adott térségben mely társadalmi csoportok a hordozói e társadalmi alapfunkciónak.

A fenti összefüggések ismertsége ellenére ez a rekreációnak kevésbé kutatott területe, hiszen a magánüdülőknél, a hétvégi házaknak és a zártkerteknek az üdülésben, a szabadidő eltöltésében betöltött szerepéről, tulajdonosainak köréről, megoszlásáról rendelkezünk a legkevesebb ismerettel (BELUSZKY P. 1982).

A dolgozat ezekre a kérdésekre ad feleletet két-két Miskolc környéki (a miskolctapolcai és a Mályi-tó melletti) üdülőtelepen, ill. zártkerti (az egyetemvárosi és a Lyukó-völgy menti) térségben végzett kérdőíves felmérés adatai alapján. A mintaterületeket igyekeztem úgy kiválasztani, hogy azok minél több eltérő vonással - természeti adottságok, infrastrukturális ellátottság, stb. - rendelkezzenek. A felmérésbe bevont tulajdonosok aránya a két üdülőtelepen 20% (Miskolctapolca: 103, Mályi-tó: 109 db kérdőív) míg a két zártkerti területen 12-15 % körüli (Egyetemváros: 128, Lyukó-völgy 138 db kérdőív). Az üdülőtelepi felmérésekre 1983-ban, a zártkerti területekre 1984-ben került sor.

A rekreációs terület funkcionális különbségei

A négy mintaterület már természeti adottságainál fogva is különböző rekreációs igények kielégítésére alkalmas. Legértékesebb, s egyben a legrégebbi multu, a város DNY-i szélén fekvő, közigazgatásilag a városhoz tartozó Miskolctapolca. A Délkeleti-Bükk pereméhez kapcsolódó üdülőhely alapvető idegenforgalmi

vonzótényezője a környezetébe harmonikusan illeszkedő termál-és gyógyfürdő. Langyos vizű strandja, barlang-és termálfürdője, valamint kereskedelmi és üdülési szálláshelyei révén országos, sőt nemzetközi vonzású üdülőhely (TIMÁR L. 1980). A Hejő-patak völgyében kiépült üdülőtelepi központot a környező dombokon hétvégi házak százai keretezik, melyeknek túlnyomó többsége (kb. 85%-a) miskolci lakos tulajdona.

Miskolc belvárosától alig több, mint 10 km-re, már alföldi környezetben fekszik a Mályi-tó partját övező üdülőtelep. Az egykori bányató a vízparti üdülést kedvelők számára biztosít kedvező feltételeket. A főként helyi igényeket kielégítő üdülőtelepen a hétvégi házak több mint 90%-a miskolciak tulajdonában van.

A kettős - termelési-üdülési - funkciót betöltő zártkertek a várost övező, völgyekkel felszabdalt hegylábfelszíni területeken helyezkednek el.

Miskolctapolca közelében, hozzá hasonló táji adottságokkal rendelkezik az Egyetemváros környéki zártkerti terület. Értékét tovább növelik a délies kietettségű lejtők. A várostól É-ra fekvő Lyukó-völgy menti zártkerti térség egyhangúbb megjelenésével, kedvezőtlenebb expozíciójú lejtőivel, s a felszín alatti bányaműveléssel a városkörnyéki rekreációs övezet kevésbé értékes része. A zártkertek művelői, szinte kivétel nélkül miskolci lakosok. Mindkét zártkerti terület, miként a Mályi-tó menti üdülőtelep kiépülése is a hatvanas évek közepétől indult meg.

A különböző szabadidős tevékenységet hordozó hétvégi házak és zártkertek területe eltérő. Kisebb területi igényűek az üdülőtelkek. Bár az optimális teleknagyság meghatározása nehéz feladat, minimális követelmény, hogy az üdülő családok egymás pihenését ne zavarják. Ez a kíváncsi, mint tudjuk országos viszonylatban nagyon gyakran nem teljesül.

Esetünkben az üdülőtelkek felaprózottsága többnyire csak a Mályi-tó melletti üdülőtelepre érvényes (1. táblázat). Itt a telkek közel 3/4-e 50-100 négyzetméter közötti kategóriába tartozik, míg Miskolctapolcán arányuk alig haladja meg a 10%-ot. Aggasztó viszont, hogy ezek kialakítása zömmel az utolsó telekosztás időpontjához kapcsolódik. Jobb a helyzet a két zártkerti mintaterületen, ahol a telkek zöme 200-400 □-öl közötti. A hosszú, de keskeny telkek azonban itt is kiváltják a zsúfoltság érzetét.

A négy mintaterület funkcionális különbségeit hűen tükrözik a telkeken felépült épületek és építési anyaguk.

A telkek beépítettsége az üdülőtelepeken 10% körül mozog. Ez Miskolctapolcán 50m²-es, a Mályi-tónál 38m²-es átlagos alapterületű hétvégi házakat jelent. Az 50-70 □-öles telkeknél azonban a beépítettség mértéke rendszerint magasabb. A zöldterület rovására akár meg is kétszereződhet. A zártkertekben természetesen jóval kedvezőbbek az arányok, hiszen a nagyobb telkek ellenére a felépíthető házak alapterületét 30m²-ben maximum málták. Igaz - hasonlóan az üdülőtelekhez - itt is épültek több-szintes házak.

Sokkal többet mondanak azok az adatok, amelyek a házak helyiségeire vonatkoznak (2. táblázat). A szobaszámokban mutatkozó nagy különbségek jelzik, hogy a tulajdonosok mennyire eltérő rendeltetést szántak felépülő házaiknak.

1. táblázat: A teleknagyság megoszlása a négy mintaterületen (%)

Teleknagy- ság □-ölben	Miskolc- tapolca	Mályi-tó	Teleknagy- ság □-ölben	Egyetem- város	Lyukó- völgy
50-100	12,9	78,4	-200	7,0	1,5
100-149	45,9	14,7	200-299	50,8	77,9
150-199	21,2	2,0	300-399	24,2	17,7
200-249	10,6	3,9	400-599	9,4	2,2
250-	9,4	1,0	600-	8,6	0,7
Átlag	152,5	95,0	Átlag	321,0	268,0

2. táblázat: Az épületek helyiségeinek rendeltetés szerinti megoszlása a négy mintaterületen (%)

Helyiség	Miskolc- tapolca	Mályi- tó	Egyetem- város	Lyukó- völgy
1 szoba	12,7	22,6	46,9	63,8
2 "	25,3	41,2	19,5	5,8
3 "	31,0	30,4	3,1	--
4 "	21,8	2,9	--	--
5 "	9,2	2,9	--	--
Konyha	95,4	89,5	43,8	44,2
Előszoba	21,8	10,7	14,8	16,7
Terasz	83,9	84,3	38,3	34,1
Garázs	26,4	7,8	2,3	1,4
Pince	24,1	11,8	39,1	47,1
Kamra	32,2	15,7	39,0	55,1
Fürdőszoba	87,4	60,8	10,2	5,1
Vizöblítéses WC	88,5	63,7	7,0	4,0
Csak 1 helyiség (szerszámos vagy pihenő)	--	--	26,6	30,5
Nincs semmiféle építmény a tel- ken	--	--	1,6	--

Miskolctapolcán a hétvégiházak közel 2/3-a három és több szobás. A házak túlnyomó többsége teljes kényelmet biztosít tulajdonosaik hétvégi és tartós üdüléséhez, ill. igen sok esetben (több, mint 40%-ban) második lakásként használják a nyári félévben. Építettől kezdettől fogva nagyobb számú vendég fogadására is felkészültek. Jelenleg a hétvégiházak mintegy 60%-ában üdülnek "nemfizető vendégek", ill. közel 20%-ukat fizető vendégszolgálat útján is hasznosíthatják. Az ingatlanok mintegy 20%-a két vagy három család közös tulajdona. Ezek indokolják a kétkonyhás (kb. 8%) és két fürdőszobás (kb. 20%) házak létét. A szobaszám, valamint az egyéb helyiségek (konyha, előszoba, ga-

rázs, pince, stb.) magas aránya egyben kifejezője a tulajdonosok jövedelmi viszonyainak is.

A Mályi-tónál építkezők nagy része inkább csak a család és a szűkebb rokonság körébe tartozók vendégül látására készült, hiszen a hétfégi házak 2/3-a egy vagy két szobás, s rendre kisebb arányu az egyéb helyiségekkel - így a fürdőszobával, víz-öblítési WC-vel, stb. - való ellátottságuk is. Ezen az üdülőtelepen még a 2,5%-ot sem éri el a fizetővendéglátásba bevont házak aránya, bár a "nemfizető vendégek" üdültetése a tapolcaiéhoz hasonló mértékű. Huzamosabb ideig az alacsonyabb kényelem-szintű hétfégi házakban a tulajdonosok is inkább csak a főszerepben tartózkodnak. A hétfégi házaknak itt alig több, mint 10%-a több család tulajdona. A legtöbb háznak terasza is van, amely az üdülőtelepeken a szabadban való tartózkodás legfontosabb színtere.

Jóval szerényebb körülmények között pihenhetnek a miskolciak a - főként saját szükségletre zöldséget, gyümölcsöt, szőlőt termelő - zártkertekben, annak ellenére, hogy a tulajdonosok mindsössze 5%-a jelölte kizárólagosnak a mezőgazdasági célú hasznosítást. Tovább szűkül a vendéglátási lehetőség is. Különösen egyértelmű ez a Lyukó-völgy térségében, ahol a tulajdonosok közel 2/3-a saját használatra már csak egyszobás házat épített, sőt a telkek 30%-án csak szerszámos kamraként vagy pihenőként szolgáló két helyiséges építmény áll. Kettős, ill. hármas tulajdon a zártkertekben is jelen van, 8-10% körüli értékkel.

A zártkertek termelési funkciójából következik, hogy jóval magasabb a pincével és kamrával ellátott házak aránya, ill. az Egyetemváros környéki zártkertekben a borházak megjelenése a szőlőművelés kiemelt szerepére is utal.

Igen kicsi a fürdőszobás házak aránya, amit csak részben indokol a vízhiány. Az Egyetemváros környéki zártkertek többségében nincs vezetékes víz, sőt még ásott vagy fúrt kút sem. A vízellátás szempontjából kedvezőbb helyzetben levő Lyukó-völgyi térségben még alacsonyabb a fürdőszobás házak aránya. Építőik feltehetően eredetileg sem készültek több napos, folyamatos itt tartózkodásra.

Az épületek falazata is egyfajta kifejezője az építettői szándéknak. A Mályi-tó mentén felépült hétfégi házak mindegyike állandó épület, viszonylag kevés a fa falazatú (3. táblázat). Miskolctapolcán is hasonló a kép, bár itt, néhány esetben - építési tilalom vagy a tulajdonos kedvezőtlen anyagi helyzete miatt - ideiglenes épületek is előfordulnak. A különböző nagyságú és építőanyagú házak építészeti értéke vagy értéktelensége igen eltérő, nemegyszer a táj harmóniáját is sérti.

A zártkerti területeken még tarkább a paletta. Különösen a Lyukó-völgyi zártkertekben magas az esztétikailag erősen kifogásolható ideiglenes épületek (bádog, fa, papírlemez falazatú) aránya (3. táblázat).

A közművesítetttség fokában mutatkozó különbségek az üdülés, a rekreáció feltételeit igen nagy mértékben differenciálják (4. táblázat). Bár a zártkertekben felépült házaknak mintegy 2/3-ában van csak a villany bevezetve - sőt még az üdülőtelepeken sem 100%-os az arány -, hiányát szubjektív okokban kell keresnünk.

3. táblázat: Az épületek tartósság szerinti megoszlása (%)

Épületek tartósság szerint	Miskolc-tapolca	Mályi-tó	Egyetem-város	Lyukó-völgy
Tégla,kő, stb. falazatú	96,6	100,0	82,3	63,3
Fa falazatú	15,9	12,7	30,7	16,4
Ideiglenes épület	3,4	--	17,7	36,7

4. táblázat: A közművesítettség legfontosabb mutatói a négy mintaterületen (%)

Közművesítettség	Miskolc-tapolca	Mályi-tó	Egyetem város	Lyukó-völgy
Elektromos áram	97,7	95,1	66,1	68,1
Nincs semmilyen víz	5,7	12,7	88,7	29,0
Közüzem szennyvíz elvezetés	75,0	--	--	--
Vezetékes gáz	18,2	--	--	--

Kedvezőnek mondható a vízzel való ellátottság a két üdülőtelepen. Sokkal rosszabb a két zártkerti térségben, főként az Egyetemváros környékén, ahol még ásott vagy fúrt kutak létesítésére sincs nagyon lehetőség (a talajvíz igen mélyen van). Közüzem szennyvízelvezetés csak a miskolctapolcai üdülőtelepen van, bár itt sem teljesen megoldott. Különösen aggasztó ennek hiánya a Mályi-tónál, mivel a helyileg szikkasztott szennyvizek a tó vizének tisztaságát veszélyeztetik.

Gázszolgáltatásba a miskolctapolcai üdülőtelep egy része van csak bekapcsolva.

Az utak portalanitása sem megoldott. Még Miskolctapolcán is az utaknak csak mintegy 50%-a aszfaltozott. A csapadék elvezetése mindenütt igen sok gondot okoz.

Kereskedelmi, vendéglátóipari létesítmények csak a két üdülőtelepen vannak, s bár Miskolctapolcán jobbak a feltételek, még itt is sokan panaszkodnak a hiányos ellátásra, ill. az üdülőtelep központjától távolabbi hétvégi házak tulajdonosai a boltokig tartó hosszú gyaloglásra.

A négy mintaterület megközelíthetősége tömegközlekedési eszközök igénybevételével elég jónak mondható. A sűrűn közlekedő városi autóbuszjáratokkal gyorsan ki lehet jutni a tapolcai üdülőtelepre, ill. a zártkertekbe. Igaz, sokaknak még elég hosszúan kell gyalogolni a buszmegállótól. A Mályi-tóhoz általában óránként induló autóbuszjáratok, különösen nyári hétféteken már igen zsúfoltak. Az üdültulajdonosok azonban leggyakrabban saját autójukat használják a kiutazáshoz. Miskolctapolcán 70%, Mályiban pedig több, mint 80% a gépkocsitulajdonosok aránya. A két zártkerti területen ez az érték mintegy felére csökken.

A területi különbségek csoportspecifikus vonásai

Országos szintű felmérések bizonyítják, hogy bár az üdülés -pihenés igénye egyre inkább társadalmi méretűvé válik, jelenleg a hozzájutás esélye, ill. a rekreáció különböző formáiban való részvétel is igen különböző (ÖÜT).

Esetünkben is a tulajdonosok köre és megoszlása élesen visszatükrözi a város lakosságának eltérő rekreációs igényeit és értékrendjét, ill. kielégítésük lehetőségeiben mutatkozó különbségeket. Mindez megnyilvánul a tulajdonosok

- osztály-és rétegtagozódásában
- iskolai végzettségében
- foglalkozási megoszlásában
- demográfiai viszonyaikban
- jövedelmi viszonyaikban
- lakásviszonyaikban
- a helyválasztás motivációiban.

Az aktív keresők osztály-és rétegtagozódását vizsgálva megállapítható, hogy mind a négy mintaterületen - a szellemi foglalkozásúak fokozott rekreációs igényeinek megfelelően - a legmagasabb a szellemi dolgozók aránya. Miskolc aktív keresőinek 41,9%-a tartozik ebbe a kategóriába, s még a Lyukó-völgyi zártkertekben is, ahol legalacsonyabb arányú a részvételük, meghaladja a fenti értéket (1. ábra).

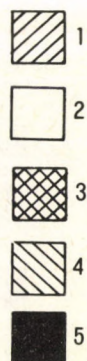
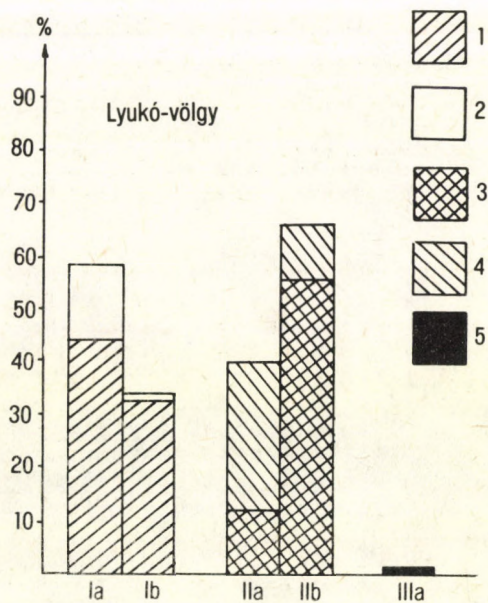
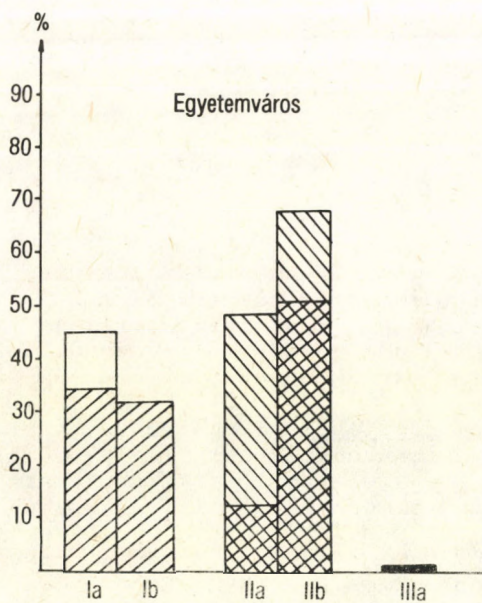
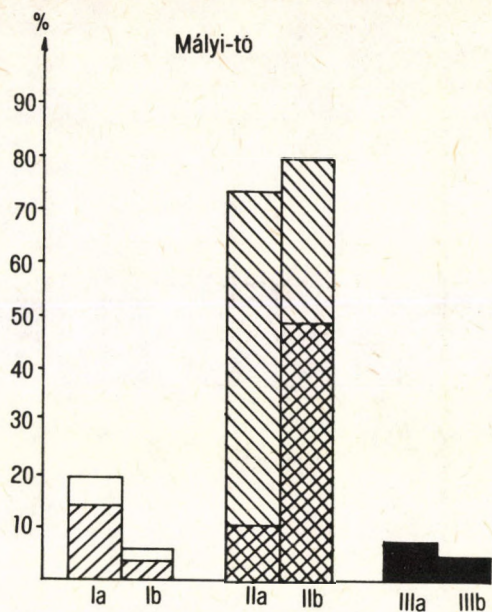
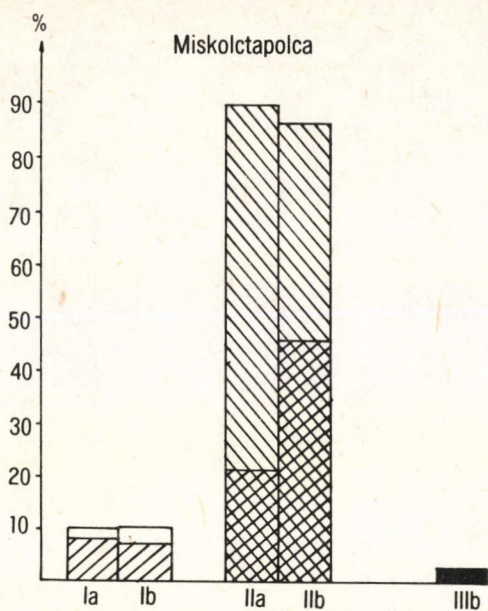
A mintaterületek esetében az osztály-és rétegtagozódásban mutatkozó arányeltolódások sajátos értékitéletet és igényeket közvetítenek. A szellemi foglalkozásúak sokkal inkább előnyben részesítik az üdülőttelepeket a zártkertekkel szemben. Rangsorukban első helyen az országoshírű Miskolc-tapolca áll. Részvételi arányuk eléri a 90%-ot. A Mályi-tónál ez az érték már mintegy 10-15%-kal kisebb. A szellemi foglalkozásúakon belül igen magas mindkét üdülőttelepen a vezetői és értelmiségi rétegbe tartozók aránya. A szellemi foglalkozású férfiak mintegy 75%-a (Miskolc-tapolca), ill. 85%-a (Mályi-tó) ebbe a kategóriába sorolható. 60% körüli a szellemi dolgozók aránya a kedvezőbb táji adottságokkal rendelkező Egyetemváros környéki zártkertekben, s legalacsonyabb a legkevesbé "értékes" Lyukó-völgyi térségben. Látványos arányeltolódás jelentkezik a rétegen belül is. Különösen a nők körében nő az adminisztratív-technikai alkalmazottak aránya a két zártkerti térségben.

A zártkertekben 3-4-szeresére ugrik a munkásosztályhoz tartozó tulajdonosok aránya. Ezt az arányeltolódást feltehetően nem lehet csupán az üdülőttelekhez való hozzájutás esély-egyenlőtlenségével, az eltérő jövedelmi viszonyokkal magyarázni. Nagyobb részvételük annak is kifejezője lehet, hogy sokuk szívesebben választja ezt a termelési funkcióval párosuló rekreációs lehetőséget.

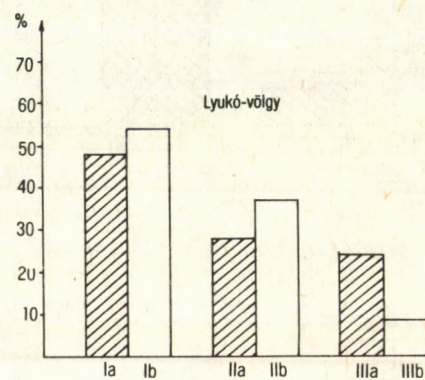
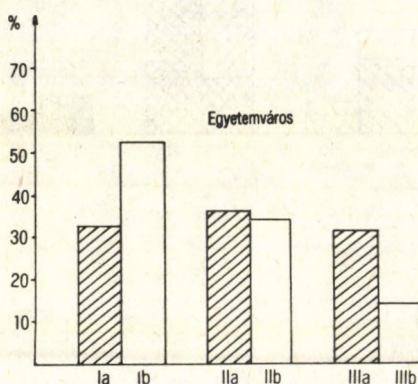
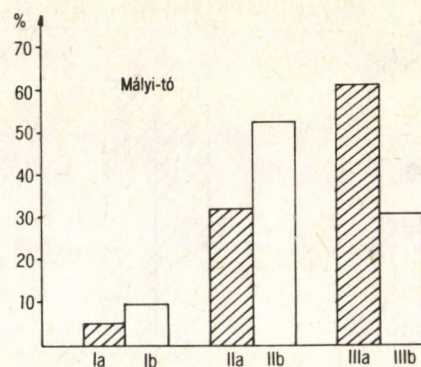
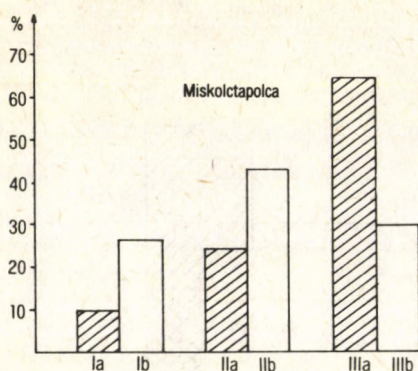
Hasonló tendenciák érvényesülnek az iskolai végzettség sze-

1. ábra. Osztály-és rétegtagozódás szerinti megoszlás

I = munkásosztály; II = szellemi dolgozók; III = kisárutermelők, kiskereskedők; a = férfi; b = nő; 1 = fizikai dolgozók; 2 = közvetlen termelésirányítók; 3 = adminisztratív, technikai alkalmazottak; 4 = értelmiségiek és vezetők; 5 = kisárutermelők, kiskereskedők

rinti megoszlásban is (2. ábra). Az üdülőtelepeken a férfiak

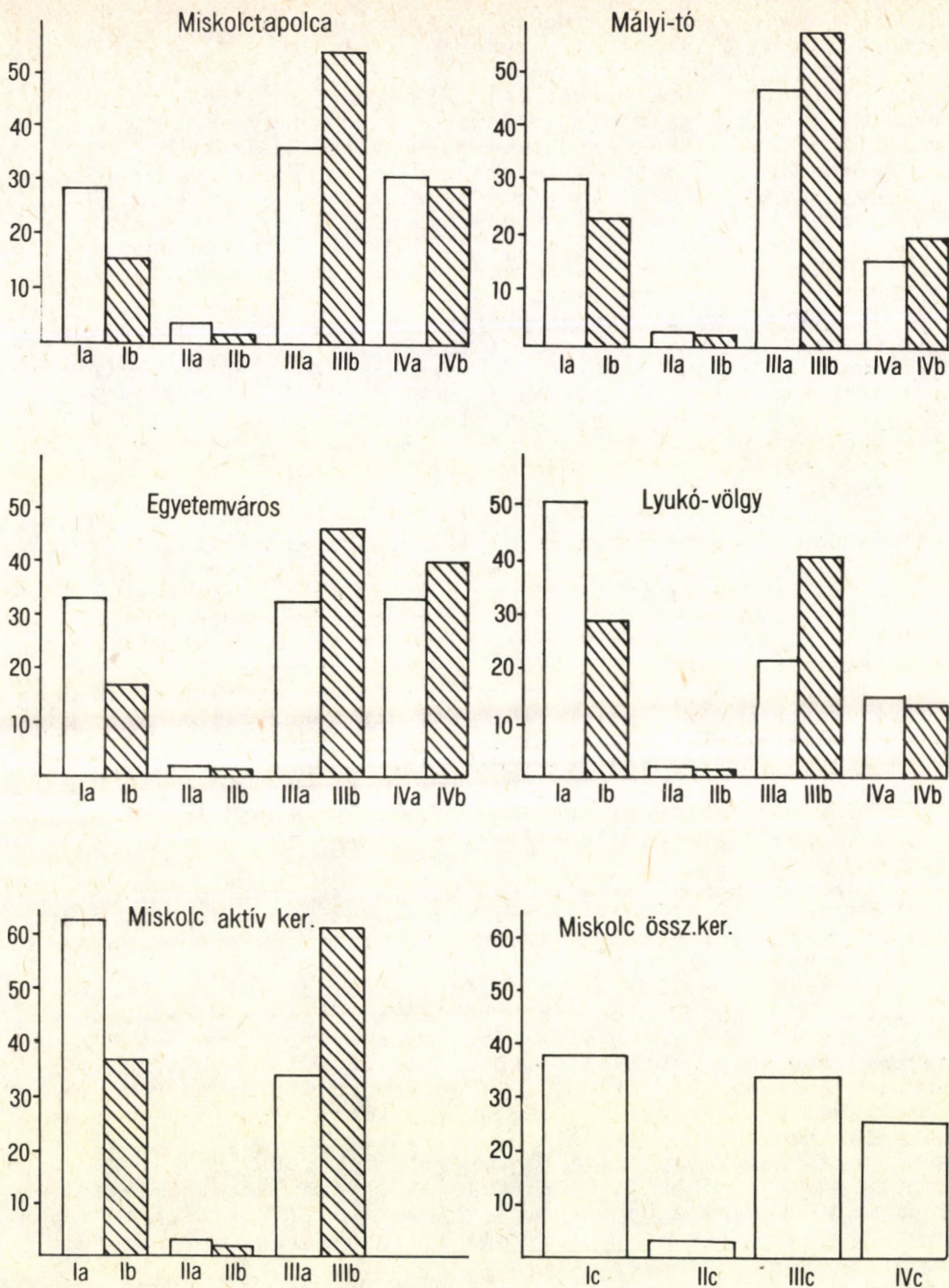

2. ábra. Iskolai végzettség szerinti megoszlás

I = alsófokú vagy annál alacsonyabb; II = középfokú; III = felsőfokú végzettség; a = férfi; b = nő

több, mint 60%-a felsőfokú végzettségű, míg az értékrendben az utolsó helyen álló Lyukó-völgyi területen ez nem éri el a 25%-ot. Legmagasabb a középfokú végzettséggel rendelkező férfiak aránya az Egyetemváros térségében. A nők esetében már az üdülőtelepeken is a középfokú, míg a zártkertekben az alsófokú végzettségük dominálnak.

A tulajdonosok foglalkozási megoszlását vizsgálva kitűnik, hogy itt a terciér szektor arányváltozásai tükrözik leginkább a mintaterületek értékitéletét (3. ábra). Az adatokat Miskolc aktív, ill. összkeresőinek foglalkozási megoszlásával is összehasonlítottam. Az aktív keresők megoszlása leginkább a Lyukó-völgy környéki zártkertekben közelít a városi átlaghoz. Egyedül itt magasabb az iparban – építőiparban dolgozók aránya. Ez a kedvező arány részben tudatos, szociálpolitikai megfontolások vezette telekosztás következménye. Erre utalnak az itteni kertszövet-

3.ábra. Foglalkozás szerinti megoszlás

I = Ipar, építőipar; II = mező-, erdőgazdaság; III = tercier szektor; IV = inaktív; a = férfi; b = nő; c = férfi és nő együtt

kezetek megnevezései is (Kohász, Kék acél stb.). Legnagyobb aránytalanság a városi átlagokhoz viszonyítva a Mályi-tónál jelentkezett, ahol a tulajdonosok foglalkozásimegoszlásában kimagasló a terciér szektorban, ill. alacsony az iparban dolgozók aránya. Mind a négy mintaterületen - mint ahogyan a városban is - rendkívül alacsony a mezőgazdaságban dolgozók száma.

Igen kedvező a város összkeresőiből 25%-kal részesedő nyugdíjasok aránya Miskolctapolcán és az Egyetemváros térségében (30% fölötti). A másik két területen 10-15%-kal alacsonyabb a részesedésük. A különbség okait elsősorban a telekvásárlás motivációjában (gyógyfürdő közelsége, szép környezet stb.) kereshetjük.

A tulajdonosok életkor szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az átlagos életkor tekintetében nincsenek nagy különbségek. A férfiaknál 52, a nőknél 49 év körüli értékek adódnak, ami csak a Mályi-tónál csökken 50, ill. 45 év alá. Szintén közös vonás, hogy igen alacsony a 40 év alattiak aránya. Miskolc népességének korfájával összevetve (4. ábra), megállapítható, hogy a fiatalabb korcsoportok számára ezek a rekreációs lehetőségek igen korlátozottak.

A tulajdonosok döntő hányadát a 40-65 év közöttiek adják. Az idősebb korosztályokon belül már kisebb arányeltolódások is megfigyelhetők, amennyiben a Mályi-tónál és a Lyukó-völgyi zártkerteknél nagyobb a részesedésük a 40-60 év közöttieknek, míg Miskolctapolcán az 50-70, ill. az Egyetemváros környékén a 45-65 év közöttiek vannak a legtöbben. A 40-65 év közöttiek dominanciája alapvetően két okra vezethető vissza:

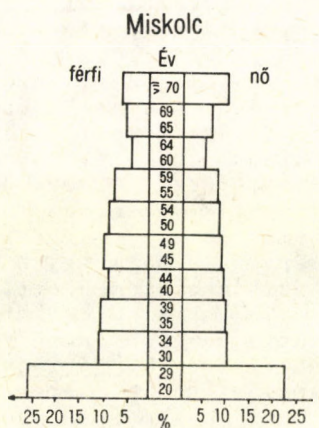
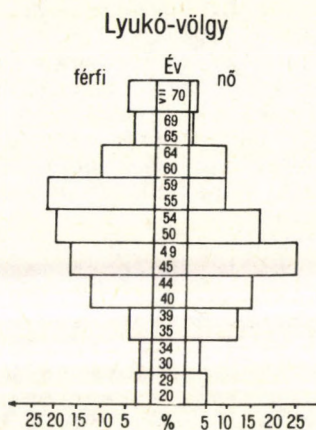
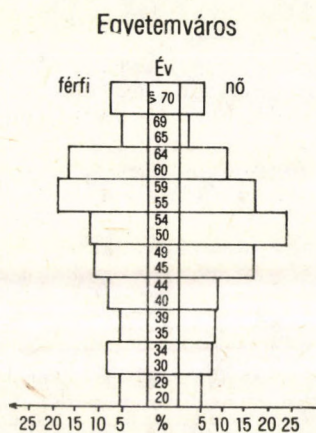
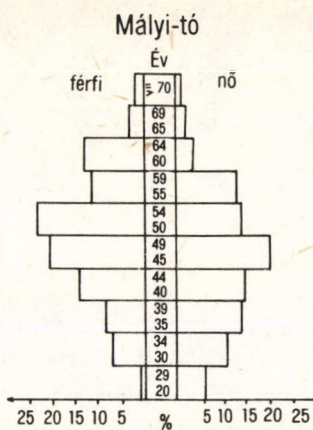
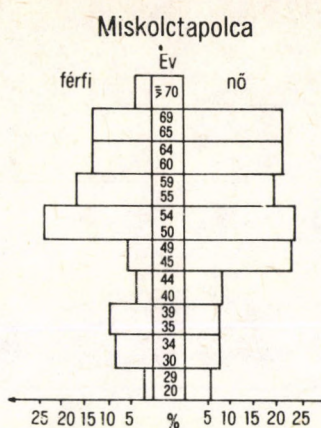
1. Az utóbbi 15-20 évben, amióta tömeges méretet öltött az üdülőtelepek és zártkertek kiépülése, ez a korcsoport volt olyan anyagi helyzetben (túl a családalapításon, az állandó lakás, autó megszerzésén), hogy megengedhette magának a telekvásárlást, a kert-és háziépítést.

2. Felnövekvő gyermekeik mellett egyre több szabadidővel rendelkeztek, melynek eltöltésére a legmegfelelőbb módot ebben vélték felfedezni.

Végősorban a 40 év alattiak mérsékelt jelenléte az előbbi okok hiányára vezethető vissza. Erre utal az a tény is, hogy ezekben a korcsoportokban, főként Miskolctapolcán gyakori a társtulajdonosi viszony.

A Mályi-tó üdülőtulajdonosainak viszonylag fiatal a korstruktúrája, ami feltehetően abból fakad, hogy a hidegvízű tó már nem jelentett olyan vonzerőt a telekosztás kezdetén sem az akkori ötveneseknek. Miskolctapolcán viszonyt - és talán még az Egyetemváros környékén is - a melegvízű strand és gyógyfürdő közelsége, s a térség jó levegője készítette még az idősebbeket is telekvásárlásra. Emellett nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy Miskolctapolcán a hétvégi házak több, mint 10%-a még 1964 előtt épült fel. Látványos a 65 éven felülieknek a létszámcsökkenése a komoly fizikai munkát igénylő zártkertekben.

A család létszám szerinti megoszlása szoros összefüggést mutat a korcsoport szerinti összetétellel (5. táblázat). Mind a négy mintaterületen a kéttagú családok aránya a legmagasabb. Az 50-55 év feletti házaspárok gyermekei ekkora már rendszerint önálló családot alkotnak, de tovább növelik e kategória súlyát a csónka családok (egy szülő egy gyermekkel), valamint a fiata-

4. ábra. Miskolc és a négy mintaterület korfája

5. táblázat: A tulajdonosok családlétszám szerinti megoszlása (%)

Családlétszám	Miskolc-tapolca	Mályi-tó	Egyetemváros	Lyukó-völgy
2	38,2	34,2	52,2	40,6
3	24,5	25,2	20,3	24,5
4	19,1	29,1	18,1	26,5
5	5,5	3,4	2,2	1,9
6	0,9	1,7	0,7	0,7
Egy személy tulajdonában	11,8	6,0	6,5	5,8

lab, gyermektelen házaspárok is. Érdekes, hogy legtöbb kéttagú családot az Egyetemváros környéki zártkertekben regisztráltunk (több, mint 50%).

Ha összegezzük a kategória, és az egy személy használatában levő üdülőtelkek - többségükben idősebb, özvegy férfit vagy nőt jelentő - %-os értékeit, a legidősebb korstrukturájú Miskolc-tapolcán is 50% feletti számot kapunk. E számok ismeretében pedig már felvetődik az a gondolat, hogy jónéhányan a vagyonszerzés miatt ruházták rá a nagyszülőre (vagy nagyszülőkre) a tulajdonjogot.

A fiatalabb korcsoportok nagyobb súlyából következik, hogy a másik két mintaterületen magasabb a három, négytagú családok részvételi aránya.

Mind az üdülőtelepeken, mind pedig a zártkertekben igen ritka az öt vagy annál nagyobb családlétszám. Ezek az alacsony értékek arra figyelmeztetnek, hogy a nagyobb létszámú családok jövedelmi viszonyai ritkábban teszik lehetővé a rekreációs formákba való bekapcsolódást. De ez indokolhatja Miskolc-tapolcán és az Egyetemváros környéki zártkertekben a háromtagú családok magasabb %-os értékeit a négytagúakkal szemben.

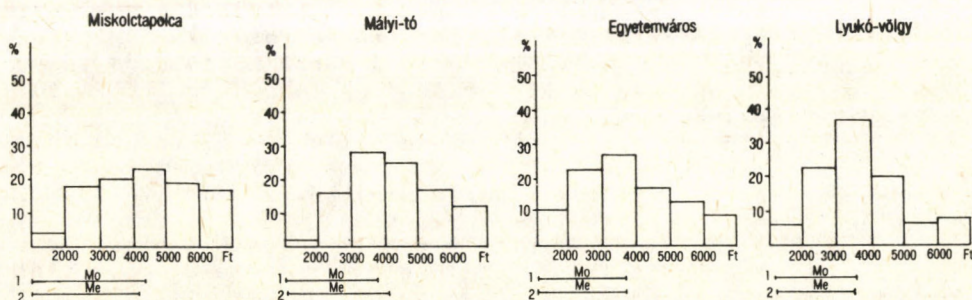
A jövedelmi viszonyok is nagy mértékben befolyásolják az üdülési, rekreációs igények megvalósulását. Az egy főre jutó havi jövedelmek számtani középértékei között nincsenek nagy eltérések, nem tükrözik az eddigi elemzésekből várható különbségeket. Az egymáshoz viszonylag közeli átlagjövedelmek azt sugallják, hogy a zártkert tulajdonosok jelentős hányadának elvileg meg volt a választási lehetősége, mikor döntenie kellett az üdülőtelek, ill. a zártkertek vásárlása mellett. (Más kérdés, hogy az üdülőtelkek száma Miskolc rekreációs övezetében jóval kevesebb, mint a zártkerteké.) Hogy egy bizonyos jövedelmi szint felett a választási lehetőség adott, valamelyest megerősítik azok az adatok is, amelyek a jövedelmi viszonyokat az inaktív keresők, ill. az aktív keresők osztály-és rétegtagozódása szerinti bontásban mutatják be (6. táblázat). Hiszen éppen a legrangosabb miskolc-tapolcai üdülőtelepen kaptuk a legalacsonyabb átlagos egy főre jutó havi jövedelmet a munkásosztályhoz tartozók esetében, s a mintaterületek összehasonlításakor elhanyagolhatóak a különbségek a szellemi dolgozók esetében is.

Ha azonban az egy főre jutó havi jövedelmeket mintaterüle-

6. táblázat: A jövedelmi viszonyok inaktív keresők, ill. aktív keresők osztály-és rétegtagozódás szerinti megoszlása alapján (Ft/fő)

K e r e s ő k	Miskolc- tapolca	Mályi- tó	Egyetem- város	Lyukó- völgy
Munkásosztály	2900	3500	5320	3400
Szellemi dol- gozók rétege	4300	4050	4350	4000
Inaktívak	4150	4550	3600	3300
Összkeresők átlaga	4200	4100	3700	3550

tenként nagyság szerint kategorizáljuk, a szabad választás elvi lehetősége helyett, a tulajdonosok többségénél a józan megfontolás vezette döntést kell meghatározónak tekinteni a rekreáció módjának megválasztásánál. Az alacsonyabb jövedelmi kategóriákba tartozók többsége ugyanis az olcsóbb, kevesebb anyagi befektetést igénylő, s a későbbiekben jövedelemkiegészítést eredményező zártkertek mellett döntött. A magasabb jövedelműek zöme viszont üdülőtelek tulajdonosa lett, így a két zártkerti területen a családok 60-65%-nál 4000 Ft alatt van az egy főre jutó havi jövedelem, míg a két üdülőtelepen 54-58%-kal részesednek a 4000 Ft felettié. A négy mintaterület rangját sajátos módon jelzik a jövedelmi kategóriák arányváltozásai is. Minél "értéktelesebb" a terület, annál alacsonyabb az 5-6000 Ft/fő feletti jövedelműek részesedése (5. ábra).

5. ábra. Az egy főre jutó jövedelmek megoszlása
1 = módusz; 2 = medián

A város lakásállományának tulajdonjelleg szerinti megoszlását összehasonlítva mintaterületeink megfelelő adataival, megerősítést kapnak a korábbi országos felmérésekből ismert tendenciák (7. táblázat).

- A városi átlagot jóval meghaladja a társasházakban, ill.

7. táblázat: A lakásállomány tulajdonjelleg szerinti megoszlása (%)

Lakások tulajdon-jellege	Miskolc-tapolca	Mályi-tó	Egyetem-város	Lyukó-völgy	Miskolc
Állami	58,7	52,2	61,2	49,6	47,7
Lakásszövetkezeti	19,2	24,8	15,7	35,8	16,8
Társasházi és öröklakás	10,5	8,9	9,7	6,5	4,2
Családiház	10,6	14,1	13,4	7,1	31,2

Öröklakásokban lakók részesedése mind a négy mintaterületen.

- Magasnak mondható - a többnyire zsúfolt lakótelepi környezetet jelentő - állami és szövetkezeti lakásokkal rendelkezők aránya.

- A családi házakban lakók átlag alatti mértékben élnek ezekkel a rekreációs lehetőségekkel. (A fenti tendenciákban területenként lényeges eltérések nincsenek.)

Felmérésünkben szerepelt a helyválasztás motivációira vonatkozó kérdés is. Így lehetőség nyílt a szubjektív válaszok szembesítésére az előző adatokra támaszkodó elemzések következtetéseivel.

A motivációs tényezőket mintaterületenként és korcsoportonként vizsgáltam, s gyakoriságuk alapján rangsoroltam (8. táblázat).

A hétvégiházak, ill. a zártkertek funkciójából következő, hogy a rekreáció helyének megválasztásakor a tulajdonosok egyik legfontosabb szempontja a gyors elérhetőség, az állandó lakáshoz, munkahelyhez való közelség volt. A többi motivációs tényező rangsora már az igények kielégítésének lehetőségeiben mutatókozó különbségekről árulkodik.

Igy Miskolc-tapolcán - a közelség mellett - a kedvező természetföldrajzi adottságok, elsősorban a szép környezet készítette az embereket az üdülőtelkek vásárlására. Kevésbé motiválták őket praktikus szempontok (lehetőség, olcsóság). Váratlan eredmény, hogy a gyógyviz még a 60 éven felülieknél is csak harmadik a rangsorban. Az örökölt tulajdon előkelő helyezése a 40 év alattiaknál ismét a hozzájutás esélyegyenlőtlenségére figyelmeztet. A zsúfolt városi lakókörnyezetből való menekülés általános igényét jelzi a "jó levegő, csend" harmadik, ill. negyedik helye.

A területfejlesztés lehetséges szempontjai, s érvényesülésük a meglévő rendezési tervekben, fejlesztési elképzelésekben

A lehetséges szempontok négy téma köré csoportosíthatók. Miként az Országos Üdülőtérületi Tervkoncepcióban is megfogalmazódott, a jövőben a magánjellegű üdülő, hétvégiház építés, ill. a zártkertek iránti igény további dinamikus növekedésével kell számolnunk. Kézenfekvő, hogy a vizsgált területek fejlesztését

8. táblázat: A helyválasztás leggyakoribb motivációinak mintaterületenkénti és korcsoportonkénti rangsorolása

Motivációs tényezők	Miskolctapolca			Mályi-tó			Égyetemváros			Lyukó-völgy		
	-40	40-60	60-	-40	40-60	60-	-40	40-60	60-	-40	40-60	60-
	É v											
Közelség	1	1	1	2	2	2	1	1	2	2-3	1-2	1
Szép környezet	2	2	2	-	-	-	-	8	5	-	-	-
Termálviz, vízpart	6-7-8	4	3	1	1	1	-	-	-	-	-	-
Jó levegő, csend	4	3	4	-	5-6	3	4-5-6	6	7-8	4-5	4-5-6	4-5
Itt volt lehetőség	5	5-6	5-6-7	3	3	4	2	2	1	2-3	1-2	2
Viszonylag olcsón hozzájutottak	6-7-8	8-9	5-6-7	-	4	-	3	3	3-4	1	3	3
Jó tömegközlekedési lehetőség	6-7-8	5-6	5-6-7	-	-	-	7	7-8	5-6	4-5	4-5-6	4-5
Baráti, rokonitanács	-	-	-	-	-	-	4-5-6	4	3-4	-	4-5-6	-
Örökölt tulajdon	3	7	-	-	-	-	4-5-6	7-8	7-8	-	-	-
Jó befektetési lehetőség	-	8-9	8	-	5-6	5	-	-	-	-	-	-

meghatározó rendezési tervekben, egyik igen fontos szempont kell, hogy legyen e növekvő igény kielégítésére való törekvés.

A másik lényeges szempont a rekreációs igények mind magasabb szintű kielégítése. A konkrét teendők meghatározásánál fontos ismerni az üdülőtelepi-zártkerti népesség által megfogalmazott elvárásokat is (9. táblázat).

9. táblázat: Az üdülőtelepi-zártkerti népesség pihenését zavaró hiányosságok (%)

H i á n y o s s á g o k	Miskolc-tapolca	Mályi-tó	Egyetem-város	Lyukó-völgy
Kereskedelmi ellátás	50,0	34,7	0,8	3,0
Útminőség	55,7	26,7	21,1	8,0
Közlekedés	17,0	11,9	0,8	6,5
Vizellátás	14,8	7,9	89,8	35,5
Villany bevezetése	--	--	14,8	15,9
Közterület rendezetlensége	--	34,7	--	--
Köztisztaság	8,0	35,6	2,3	1,4
Szennyviz-csatornázás, gázvezeték	28,5	12,9	--	1,4
Strand túlzsúfoltsága	15,9	--	--	--
Közbiztonság	2,3	--	1,6	4,3
Nincs	14,8	18,8	10,2	44,9

A gazdaságosság szempontjából igen hátrányos az üdülés szezonalitása, az üdülési létesítmények alacsony szintű kihasználtsága. A vizsgálat két üdülőhelyen is erős ez a tendencia főként a tartós üdülést illetően (10. táblázat), ugyanakkor igen alacsony - még Tapolcán is - a fizetővendéglátásba bekapcsolt hétvégiházak aránya. A zártkertekben - kettős funkciójukból fakadóan - sokkal egyenletesebb a kinttartózkodás. Végül nem elhanyagolható szempont a környezet védelme sem, melynek hiánya magát a rekreációt is veszélyeztetheti.

10. táblázat: A hétvégi-és tartós üdülés szezonalitása a hétvégiházakban (%)

F u n k c i ó	Miskolctapolca				Mályi-tó			
	V-VI.	VII-VIII.	IX-X.	XI-IV.	V-VI.	VII-VIII.	IX-X.	XI-IV.
	H ó n a p							
Tartós üdülés vagy második lakás	46,9	78,8	34,2	8,2	27,8	88,0	15,4	1,8
Rendszeres hétvégi üdülés (min.3-4 nap/hó)	88,1	87,3	70,8	5,4	86,4	98,2	86,5	6,7

A kérdés az, mennyire érvényesülnek e szempontok a terület-fejlesztési tervekben, elképzelésekben.

Miskolctapolca és az Egyetemváros menti zártkertek

Az 1977-ben jóváhagyott miskolctapolcai rendezési tervben nagy területet javasolnak a belterületbe bevonni az üdülőtelep É-i és K-i peremét övező zártkertek csatlakoztatásával, s üdülőterületté fejlesztésével. Ez a "funkcióváltás" részben érinti az általam vizsgált zártkerteket is, ill. a keletebbre levők az üdülőterület közvetlen közelébe kerülnek. E területbővítés lehetővé teszi - ha korlátozott számban is - új üdülőtellek kialakítását, valamint Miskolctapolca zsúfoltságának csökkentését, és az eddigi zártkerttulajdonosok pihenési-üdülési igényeinek magasabb szintű kielégítését. Természeti adottságainál fogva az egész Egyetemváros környéki zártkerti terület, sőt az itt felépült házak jelentős része is alkalmas az üdülési szerepkör betöltésére.

Miskolctapolca részletes rendezési tervében számos olyan fejlesztés szerepel, mely megfelel az üdültulajdonosok elvárásainak.

- Az üdülőterületet É-ről és D-ről körbeölelő forgalmi, és gyűjtőutak kialakítása, s rajtuk autóbuszjáratok közlekedtetése.

- Az Egyetemváros környéki zártkertek vizellátása is megoldódik a tapolcai üdülőterülethez csatlakozó részen, ill. elérhető közelségbe kerül a vezetékes víz a vele határos zártkertekben is.

- A rendezési tervben megfogalmazódott, sőt időközben már meg is indult az üdültulajdonosok által is zsúfoltnak minősített fürdők bővítése, s a kereskedelmi ellátás javítása.

A részletes rendezési tervben nagy hangsúlyt kaptak azok az elképzelések, melyek Miskolctapolcát a jelenleginél sokrétűbb kikapcsolódási-pihenési lehetőségeket kínáló üdülőhellyé tehetnék (szabadidőközpont, vidámpark, kirándulóerdő, szánkópálya kialakítása). Ezekkel az idényjelleg mérséklését kívánják elérni. Megvalósításuk során azonban számolni kell azzal a negatív hatással is, hogy Miskolcra hétvégeken még nagyobb tömeg keresi fel az üdülőhelyet, tovább növelve annak zsúfoltságát.

A meglévő értékes növényállomány megóvása mellett nagyobb, összefüggő zöldterület (arborétum, közpark) kialakítását tervezik. A teljes tapolcai belterület csatornázási terve is elsősorban a karsztvíz védelmét szolgálja. Emellett hatósági intézkedésekkel a környező zártkertek egyedi szennyvízelvezetését is szabályozzák.

A Mályi-tó melletti üdülőtelep

Az üdülőtelep fejlesztésére nem készült átfogó terv, de a területért felelős személyek, testületek elképzeléseiben számos olyan fejlesztési cél szerepel, mely összhangban van az üdülőnépesség igényeivel.

A közeljövőben megvalósuló beruházások közé sorolandók: a tóparti sétány bővítése és fásítása, a kereskedelmi ellátás ja-

vitása, az üdülőttelep szennyvizcsatorna-hálózatának a kiépítése. (Ez utóbbi beruházás igen fontos a tó vízminőségének megőrzése miatt!) Tervekben szerepel a portalanított útfelület növelése, autóparkoló bővítése, új ABC áruház létesítése, sportpályák építése, a köztisztaság folyamatos javítása. Az üdülőtterület bővítésére is látnak lehetőséget, de új telkek osztását nem tervezik.

Miskolctapolcával összevetve itt a lehetőségek jóval szérelyebbek, ugyanakkor a jelenlegi adottságok sem eléggé kihasználtak. Főként a vízi-és télisport fejlesztését lehetne ösztönözni.

A Lyukó-völgy menti zártkerti térség - lévén bányaterület - fejlesztésére nem készültek tervek. Marad továbbra is a zártkerti hasznosítás. Újabb zártkertek kialakítására, miként az Egyetemváros környékén, szabad terület hiányában itt sincs lehetőség. A 70-es évek közepétől tömegesebb mértékben csak a város-tól távolabbi területeken tudják kielégíteni.

IRODALOM

- BELUSZKY P. 1982: Egy alig ismert településszerkezeti elem - a kertség. -- Földr. Ért. 31. pp. 325-328.
- BERÉNYI I. 1983: A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. -- Földr. Ért. 32. pp. 37-47.
- LETTRICH E. 1972. Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról -- Földr. Ért. 21. 2-3. pp. 359-366.
- MARTON-ERDŐS, K. 1984: Sozialgeographische Untersuchungen in der Rekreatiionszone von Miskolc (NO-Ungarn). -- Acta Geographica Debrecina (Megjelenés alatt)
- SÁNDOR J. 1985: Turisztikai szabadidő-központok a városok közelében. -- Ter. Stat. 4. pp. 419-442.
- TIMÁR L. 1980: Az idegenforgalom földrajzi vizsgálatának néhány kérdése. - Földr. Ért. 29. pp. 273-301.
- Országos Üdülőtterületi Tervkoncepció (OÜT). -- Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Építészeti és Településfejlesztési Főosztály, Budapest, 1982. 88 p.
- Miskolctapolca rendezése terve. -- Északmagyarországi Tervező Vállalat, Miskolc, 1979.

SOCIAL GEOGRAPHIC INVESTIGATIONS IN THE RECREATIONAL ZONE OF MISKOLC

Dr K. Marton-Erdős

Summary

In the last decades the private ownership that expresses the demands of each social groups have gained a stressed role in the recreational area formed around the towns in Hungary. At the same time we do not know too much about the role that the private resort houses play in spending the free-time, about the owners and about their division. This essay would like to find the answers to these questions on the basis of data of the questionnaire survey made in the Miskolc recreational area.

From point of view of recreational demands the four model-area have different character and rate. At Miskolctapolca the thermal and medical bath is the main attracting factor. On its recreation area about 600 week-end houses have been built. Its 85% belong to Miskolc inhabitants. The holiday zone surrounding Lake Mályi gives favourable place for resting on water-side. More than 90% of its 530 weekend houses belong to owners of Miskolc-resident. The territory around Egyetemváros, near Miskolctapolca have better landscape features from point of view of hobby-gardens with producing and leisure functions, than the others. About 850 hobby-gardens can be found here. On the other hand the ones along Lyukó Valley are the least valuable part of this recreational area with its about 1150 hobby-gardens. The owners all live in Miskolc.

The functional differences between hobby-gardens and holiday resorts are the following:

- size of the plot /Table 1./ and the measure of development
- number of rooms in the houses and what are they used for /Table 2./
- The walls of the houses /what are they built of/ /Table 3./
- The rate of public utilities /Table 4./
- How are they supplied by commercial, public catering facilities

From all these we can state that from among the 4 examined territories Miskolctapolca is the one that gives the best conditions for recreation and the resort-houses there are suitable to supply a higher number of guests.

At Lake Mályi mainly the families or perhaps their nearer relatives can spend their holidays on a lower level of conditions. These are poorer in the hobby-gardens.

The circle of owners and their division reflect back the different recreational needs of the population and the different possibilities to fulfill them. It manifests itself in the

- class and social strata /Figure 1./
- educational level /Figure 2./ and the structure of employment /Figure 3./

- demographic relations /Figure 4., Table 5./
 - income- and housing conditions /Table 8./ of the owners.
- The most important characteristics are:
- The rate of intellectual workers are outstandingly high in the two resort-places, while the participation of the working class is already remarkable in the hobby-gardens.
 - Most of the owners are between the age of 40-65 and the rate of the families having 5 numbers are already minimal.
 - The owners of the hobby-gardens are in the lower income category while week-end house owners are in the higher ones.
- Among the resort-house owners:
- the motivation of choosing the place was the favourable physical geographic conditions beside nearness, while such practical view-points come to the first place among hobby-garden owners, like cheap cost of plot, "They had the possibility only there" etc...

The view-points of regional development can be grouped around 4 themes:

- The ambition to fulfill the increasing demands
- the fulfilling of recreational needs on a higher level
- the decreasing of seasonality of recreation-time /Table 10./ and its lower rate use.
- the protection of environment.

These view-points prevail mainly the physical plan of Miskolctapolca and spread to a part of the hobby-gardens around Egyetemváros by widening of the recreation zone. There is no overall plan for the development of the resort-zone around Lake Mályi. Although there are a lot of good plans for it there is no money. So there is a possibility only for quick and very necessary solving of problems. There is no possibility to further-develop the zone along Lyukó Valley as it is an undermined territory.

Translated by K. Nemerkenyi

AZ AGRÁRTEVÉKENYSÉG HATÁSA A VÁROSI ÉLETMÓDRA KAPOSVÁR PÉLDÁJÁN

Horváth József

I.

Kevés olyan téma van a társadalomtudományok körében, amely olyan "karriert" futott volna be az elmúlt évtizedekben, mint az életmód. A növekvő társadalmi érdeklődés hatására világszerte szaporodnak az életmódkutatások és publikációk. E tekintetben elég csupán csak arra utalni, hogy napjainkban az emberek értékrendszere, szükségletei, életmintái, vagyis egész életmódja eddig soha nem látott változáson megy át. A változást elősegítő tényezők a következők:

- Az első a társadalmi rétegek nagyarányú és történelmileg rövid idő alatt végbement mobilitása. A parasztok tömegei váltak munkássá, a munkásokból és parasztokból pedig sokan értelmiségivé lettek /és váltak sokan városi lakóvá!/. Ez együttvéve azt eredményezte, hogy különböző réteggkulturák, értékek és életminták találkozhatnak, ütköznek, megkérdőjelezzik egymást vagyis mindegyiküknek hatnak egymásra.
- A második az ún. külső hatás. Az érintkezések, kapcsolatok a világ más tájain élő népekkel egyre szorosabbak lesznek.
- A harmadik a technika gyorsuló fejlődéséből származó fogyasztási eszközök tömeges elterjedésének hatása. Ezek közül talán a legfontosabbak a gépkocsi és a televízió.
- A negyedik a munkaidő-csökkenés hatása az időstruktúra alakulására és a kistermelésnek a szabadidőben játszott szerepe.
- Az ötödik a szabadidő és a gazdaságossági megfontolások.

Az életmód rendkívül összetett és sokrétű képződmény, amely magába foglalja az életkereteket és az adott keretek között végzett tevékenységeket; azt, hogy a csoport vagy valamely egyén mikor mit csinál, milyen célokra használja a rendelkezésre álló életkereteket. A jelenségek sokszínűségéből, bonyolultságából következik, hogy a meghatározások és a kutatások rendszerint az életmód egy-egy elemére, főként a szabadidőre, a lakáskörülményekre, vagyoni helyzetekre, jövedelmi viszonyokra /mint életmódkeretre/ és a fogyasztási szokásokra korlátozódnak. A többé kevésbé használható információk az életmódra vonatkozóan ezekről a területekről származnak.

Összegezve az elmondottakat, ha egy csoport vagy egyén életmódját vizsgáljuk, mindig szem előtt kell tartani azt a fontos marx-i elvet, hogy az objektív társadalmi körülményeknek, viszonyoknak meghatározó szerepük van az ember cselekvésében, magatartásában. Vagyis amennyiben meg akarjuk érteni az emberek magatartásának indítékait, akkor mindenekelőtt meg kell ismerni az őket körülvevő objektív viszonyokat. Ugyanakkor szükség van a szubjektív tényezők ismeretére is. Ugyanis az egyén viszonylagos autonómiával rendelkezik tulajdon létfeltételeivel szemben, amelyek pedig előírják tevékenységeinek lehetséges körét. Hiszen mindennapi tapasztalatokból tudjuk, hogy ugyanazon

objektív bázison eltérő életmódok alakulnak ki. Ezt a tényt mindenekelőtt azzal magyarázhatjuk, hogy minden egyes egyén sajátos igényszinttel, értéktudattal, érdeklődési körrel rendelkezik. Az egyének meghatározott feltételek alapján mindig választanak a különböző lehetőségek között.

Az életmóddal foglalkozó kutatások tapasztalatai azt mutatják, hogy a legnagyobb nehézséget éppen az objektív és szubjektív tényezők összefüggéseinek és kölcsönhatásának megismerése okozza. Az életmódban bekövetkezett változások konkrét ismerete nélkülözhetetlen egy terület, egy település fejlődési eredményeinek feltárásához és a további feladatok kijelöléséhez.

II.

Somogy megye mezőgazdaságának fő meghatározója az egyre korszerűbb technikával és módszerekkel dolgozó nagyüzem. A háztáji gazdaságok és házikertek termékei az utóbbi időben a nagyüzemi termelés komoly kiegészítőivé váltak. Előretörésük oka abban rejlik, hogy a lakosság egyre növekvő hányada szabadidőben és nem főfoglalkozásként folytat termelő tevékenységet, s ebbe bevonják a családtagokat. Főleg saját magukat látják el bizonyos növényi és állati termékekkel, de összességében jelentős mennyiséget termelnek piacra is. Termelésük általában gazdaságos még a legmunkaigényesebb ágazatokban is, ahol a nagyüzem lehetőségei korlátozottak pl: tej, apróállat, sertés, tojás, zöldség, gyümölcs, szőlő, bor, méz stb. Jelentőségük növekedett a kedvezőbbé vált infrastrukturális feltételek (villamosítás, közúti szállítás fejlődése) következtében, a javuló szaporítóanyag-ellátás és felvásárlás miatt, valamint a kisgépek alkalmazása nyomán.

A kiegészítő termelésnek évtizedekre visszanyúló multja van Kaposváron is. Az immár társadalmi méretűvé vált mozgalom nagyságáról csak hozzávetőleges becsléseink vannak. Kaposvár környékén és a Balaton mellett legalább 15-16 000 kisebb-nagyobb telekkel rendelkező kaposvári folytat jelentős kiegészítő termelést. Családtagokat is beleszámítva, a város lakosságának közel a fele, 35-40 000 fő érintett ebben a tevékenységben. Ha figyelembe vesszük, hogy ezek egy része a saját szükségletén túl is termel, akkor látszik igazán a jelentős szerepük a város életében.

E kisgazdaságok munkáit jelentős részben aktív keresők végzik, a szocialista szektorban lévő munkahelyükön teljesített munkaidő előtt és után, továbbá a hétvégi és más pihenőnapokon, az évi szabadságnapokon. A kistermeléssel foglalkozó személyek naponta átlagosan fél-másfél órát dolgoznak a kisgazdaságban, ennek következtében munkával töltött idejük meghosszabbodik.

Sajátos vonása a kisgazdaságok működésének, hogy nem nyújtanak "meggazdagodási" lehetőséget. A realizálódott jövedelmek tömegmértékben nem vezetnek társadalmi feszültséghez. Az itt szerzett jövedelem - tekintve, hogy a kisgazdaságok tevékenysége a családi munkaerőn alapszik - szabadidőben végzett plusz munka eredménye, lényegét tekintve jövedelem kiegészítés. Része a tsz parasztok, munkások, alkalmazottak életszínvonalának, s alakulása általában a többlettmunkával arányos. A KSH időfelvételei alapján a kistermelésre fordított munkaidő több,

mint felét háztartásbeliek és nyugdíjasok teljesítették, a mezőgazdasági kistermelés tehát nyugdíjasok és eltartottak legnagyobb foglalkoztatási területe. Az így termelésbe vont családi munkaerőt a népgazdaság egyéb területein, azaz más módon hasznosítani csak igen szűk keretek között lehetne. Egyéb társadalompolitikai szempontból is jelentős hatása van a mezőgazdasági kistermelésnek: a munkások, alkalmazottak, szellemi foglalkozásuk aktiv pihenését szolgálja, egészséges életmódjuk kialakítását segíti elő, a nyugdíjasoknál pedig fenntartja az aktivitást és fokozza a társadalmi hasznosság érzését.

III.

A vizsgálat módszereit alapvetően meghatározza az a tény, hogy ilyen, kifejezetten Kaposvárra vonatkozó adatok alig megszerezhetők vagy nincsenek. Így sok esetben becslésre kellett szorítkozni. A munka összeállításához felhasználtam a tsz-ek, ÁFESZ-ek és ÁG-ok adatait, amelyek tartalmazzák a kisgazdaságok támogatását és a felvásárlást. Interjúkat készítettem kertbarátokkal és kigyűjtöttem a kertbarát körökhöz tartozók címeit, egy későbbi kérdőíves megkeresés és időmérleg készítése céljából /Szentjakab, desedai, belvárosi és kaposfüredi kertbarát kör/.

A vizsgálat kettős feltevésebből indult ki:

- egyrészt abból, hogy a megnövekedett szabadidőnek éreztetni kell hatását a hétfégi napok idő- és tevékenységstruktúrájában;
- másrészt abból, hogy a nagyobb időkeret lehetőséget, módot ad a kertbarátoknak arra, hogy fokozottabb, intenzívebb programot valósítsanak meg, mert itt is egyre inkább a vállalkozó jelleg dominál.

Ma már zömmel nem egy sajátos életforma kényszerű tartozéka a kistermelés, hanem olyan tevékenység, amelynek során a termelő joggal számít a tisztas haszonra, s ha ez elmarad, felhagy a munkával. A háztáji és kisegítő gazdaságokban jelentős értékű állóeszköz található, s az érintettek a termelésre és a különböző szolgáltatásokra igen sokat költenek személyi jövedelmükből. Gazdaságaik fejlődése az elmúlt öt évben több száz-ezer Ft kölcsönt vettek fel.

A mezőgazdasági kistermelés társadalmi megítélése Somogy megyében egyértelműen pozitív. Jelentőségének megítéléséhez a következőket kell figyelembe venni:

- a megye nagyüzemi a lakosságot valamennyi fontos mezőgazdasági áruval ellátni és az exportfeladatokat teljesíteni sem ma, sem a közeljövőben nem tudják. A kisüzemek túl azon, hogy családi szükségletet elégítenek ki, a központi árualapok képzését segítik elő;
- sok az olyan nyugdíjas, járadékos, akik jövedelem-kiegészítésére leginkább a kistermelés nyújt lehetőséget;
- különösen fontos, hogy a kistermelés által kiegészítő jövedelemhez juthatnak a termelőszövetkezetek tagjai, és a társadalom más rétegeinek ilyen tevékenységet folytató tagjai is;
- számottevő - a nagyüzemek által nem hasznosítható - termelési kapacitás /istállók, földterületek stb./ hasznosul a kistermelés során.

Figyelemre méltó adatok: Somogy megyében 70 ezer kistermelői háztartást tartanak nyilván, amely valamilyen formában

csaknem 250 ezer főt érint. Fontosságukra utal, hogy az összes mezőgazdasági hozam 35%-át adják, ugyanakkor a termőterülethől mindössze 13%-kal részesednek. Különösen a kertművelés terén jeleskednek a kistermelők.

Az elmúlt 10 évben jelentős társadalmi változások játszódtak le a kistermelői gazdaságokban. Ezek egyik leglényegesebb vonása, hogy nagymértékben és folyamatosan megnőtt a nem mezőgazdasági népesség szerepe. Ennek során a tiszta paraszti háztartások aránya 1972 óta több mint felével csökkent, a nem fizikai foglalkozásúak, a nyugdíjasok, a különböző társadalmi rétegekhez tartozók gazdaságainak száma és jelentősége pedig megnövekedett /pl. belvárosi kertbarát kör/.

A különböző társadalmi kategóriákba tartozó aktív keresők között meglehetősen nagyok e téren a különbségek. A mezőgazdasági foglalkozásúak /a két kaposvári tsz/ döntő többségének - mind a munkásosztályhoz, mind a termelőszövetkezeti parasztsághoz tartozóknak - van kisgazdasága, bár az állami gazdasági munkások között a gazdálkodás kevésbé intenzív. Csekély különbségek látszanak szakképzettség szerint is: a szakképzetlen mezőgazdasági foglalkozásúak között valamivel gyakoribb a kistermelés és az állattartás, mind a mezőgazdasági szakmunkásoknál. A termelőszövetkezeti parasztsághoz tartozó nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású kategóriákban a gazdálkodói kedv kicsi.

A munkásosztályhoz, az ipari foglalkozású kategóriákba tartozók közel fele foglalkozik kistermeléssel, míg a terciér foglalkozásúak között már kevésbé elterjedt a kistermelés. Az életmód tekintetében az ipari és építőipari munkások közelebb állnak a mezőgazdasági fizikai rétegekhez, mint a terciér foglalkozásúak.

Végül a szellemi kategóriákban már sokkal kevesebben tartanak fenn háztáji vagy kisegítő gazdaságot, s az állattartás pl. az ő esetükben meglehetősen ritka, ami arra enged következtetni, hogy az ő kistermelési tevékenységük kevésbé intenzív. /Az elemzés szóbeli közlésre alapozott, amit a jövő évben kérdőívekkel kell ellenőrizni./

Kaposváron a több ezer embert tömörítő mozgalom jelenléte, tagjainak rokonszenves és hasznos tevékenysége egész évben, de főleg nyáron szembetűnő. Járva a piacokat és a vásárcsarnokot, szívesen vásárolják áruikat, hiszen általában nemcsak szépek, hanem megfizethetők is. Az önellátás mellett ugyanis - a nagyüzemek, állami szervek hatékony támogatásával - egyre több egyén és kertbarát közösség termel piacra is, hozzájárulva ezzel a helyi élelmiszerellátás javításához. Mindemellett a kertbarát-körök politizáló, művelődő, aktív közösségek /pl. Kaposvár - Szentjakab - Móricz Zsigmond Művelődési Ház/. Bizonyítja ezt az évi több száz rendezvényük művelődési házakban, klubokban, könyvtárakban, más intézményekben (1. táblázat).

A háztáji és kisegítő gazdaságoknak a mezőgazdasági termelés struktúrájában megynként is két fontos sajátossága van. 1. a már előzőekben is említett, háztáji és kisegítő gazdaságokban meglévő termelő-kapacitás hasznosítása /föld, gazdasági épületek stb./; 2. a családi munkaerő hasznosítása. Ez utóbbival kapcsolatban jelentős változás, hogy a kisüzemi gazdaságokban dolgozók átlagos életkora megnőtt. A 60 évesnél idősebbek aránya közelít a 30%-hoz /nyugdíjkiegészítés!/. Az életkor szerinti

1. táblázat: Rendezvények a kistermelőknek Somogy megyében

Rendezvények	Száma
Kiállítások	
több megyét érintő	1
megyei vagy több körzetet érintő	4
több körzetet érintő	6
községi, városi rendezvény	15
Bemutatók	8
Szakmai tanácskozás, tapasztalatcsere, tanulmányút	24
Szaktanácsok	
helyszíni vizsgálatok	280
írásban adott szaktanácsok	62
Összesen:	400

összetétel kimondottan kedvezőtlen, mert a 40 évesnél vagy ennél fiatalabb gazdálkodók részaránya mindössze 18%. A kistermelésből leginkább az 50-60 évesek veszik ki részüket.

Az elmúlt évtizedben kistermelőink felmérték, hogy a munkatermelékenység fokozásának egyik útja a szakosodás. Ennek szép példája a fólia alatti zöldségtermelés növekedése. A szakosított termeléssel együtt jár a gépesítés és végső következményként az árumennyiség növekedése. Gépesítéssel, automatizálással több marad a szabadidőből, ami a városi fiatalok számára is vonzóvá teheti a kistermelést. Marad idő a város nyújtotta művelődési lehetőségek kihasználására is, amire egyébként is igényük van a fiataloknak. Ugyanakkor a családalapító fiatalok számára nélkülözhetetlen a mezőgazdasági kistermelésből származó plusz jövedelem.

Megyénkben a növénytermelés és az állattenyésztés bruttó termelési értéke jelenleg egynegyedével magasabb mint az 1971-1975-ös évek átlaga. Miközben a nagyüzemek termelése közel 43%-kal növekedett, addig a kisgazdaságoké kismértékben (3,5%-kal) csökkent. Ez somogyi sajátosság, mert ugyanezen időszakban országosan a kisüzemek bruttó termelési értéke növekedett.

Hasonló képet kapunk, ha a kistermelők termelésből való részesedését vizsgáljuk. Somogyban ez nagyobb mértékben csökkent, mint országosan. Abban, hogy a megye kisüzemeinek részesedése erősebben mérséklődött az országosnál, jórészt az is közrejátszik, hogy a nagyüzemek termelésnövekedése dinamikusabb volt, mint az országos átlag.

A kistermelés megyei súlyának megítélésénél még egy tényezőt kell figyelembe venni, nevezetesen azt, hogy a kistermelők által termelt termékek árai 1,5-1,7%-kal nagyobb mértékben emelkedtek, mint a nagyüzemeké.

A kisüzemi kertészeti ágazat mindegyikére jellemző, hogy emelkedett a termelés volumene az elmúlt években. Megyénkben a zöldségtermelés aránya nagyobb, mint országosan. Volumene közel 1/5-ével nagyobb, mint egy évtizede. A kisgazdaságok több, mint

90%-ban termelnek zöldséget, elsősorban a házikertekben. Jellemző, hogy az összes zöldségterületnek csak mintegy egyharmada jut külterületre. Az utóbbi néhány évben jelentősen megnőtt az üveg-és fólia alatti termelés. Jelenleg a kisüzemek egytizedében foglalkoznak fólia alatti termesztéssel. A zöldségtermelők nagyobb hányada kis területen családi szükségletre termel, de mintegy fele egy vagy több növényféléseget akkora területen állít elő, amely meghaladja háztartásának szükségletét. A zöldségtermelés koncentrációja elég magas. Jellemző még, hogy a zöldséget termelőknek többsége több, mint 10féle zöldséget termel. Fontos feladatként jelentkezik a zöldségfajták minőségének javítása és az érési idő elnyújtása. Ebben nagy segítséget jelenthet a nagyüzemileg vagy az ÁFESZ által szervezett palánta ellátás. Somogyban és Kaposváron a házikerti zöldségtermelés még nagy tartalékokat rejt magában. A termelési biztonság további megteremtésével remélhető a még nagyobb előrelépés.

A zöldségellátás időnként visszatérő hiányosságai, a helyenként fellángoló viták miatt viszonylag kevés szó esik a gyümölcsstermesztésről, holott ez a kérdés is fokozottabb figyelmet érdemel, hiszen a korszerűbb táplálkozás elképzelhetetlen a gyümölcsök és a belőlük készült termékek nélkül. Indokolt ez azért is, mert a nagyüzemek termelése 1980-1984 között csökkent. Ennek hatását csak azért nem érzékelték a vásárlók, mert ez idő alatt a kisgazdaságok termelése 17%-kal emelkedett.

A gyümölcsstermelés az egyik legmunkaigényesebb tevékenység: sok figyelemre, komoly szaktudásra van szükség ahhoz, hogy ízletes és mutatós gyümölcs kerüljön a fogyasztók asztalára. Különösen a szedés nehéz, elég egyetlen óvatlan mozdulat, s a termés már nem kerülhet a boltba. Itt sokkal kisebb a gépek szerepe, mint másutt. Ugyanakkor a költségek - a gyakori ápolás, a sűrűn szükséges permetezés, a szerek árának emelkedése miatt - egyre magasabbak. Ám a kiadások növekedését a termelők csak részben tudják érvényesíteni a felvásárlási árban, emiatt a gyümölcsstermesztés jövedelmezősége - többnyire alacsony. Ezzel is magyarázható, hogy a nagyüzemekben egyre inkább háttérbe szorul ez az ágazat.

Az állandó törődést, a fokozott gondosságot a kisgazdaságok jobban tudják biztosítani, náluk az érdekeltség közvetlenebb, mint az állami gazdaságok, vagy tsz-ek ágazataiban. Egyes gyümölcsfajták már csak a kisgazdaságokban találhatók meg. Nagyrészt azonban elöregedett, korszerűtlen ültetvény. Sajnos az utóbbi időben tovább romlott a gyümölcsstermelés faj-és fajtaszerkezete is. Országos adat: 1965-ben a termelésnek alig 30%-a volt alma, 1984-ben már 50%-ra módosult az arány.

Az elmúlt tíz esztendőben megnőtt a kistermelők által termesztett meggy, gesztenye, egres, málna /gurulós málna exportra/ és körte mennyisége. Ugyanakkor csökkent a szamóca, az őszibarack, a birs, a mandula és a dió termelése.

A kisüzemi szőlőstermesztésben következett be talán a legnagyobb előrelépés. Nőtt a szőlőtermelők száma. Csökkent a direkt-termő szőlőfajták termesztése, de még mindig magasnak mondható, mert arányuk több mint 40%-os, az országos 20%-kal szemben. Növekedtek a terméseredmények is. Jelenleg a kisüzemek összefüggő, 200 m²-t elérő szőlőterületeinek nagysága 2400 ha, de nőtt a házikerti kisterületű szőlőtermelés is.

A megye gyümölcstermelésének több mint fele a kisgazdaságokból származik. Bizonyos munkamegosztás a nagyüzemek és a kisüzemek között tapasztalható, hiszen a nagyüzemek gyümölcstermelésében az alma a meghatározó. Ezen kívül csak őszibarackból termelnek számottevő mennyiségben nagyüzemeink. A többi fontosabb gyümölcsfélésegnak mintegy háromnegyedét a kisüzemek termelik meg. Termelésük az elmúlt években elsősorban a házikertekben növekedett.

A kisüzemi állattartás - megyei adatok alapján - az elmúlt években állatfajonként jelentős eltérést mutatott. A sertésstenyésztés az utóbbi 2-3 évben számottevően növekedett. Ugyanakkor a szarvasmarha-tenyésztésben viszonylag egyenletes és sajnos erőteljes csökkenési tendencia jelentkezett. Összességében a kisüzemi állattenyésztés termelési értéke több mint 2%-kal csökkent, a 10 évvel ezelőttihez képest. Országosan másképpen alakult a helyzet. Ugyanezen időszakban kb. 1/5-ével nőtt a termelési érték, majdnem kizárólag annak köszönhetően, hogy nem esett vissza a szarvasmarhatenyésztés, sőt több mint 2%-kal nőtt. A sertésstenyésztés termelési növekedése is erőteljesebb volt, mint Somogyban. Megyénkben a szarvasmarhatenyésztés termelési értéke közel 40%-kal lett kisebb, az állomány pedig kevesebb mint felére apadt.

A szarvasmarhát tartók száma 9 év alatt közel felére csökkent, állományuk pedig 55%-ra fogyott. Tíz kisüzemi gazdaság közül csak egyben foglalkoznak szarvasmarhával. Ugyanakkor átlagosan 3 állatot tartanak a 10 évvel ezelőtti 2,5-szel szemben, ami a szarvasmarhatartás koncentrálódását jelzi, a tehénállomány az összállománynál is erőteljesebben csökkent. A legutóbbi 3 évben több mint 2000 kisgazdaságban hagytak fel a szarvasmarhatartással megyénkben. A szarvasmarhák száma ugyanezen időszakban közel 5000-rel lett kevesebb.

Kisüzemeink sertésstenyésztése az utóbbi 2-3 évben néhány éves stagnálás után ismét fejlődött. Bruttó termelési értéke magasabb mint 10 évvel ezelőtt. A sertésstenyésztésben jelentős koncentrálódási folyamat játszódott le. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az utóbbi néhány évben új sertésfajták terjedtek el, széleskörűvé vált a tápokkal történő nevelés, megszűnt a hosszú ideig tartó süldőztetés és a nagy súlyra hizlalás. A koncentrálódás eredményeképpen tervszerűbbé vált a szerződéses termeltetés, pontosabban ütemezik a felvásárlást. Dinamikusan fejlődött a kisüzemek vágósertés termelése is. Ennek egyik oka az, hogy jelentősen csökkent a házi szükségletre levágott sertések aránya. A kistermelői állattenyésztésen belül a szarvasmarha és a sertés együtt adja a bruttó termelési érték kétharmadát. Ezeken kívül baromfitartás játszik még jelentős szerepet.

A kisüzemek gépesítését megyei szinten vizsgálva megállapítható, hogy a gépállomány jelentősen növekedett, de a gépesítettség színvonala még távolról sem kielégítő. A 71 ezer kisgazdaság közül mindössze 2500 rendelkezik valamilyen mezőgazdasági géppel. Néhány közösségben - elsősorban az intenzív szőlőműveléssel összefüggésben - jóval magasabb a gépesítettség foka.

A nagyüzem egyre kevésbé tud részt vállalni a kisüzemi területek műveléséből, mert nagyteljesítményű erő- és munkagépeik erre nem is alkalmasak. Fogatállományuk viszont több mint felére csökkent az elmúlt 10 évben. Ezért is fontos a kisüzemek gépesi-

tésének eddiginél erőteljesebb fejlesztése.

A mezőgazdasági kistermelés eredményeiben nagy része van a nagyüzemek segítségének. Az állattenyésztésük egyre inkább a központi készletekre és a nagyüzemi takarmánytermelésre alapozódik. Országosan pl. a kisüzemekben felhasznált szemestakarmányoknak kb. háromnegyedes kukorica, aminek csak fele származik saját termelésből. A többi szemestakarmányból a saját termelés aránya pedig mindössze 15%. A nagyüzemek többsége önálló üzemággként kezeli a háztáji kisgazdaságokat.

A háztájinak nyújtott segítséget a legtöbb helyen a kiegészítő gazdaságokra is kiterjesztették. A nagyüzemek szaktanácsadással, a termelés és az értékesítés megszervezésével segítenek a kisgazdaságoknak. 152 olyan mezőgazdasági - közte 105 erre a feladatra függetlenített - szakember dolgozik a megye nagyüzemeiben, akiknek munkaköri kötelesség a kistermelés irányítása, segítése. Országosan mintegy 3 ezren foglalkoznak a mezőgazdasági kistermelés irányításával a nagyüzemekben és 60%-uk függetlenített.

Nagyüzemeink és az ÁFÉSZ-ek a takarmányon kívül jelentős mennyiségben biztosítanak műtrágyát, növényvédőszert, tenyészállatot, hízóalapanyagot és nem utolsósorban szolgáltatásokat a kistermelők részére. Számottevő támogatást jelent a megye kistermelői számára a jórészt önköltségi áron nyújtott 83 millió Ft-os szolgáltatás, amelynek több mint fele szállítás volt. Egy kistermelőre átlagosan 1200 Ft nagyüzemi szolgáltatás jut, ami valamivel alacsonyabb mint az országos átlag /1228 Ft/.

Az értékesítés az áruk többségénél jelentős mértékben a nagyüzemek közreműködésével történik. Kiemelkedően magas a nagyüzemek szerepe a sertés és a tehéntej értékesítésében. Sajnos az értékesítés és a beszerzés terén mutatkozó nehézségek nemhogy csökkentek volna a 10-15 évvel korábbihoz képest, hanem inkább fokozódtak. Ennek legfőbb okát abban kereshetjük, hogy érdekeltségi szempontból elkülönült a termelés az értékesítéstől, sőt még a termeléshez szorosabban kapcsolódó feldolgozás is esetenként külön utakon jár.

A vertikális integráció, az egymásra épülés, a termelés anyagi-műszaki ellátásától kezdve a feldolgozáson át az értékesítésig, még nagyon hiányos. Mindezekhez nem kapcsolódik kellő mértékben a szolgáltatás és az ún. "háttérpar" sem. A kistermelők sokszor panaszkodnak, hogy úgymond sok a gazdája a háztáji és kiegészítő gazdaságoknak, inkább lenne egy felelős szervezője. Az ÁFÉSZ-ek keretében működő szakcsoportok termék-értékesítésének mennyisége termékféleségeként eléggé eltérő mértékben változott, néhány termékből megtöbbszöröződött, másokból viszont erősen csökkent.

A megyeszékhelyi háztáji kiegészítő és egyéb gazdaságok termelési eredményeiket - a hagyományos iparcikk-ellátás mellett - egyre inkább a nagyüzemek és ÁFÉSZ integráló tevékenysége keretében nyújtott mezőgazdasági anyagellátás eredményeképpen érik el. Az egyes ágazatok szinttartása, vagy növelése nagymértékben az integrátorok tevékenységétől függ.

A kaposvári tsz-ek /Kaposfüred - Vörös Október, Kaposvár - Toponár, Kapostáj/, az ÁG és ÁFÉSZ támogatásának fontosabb mutatói /az utóbbi 5 év átlagában kerekített adatok/:

1. A tsz-ek egységnyi területre jutó ellátó és felvásárló tevékenysége /Kaposvár/:

1 ha mg-i területre jutó:	
ellátási értékesítés /Ft/	3 000
szolgáltatás /Ft/	800
felvásárlás /Ft/	14 000

1 ha mg-i területre jutó értékesítés:

szarvasmarha /db/	8
sertés /db/	306
tej /hl/	95

2. A termelőszövetkezetek kistermelést integráló tevékenysége:

háztáji és egyéb mg. terület /ha/	1 914
kistermelők részére értékesítés /mFt/	5 300
kistermelők részére szolgáltatás /mFt/	2 000
kistermelőktől felvásárolt /mFt/	27 000
szarvasmarha /db/	161
sertés /db/	5 500
tej /hl/	2 800

3. A kaposvári ÁG kistermelést integráló tevékenysége:

háztáji és egyéb mg-i terület /ha/	239
értékesítés /mFt/	1 560
szolgáltatás /mFt/	400
felvásárlás /mFt/	3 700

1 ha mg-i területre jutó:^x

értékesítés /Ft/	8 393
szolgáltatás /Ft/	1 820
felvásárlás /Ft/	18 749

100 ha mg-i területre jutó értékesítés:^x

szarvasmarha /db/	6,7
sertés /db/	44,8
tej /hl/	2626,8

4. A kaposvári ÁFÉSZ-ek kistermelést integráló tevékenysége:

háztáji és egyéb mg-i terület /ha/	7 566
kistermelők részére értékesítés /mFt/	58 000
kistermelőktől felvásárlás /mFt/	55 000

1 ha mg-i területre jutó:^x

ellátási értékesítés /Ft/	6 978
felvásárlás /Ft/	7 600

1 ha mg-i területre jutó értékesítés:^x

tojás /db/	218,2
nyúl /kg/	41,0
zöldség /kg/	62,1
gyümölcs /kg/	76,8

^x1982. évi adatok

A felvázolt gazdasági mutatók azt tükrözik, hogy az integrált mezőgazdasági kisüzemi termelés és árutermelés növekvő. A kialakult kedvező tendenciák folytatódnak. Az integrátor és a kistermelők közötti kapcsolatrendszer jó. A kistermelők körében a termelési kedv általában jó, hiszen az önellátás mellett eladásra is jut.

A gazdasági mutatók mellett a kiskertnek az életmódot befo-lyásoló szerepe is nagy: az itt dolgozók aktív pihenését szolgálja és igen fontos társadalmi probléma oldódik meg az öregek ilyen irányú foglalkoztatásával. Aczél György "A szocializmus egyik nagy gondja az öregek kérdése. Akik egy dolgozó életen át megszokták a munkát: sokuk számára csak a házkörüli munka teszi ma elviselhetővé a nyugdíjas létet. A háztájinak, a kiskertnek ilyen szerepe is van, amellet, hogy az ellátásban is nagy szükség van rájuk."

Néhány kiragadott példa az interjúkból:

58 éves hivatali dolgozó:

"... ez a földdarab, rajta a sajátkezűleg épített házikóval, a magunk ültette fákkal, virágokkal, a közeli víztükörrel, számomra a villámhárító ..."

52 éves tanár:

"A mi szakmánkban az egyik leküzdendő tényező az idegi fáradtság. Számomra ez a kert a regenerációt jelenti. Az itteni fizikai munka teljesen helyrehoz, megnyugtat. Ám máskor jelent a kert közvetlen sikerélményt, ami a pedagógiai munkában nem azonnal jelentkezik."

65 éves nyugdíjas:

"Mit jelent? Munkát, örömteli munkát! Úgy mondják: hasznos munkának nincsen fáradtsága. Ha nem lenne ez a kert, az emeletes bérházban bolond lennék."

38 éves szakmunkás:

"...szívesen csináljuk. Termelünk mindent, ami a konyha ellátásához szükséges. Őszintén mondom, öröm a kert, annak ellenére, hogy mindig ad munkát."

47 éves hivatalnok:

"Mindent magam csinállok. Vallom, a fizikai munka nem árt. Ami árt, az a lustaság."

61 éves nyugdíjas:

"A termést megesszük, a fölösleget elajándékozunk. Nekem a kert a kikapcsolódást, a felüdülést jelenti."

55 éves műszaki:

"...az életet nem lehet leélni emeleten, bezárva. Hiányzik a mozgás. Tulajdonképpen ezt pótolandó vettük a kertet. Jó a közérzetem."

IV.

A vizsgálat - mint azt a moziakszerű jelentés is tükrözi - jelen állapotában csak részkövetkeztetések levonására alkalmas. További kutatások szükségesek ahhoz, hogy a háztáji gazdálkodás és az életmód összefüggéseire fényt derítsünk. Ezért még el kell végezni a kertbarátok közössége tagjainak megkérdezését, valamint az ingázó ipari, és a Kaposvárról kiingázó, agrártevékenységet folytató népesség vizsgálatát.

Az eddigiekből levonható következtetések:

1. Az interjúalanyok szavaiból kitűnik, hogy a kertbarát mozgalom szervezésében, fejlesztésében jelentős szerepet tölt be a Hazafias Népfront és a művelődési házak. Sajátos eszközeivel a kistermelők nagy tömegeit tudja befolyásolni a szakmai színvonal növelésére kertészkedésben, kitermelésben levő gazdasági és társadalmi előnyök mind szélesebb körű hasznosítása érdekében.

2. A kistermelésből származó jövedelem megítélése alapvetően a termelő helyzetétől függ - nyugdíjas esetében az alacsony jövedelem kiegészítéséről, míg az aktívak esetében pótlólagos igények kielégítéséről van szó.

3. A kertbarátkörök, klubok vezetőinek ma már nem kizárólag továbbképzéssel, oktatással, előadások szervezésével kell foglalkozni, hanem a termelés gyakorlati segítségével is.

4. Az integrációs tevékenység és a szakosodás a közvetlen egyéni érdekelttség mellett a szorosan vett integrált kistermelői jelleg erősödik.

5. A kertbarátmozgalomban az érdeklődés közösségteremtő erő! Művelődési házak vezetői tanusíthatják, ha kertészkedésről, házkörüli állattartásról hirdetnek előadást, szakíró-olvasó találkozót, megtelik a terem.

6. A megnövekedett szabadidő hobby szinten is felszítja a kertészkedő hajlamot. Sok kertbarát "csupán" egészséges elfoglaltságot lát a kiskertben.

Összegzésként elmondható, hogy a háztáji és egyéb gazdaságok nemcsak a népgazdasági célok elérését segítik, hanem hozzájárulnak a családi célok megvalósításához, az egészséges életmód kialakításához. A következetes tevékenységet igénylő gazdálkodás erősíti a családi összetartozást és jó eszköz a fiatalok fegyvelmezett munkára nevelésének. Segíti az ember önmegvalósítását, az anyagi érdekeltséggel összekapcsolva fejleszti a kistermelők agrárkultúráját. Az egyre több, lelkesen munkálkodó fizikai és szellemi dolgozó, akinek hivatásán kívüli termelő munkája mind egyéni, mind társadalmi-gazdasági szempontból rendkívül hasznos, joggal igényel tervezhetőséget és biztonságot!

A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium ezt felismerve kidolgozta és tájegységenként ismertette a háztáji és kiegészítő gazdaságok középtávú fejlesztési programját, vagyis a kistermelés ötéves tervét. A szakemberek meghatározták a fejlesztés fő irányait, a terv teljesítésének nagyüzemi szabályozási, igazgatási feltételeit, valamint a termelés és az értékesítés szervezési módszereit, feltételeit.

Nemcsak az vált egyértelművé, hogy a népgazdaság hosszabb távon is számol a kistermeléssel, hanem az is, hogy miből mennyire van szükség, melyik termelési ágak nagyobb a jövője. E tervezőmunka hatása minden bizonnyal a piacon is érezhető lesz. Mert csak úgy lehet biztonságosan számítani a termékekre, ha biztonságot kap maga a kistermelő is.

- A mezőgazdasági kistermelés eredményei és további feladatok Somogy megyében. - Somogy megyei Tanács VB. 1983. Kaposvár
- Jelentés a háztáji és kisegítő gazdaságok növényvédelmi és agrokémiai támogatási rendszeréről. - Somogy megyei Növényvédelmi és Agrokémiai Állomás kiadványa, 1986. Kaposvár
- Rétegződés, életkörülmények, életmód (Az 1981. évi felvétel előzetes adatai) - KSH Bp. 1984.
- CSEH J. (szerk.) 1979: A somogy megyei háztáji és kisegítő gazdaságok termelésének és szervezésének fejlődése 1970-től napjainkig. - Kaposvár
- BONYHÁDI P. 1986: A háztáji és környéke. - Szakszervezeti Szemle 10.
- Az életmódról. Körkép 1984. - Ifjúsági és Lapkiadó Vállalat Bp.
- KULCSÁR K. 1981: Szociológia. - Egységes jegyzet, Kossuth, Bp.

EFFECT OF AGRARIAN ACTIVITY ON URBAN LIFE ON THE EXAMPLE OF KAPOSVÁR

J. Horváth

Summary

Nowadays people's value-system, the whole way of their life has gone through an outstanding change. The concrete knowledge of these changes are necessary to reveal the development process of a settlement or a given territory. Although the main decisive factors of Somogy county are the big plants, working with up-to-date technology the products of private /household/ plots and gardens are the important additions to the output of big plants. The characteristics of this activity are as follows:

- Higher and higher rate of population does it, not as a main occupation, together with the members of family.
- They produce mainly for self-sufficiency, but a certain part can go to the market, too.
- Their producing is rentable, even in the most laboursome branches, too /like milk-production, small stock breeding, fruit-growing, etc./ where the advantages of big plants are restricted.
- In accordance with the bettering of buying up and mechanization, the production time is increasing.

About 15-16 000 Kaposvár inhabitants, who have smaller or bigger parcels around Kaposvár /in the surroundings of Kaposvár and beside Lake Balaton/ do other complementary producing. About half of the town's inhabitants take part in this activity, if we count the members of families, too. Their main experiences can be summarized as follows:

- Their activity is very widespread, comprises vegetable and fruit-production, vine-growing, animal husbandry and there

is a strong specialization in the last years.

- In the home and subsidiary farming people spend more money on the different services from their personal income.

- Small producing is such an activity today, from which the producer counts a good benefit. If it fails to come, he gives up the work.

- The rate of small producing is different among active workers, being in different social categories: it is very important among agricultural workers, it reaches 50% among industrial workers, is less spread among the employees of tertiary sector, and it is less intensive among intellectual workers.

- Most part of the small producers are members of gardening clubs and these special circles are active communities, from point of view of politics and education, too.

It is an important characteristic of the household and other side economy that they all add to the increasing of family income, to the forming of healthy way of life, help the education of the youngsters for a discipline work, and increase the activity of retired persons. Beside the economic profit they increase their agrarian culture, help the useful form of human realization and work as a real common force in the settlements.

Translated by K. Nemerkenyi

A GABONATERMESZTÉS TERÜLETI TÍPUSAI A FÖLDRAJZI TÁJKÖRZETEK FÜGGVÉNYÉBEN

/BARANYA MEGYE PÉLDÁJA/

Dr. Aubert Antal

Baranya megye Magyarország jelentős gabonatermesztő vidéke. A meghirdetett gabonaprogram - amely az országban 15-16 millió tonna gabona megtermelését tűzte ki célul - a megyétől egy millió tonna gabonát vár. A megye tehát alkalmas vizsgálati területnek bizonyult arra, hogy megnézzük, létezik-e különbség a mezőgazdasági nagyüzemek gabonatermesztésének mennyiségi és minőségi jegyeiben, és vajon e különbségek elégségesek-e különböző típusok képzéséhez, ha az elemzés alapjául a megye igen eltérő adottságú tájkörzeteit vesszük figyelembe. A dolgozat így elsősorban módszertani jellegű, a vizsgált terület a feldolgozás lépéseinek bemutatását és igazolását szolgálja.

Az elemzés logikai menete:

1. Baranya megye gabonatermesztése főbb jellemzőinek bemutatása.
2. A megye tájkörzetei, a nagyüzemek csoportosítása a tájkörzetek szerint.
3. Az elemzésbe bevont gazdaságsoros adatok kiválogatása, majd a tájkörzeti átlagmutatók kiszámítása.
4. Rövid jellemzés a tájkörzetek gabonatermesztéséről.
5. A költség-és jövedelemviszonyok vizsgálata.
6. Az ökológiai és az ökonómiai jellemzők figyelembevételével a gabonatermesztés területi típusainak megállapítása cluster-analizissal, a következtetések levonása.

Baranya megye gabonatermesztésének főbb jellemzői

A gabonafélék termesztésében a megye igen jelentős eredményeket ért el (1. táblázat).

A gabonatermesztés nagyüzemi módszerekkel, gépimunkára alapozva folyik. A termelési színvonal lényeges eleme volt a gépi technika és a biotechnológia fejlődése és alkalmazása. A további hozamnövelés mellett egyre inkább fontosabb a termelés hatékonyságának növelése, javítása. Ha agrárföldrajzi oldalról - tehát a termelés területi differenciáltságát is bemutatva - közelítünk mind a naturális, mind a hatékonysági mutatók elemzéséhez, reálisabb és egyben árnyaltabb képet kaphatunk a megye gabonatermesztéséről.

A megye tájkörzetei, a nagyüzemek csoportosítása

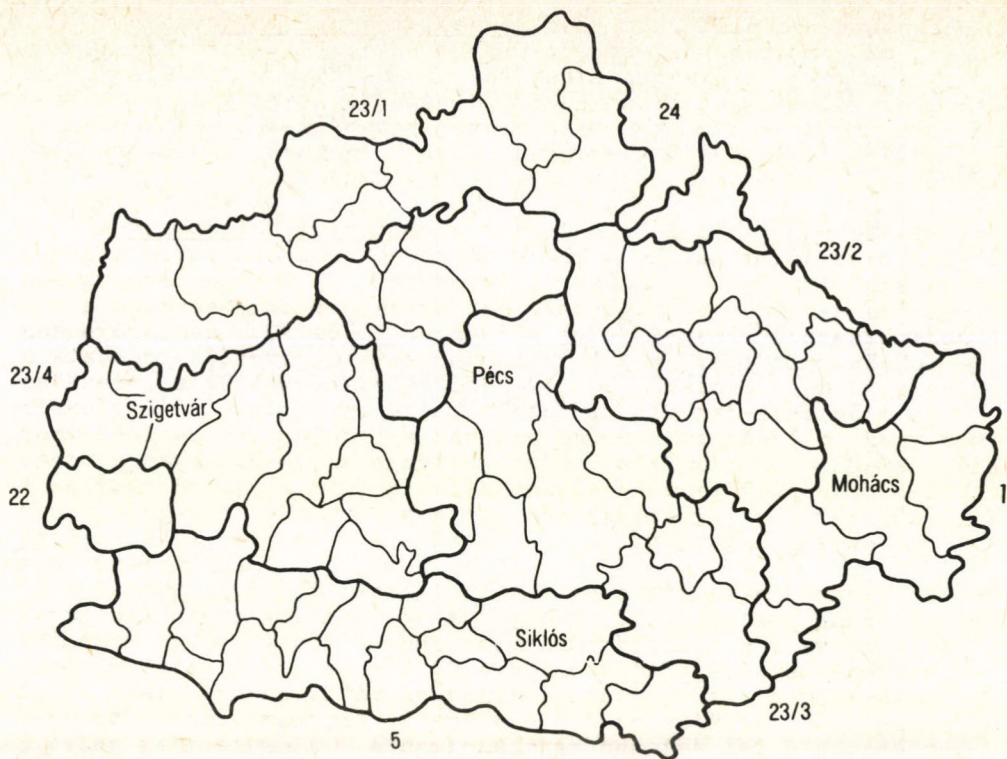
Az elemzés kiindulópontja a megyén belüli tájkörzetek lehatárolása, majd a gazdaságok tájkörzetenkénti besorolása. A tájkörzetek kialakítása (1. ábra) a Magyar Tudományos Akadémia

1. táblázat:

A gabonafélék termesztésének fontosabb adatai Baranya megyében

I d ő s z a k	A gabonafélék vetésterü- lete			A gabonafélék közül				
	ha	a szántó %-ában	a buza			a kukorica		
			vetésterülete		termés átlag t/ha	vetésterülete		termés átlag t/ha
			ha	a szántó %-ában		ha	a szántó %-ában	
1961-1965	155,850	65,0	56,209	23,4	1,92	64,433	28,1	3,01
1966-1970	157,574	66,0	66,719	27,9	2,75	72,615	30,4	3,74
1971-1975	159,569	67,0	65,086	27,3	3,71	85,393	35,8	4,53
1976-1980	151,993	66,1	62,228	27,1	4,57	82,263	35,8	5,45

Forrás: KSH, Baranya megyei Igazgatóság

1. ábra. Baranya megye tájkörzetei és mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek üzemhatárai (1982).

1 = Dunamenti-síkság; 5 = Drávamenti-síkság; 22 = Belső-Somogy; 23 = Tolna--baranyai-dombvidék; 24 = Mecsek; 23/1 = Zselic és Völgyesség; 23/2 = Mecsek--Villányi-hegység közötti dombság (Hegyföld); 23/4 = Zselic--Drávamente közötti hordalékkúp térszín

/MTA/ agroökológiai körzetbeosztásának további bontása alapján történt. Az alkörzetek megállapítására elsősorban az eltérő talajminőség adott lehetőséget. A nagyüzemek közül az állami gazdaságok és a Bólyi Mezőgazdasági Kombinát nem vonhatók be a vizsgálatba területi szétszórtságuk miatt, így a tájkörzeti besorolásba a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kerültek.

A gabonatermesztés szempontjából fontos gazdaságsoros adatok átlagolt tájkörzeti értékeit a 2. táblázat mutatja be, amely a mezőgazdasági terület minőségi különbségeit meggyőzően bizonyítja, s egyben "igazolja" is e tájkörzetek létjogosultságát. A továbbiakban is az 1982-es év adataival dolgozunk, az utóbbi öt évből ez az év volt a gabonatermesztés szempontjából átlagos, nagyobb időjárási szélsőségektől mentes.

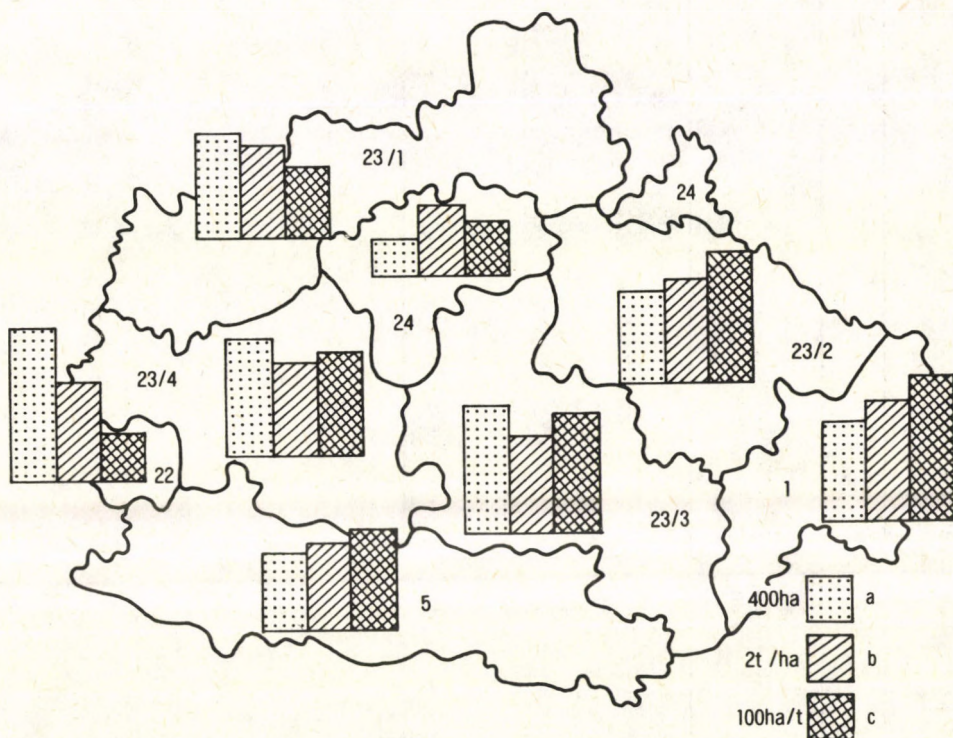
T á j k ö r z e t e k ^x	Az MGTSZ-ek száma	A mezőgazdasági terület értéke, AKS	A szántó értéke, AKS	Intenzív művelési ágak aránya, % ^{xx}
1. Dunamenti-síkság	5	32,9	34,3	85,6
5. Drávamenti-síkság	16	15,8	16,7	71,2
23/1. Zselic és Völgyesség	7	10,4	12,2	58,4
23/2. Geresdi-dombvidék	10	18,0	18,7	75,7
23/3. Mecsek-Villányi-hegység közötti dombvidék /Hegyföld/	7	23,8	24,6	80,5
23/4. Zselic-Drávamente közötti hordalékkup-tér-szin	9	20,0	21,8	75,0
22. Belső-Somogy	1	12,3	13,3	70,5
24. A Mecsek átlaga	6	7,9	10,5	43,3
Megyei átlag	61	17,7	18,9	70,5

^xA tájkörzetek számozása az MTA szerint történt

^{xx}Szántó, kert, szőlő, gyümölcsös

A gabonatermesztés tájkörzeti átlagértékei

A megye gabonatermesztésének két kiemelten fontos növénye a buza és a kukorica. A tájkörzeti bontás szerinti legfontosabb termelési értékeiket a 3. táblázat és a 2., 3. ábra mutatja be.

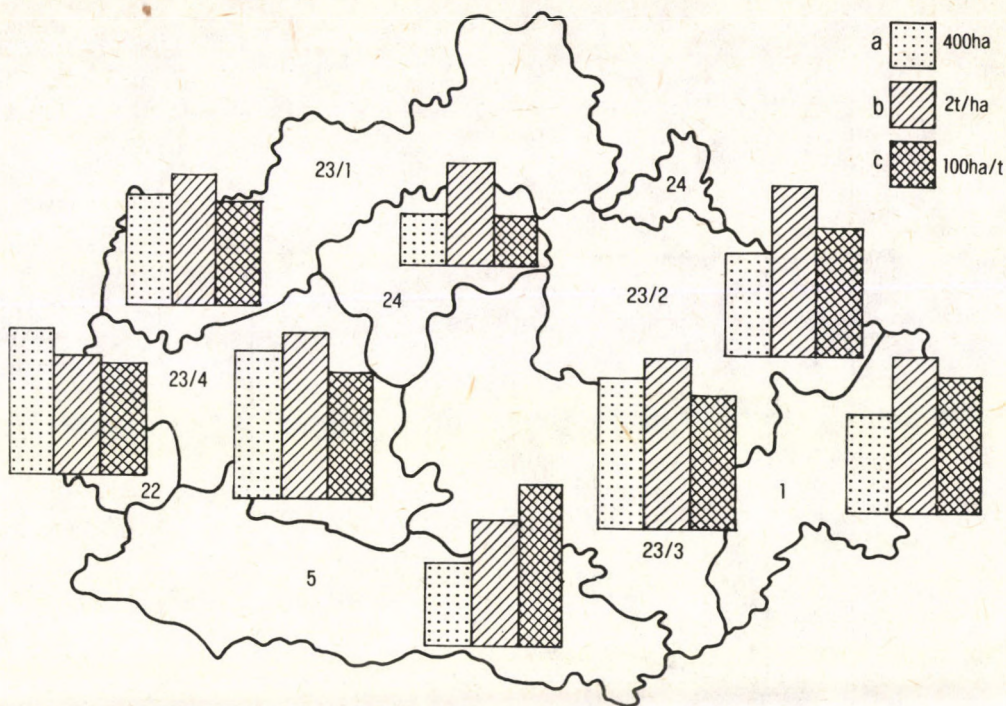
2. ábra. A buza termőterülete, termésátlaga és a termesztés intenzitása a tájkörzetek átlagában (1982).

a = termőterület, ha; b = termésátlag, t/ha; c = termelési intenzitás, 100 ha/t

Az egyes tájkörzetek között kisebb a szóródás a buza és a kukorica termésátlagaiban, mint az aranykorona értékekben /AK/ és az intenzív művelési ágak arányaiban. Ez látszólag arra utal, hogy a termelés egyéb feltételeiben a tájkörzetek között nincsenek olyan nagy különbségek. A termelés intenzitását kifejező mutatósor (100 ha/t) vizsgálata azonban már számottevő eltéréseket takar, különösen vonatkozik ez a kukorica-termesztésre /ahol szembevetendő a mecseki, zselici és belső-somogyi körzet lemaradása/.

T á j k ö r z e t e k ^x	B			K		
	vetésterület ha	termés átlaga t/ha	100 ha összes föld- földterületre ju- tó termésmennyiség 100 ha/t	vetésterület ha	termés átlaga t/ha	100 ha összes föld- területre jutó termésmennyiség 100 ha/t
1.	862	5,24	123,6	865	7,52	195,5
5.	660	4,31	94,3	750	5,88	140,3
23/1.	934	4,06	60,4	987	5,71	90,9
23/2.	861	4,89	104,3	993	7,12	173,8
23/3.	1055	4,83	105,7	1280	7,25	198,3
23/4.	1006	4,74	99,5	1230	7,11	194,5
22.	1347	4,3	89,0	1213	5,28	98,0
24.	282	3,35	44,1	264	4,47	48,4
Megyei átlag	812	4,48	91,5	929	6,42	151,2

^xL. az 1. táblázatnál!

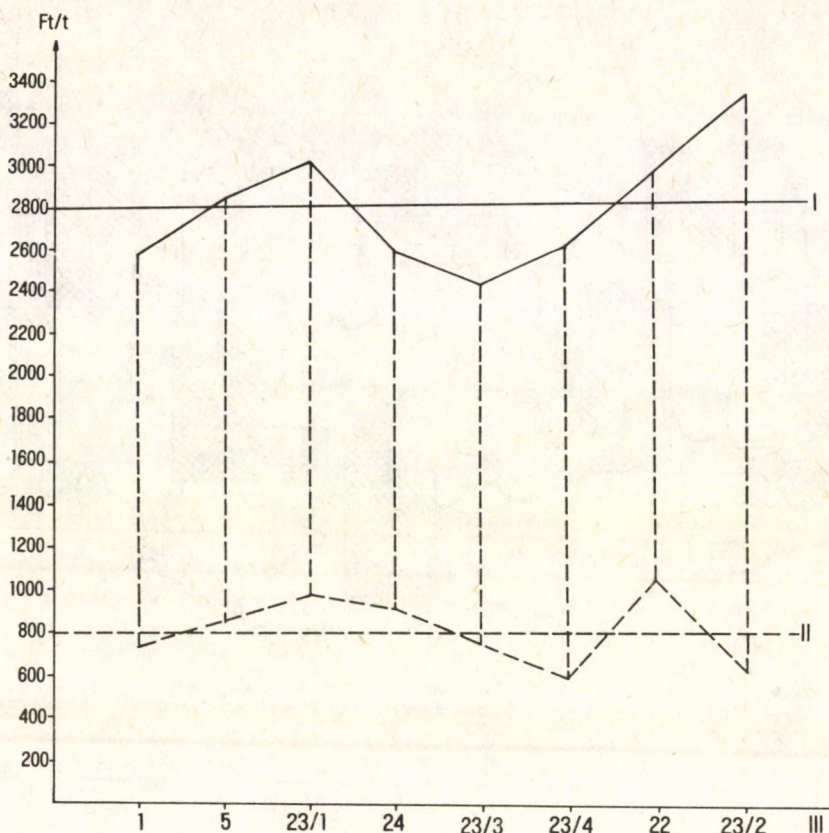
3. ábra. A kukorica termőterülete, termésátlaga és a termesztés intenzitása a tájörzetek átlagában (1982).
A jelmagyarázat a 2. ábránál.

A gabonatermesztés költség-és jövedelemviszonyai

Nem lenne teljes a kép, ha a természetes mutatók területi kivetítése mellett elmaradna az ökonómiai elemzés. Az 1982. év gazdaságsoros adatai a ráfordításoknál számottevő, az ágazati eredménynél pedig jelentős szóródást takarnak. Az egy tonnára jutó összes költség a búzánál 1904-4223 Ft /2,2 szerez különbség/, a kukoricánál 1564-3559 Ft /2,2 szerez különbség/ között mozgott. Az ágazati eredmény megyei átlaga a két növénynél közel azonos (a búzánál 781 Ft/t, a kukoricánál 764 Ft/t). Az üzemek közötti jelentős eltérések leírása helyett lényegesebb a tájörzetek átlagértékeinek bemutatása /4., 5. ábra/.

A búzatermesztés költség-és jövedelemviszonyainak tájörzeti jellemzői:

1. A megyei átlaghoz viszonyítva alacsonyabb költségráfordítás és átlag alatti jövedelmezőség jellemzi a Dunamenti-síkság, a Hegyföld és a Zselic-Drávamente közötti térrész üzeminek gabonatermesztését.

4. ábra. A búzatermesztés költség-és jövedelemviszonyai a táj-
körzetek átlagában (1982).

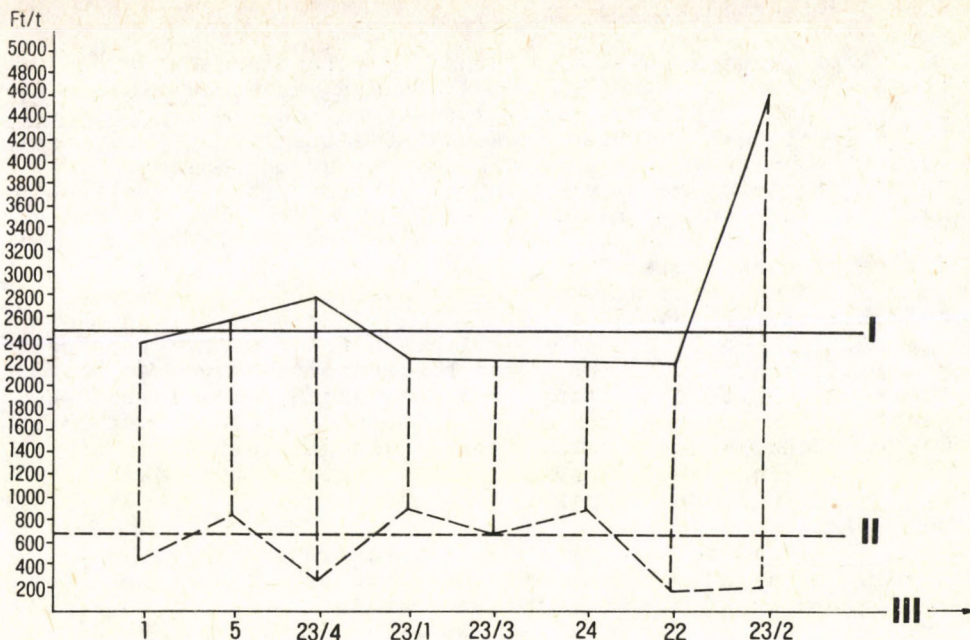
I = megyei átlagos költség, II = megyei átlagos jövedelem;
III = tájkörzetek

2. Az előbbi csoporthoz viszonyítva magasabb ráfordítással és átlag feletti jövedelmezőséggel jellemezhetők a Drávamenti-sikság, a Zselic és Belső-Somogy termelőszövetkezetei.

3. A legkedvezőbb mutatókkal a Geresdi-dombvidék üzemei rendelkeznek, ahol a megyei átlaghoz viszonyítva az alacsony ráfordítások átlag feletti jövedelmezőséggel párosulnak.

4. A mecseki tájkörzet gazdálkodói a nagy ráfordítások mellett sem érik el a megyei átlagot az ágazati eredmény tekintetében.

A kukoricatermesztés költségmutatói a mecseki körzet kivételével meglehetősen kiegyenlített képet adnak, nem mondható el ugyanez viszont az ágazati eredményekre:

5. ábra. A kukoricatermesztés költség-és jövedelemviszonyai a tájörzetek átlagában (1982).

A jelmagyarázat a 4. ábránál.

1. A megyei átlaggal közel megegyező ráfordítások és jövedelmezőség jellemzi a Dunamenti-és Drávamenti-síkság üzemeit.

2. Homogén csoportot alkotnak a Geresdi-dombvidéken, a Hegyföldön és a Zselic-Drávamente közötti térszínen gazdálkodó üzemek, ahol az alacsony ráfordítások mellett is elérik az átlag feletti jövedelmezőséget.

3. Belső-Somogy, a Mecsek és a Zselic termelőszövetkezetei a magas ráfordítások ellenére sem érik el a megyei átlagot az ágazati eredmény tekintetében.

A búza-és a kukoricatermesztés mutatóinak összehasonlításából kitűnik, hogy míg a búzatermesztés esetében a költség-és jövedelmezőség adatai "együtmőzognak" /lásd a 2.sz. csoportot/, addig a kukoricatermesztésnél ez az összefüggés nem áll fenn. Ez utóbbinál a tájörzeti adottságok differenciáló hatása egyértelműen kimutatható, az erózió-és talajérzékenyebb kukoricatermesztés mutatóinak nagyfokú szóródása mindezt jól bizonyítja.

A gabonatermesztés területi típusai Baranya megyében

A megye tájkörzeti típusainak, a gabonatermesztés naturális és költség-, jövedelemviszonyainak áttekintése alapján lehetővé válik a területi típusok behatárolása, amely clusteranalízis segítségével történik. A számítógépbe kerülő üzemi adatbázist^x a program a tájkörzetek szerint csoportosította.

Az agrárföldrajzi szempontból a típusképzéssel két fontos kérdésre szeretnénk választ kapni:

1. A clusterezéssel kapott típusok mennyiben fedik le a földrajzi tájkörzeteket?

2. Az egyes termelési típusok milyen lényeges jegyekben különböznek egymástól?

A típusképzés során felállított hipotézis /egy tájkörzet - egy termelési típus/ csak részben igazolódott be. Az egymástól kevésbé eltérő adottságú tájkörzetek /Geresdi-dombvidék, Hegyföld, Zselic-Drávamente közti térszín/ esetében nagyfokú összemosisodás tapasztalható. Ezért szükséges volt ezek összevonása /gyengén tagolt dombvidékek/. A végleges típusokat a 6. ábra mutatja be. Az egyes termelési-területi típusok^{xx} főbb jellemzői:

1. típus: Kiváló termőhelyi adottságok, átlag feletti naturális mutatók, a megyei átlaghoz viszonyítva alacsonyabb ráfordítások és közepes jövedelmezőség.

Dunamenti-síkság üzemei adják zömmel ezt a típust, /kiesik Dunafalva/, idetartozik a Geresdi-dombvidék Déli részén is gazdálkodó szajki és bolyi termelőszövetkezet.

2. típus: A megyei átlaghoz viszonyítva gyengébb tájkörzeti adottságok, átlagos naturális értékek, átlag feletti ráfordítások mellett is közepes jövedelmezőség.

Területileg két üzem kivételével a Drávamenti-síkság termelőszövetkezeteit határolta le e jellemzőkkel a minősítő program.

3. típus: A rossz tájkörzeti adottságok, amelyek erősen éreztetik hatásukat a gyenge naturális mutatókban és a termelési közgazdasági viszonyaiban egyaránt /a magas ráfordítások ellenére sem érik el az átlagos jövedelmezőséget/. Ez a három tájkörzetbe is belenyúl, de zömmel a Zselic területén gazdálkodó üzemek típusa.

4. típus: Jó termőhelyi adottságok, megyei átlagot meghaladó hozamok, az alacsonyabb ráfordítások mellett is átlagon felüli jövedelmezőség. A megye gabonatermesztésében az első

^xÜzemi adatbázis: 1. A mezőgazdasági terület AK-értéke, 2. A szántó.AK-értéke, 3. Az intenzív művelési ágak aránya, 4. A buza vetésterülete, 5. A buza termésátlaga, 6. A buzatermesztés intenzitása, 7. A kukorica vetésterülete, 8. A kukorica termésátlaga, 9. A kukoricatermesztés intenzitása, 10. Buzatermesztés költsége, 11. Buzatermesztés jövedelmezősége, 12. Kukoricatermesztés költsége, 13. Kukoricatermesztés jövedelmezősége, 14. Mezőgazdasági termelőszövetkezet tájkörzeti besorolása.

^{xx}Belső-Somogy tájkörzetébe Baranya megyéből egy üzem /Kétujfalu/ tartozik, így kiesett a típusképzésből. A mecseki Kishajmási TSZ nem termesztett kukoricát, így szintén nem sorolható egyik típusba sem.

helyre kerülő, a legtöbb üzemet egyesítő tipushoz az agroökológiai potenciál tekintetében közelálló, gyengén tagolt dombvidékek (23/2, 23/3, 23/4.) tartoznak. Termelésük meghatározó és az 1. tipussal együtt adják a megye "gabonatermesztő karakterét".

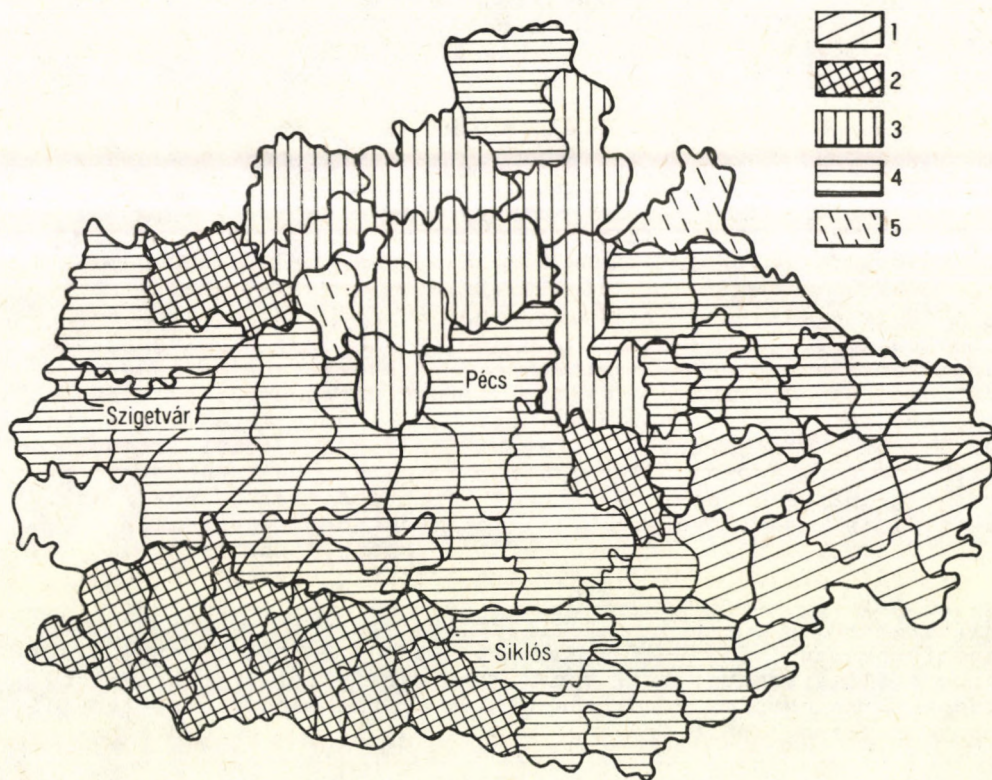
5. típus: A rendkívül gyenge termőhelyi adottságok nyilvánvaló hatásaként alacsony hozamok, nagyon magas ráfordítások és alacsony jövedelmezőség. Ez jellemzi a Mecsek tájkörzetébe tartozó üzemek egy részét.

Összegzésként megállapítható; hogy

- a jelentősen eltérő táj körzeti adottságok tipusképző hatása kimutatható;

- a 23. sz. földrajzi táj körzet további bontása a gabonatermesztés szempontjából csak a Zselic (23/1) alkörzetnél indokolt, míg a további alkörzetek (23/2, 23/3, 23/4.) tipushatásukat illetően összevonhatók.

- a táj körzeti potenciál és a kapott termelési típus összefüggéseiben a naturális mutatók mellett a termelés közgazdasági viszonyai is jellemző módon bizonyították azt a kapcsolatrendszert, amely az agrártermelés természeti és társadalmi tényezői között fennáll.

6. ábra. A gabonatermesztés területi típusai Baranya megyében
Az 1-5. típusok leírását l. a szövegben

IRODALOM

- AUBERT A.-ZSIBRIK I.-NÉ 1984: A gabonatermesztés helyzete és színvonalának területi elemzése a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1978-1982. évi adatai alapján. - A KSH Dél-dunántúli Területi Statisztikai Szakosztályának kaposvári ülésén elhangzott előadás (Kézirat)
- Dél-Dunántúl Atlasza. Magyarország tervezési-gazdasági körzetei - IV. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Bp. 1974
- GÓCZÁN L.-NEMERKÉNYI A. 1979: Magyarország ökológiai körzetei. - Bp. Kézirat
- LOVÁSZ GY. 1977: Baranya megye természeti földrajza. - Baranya megyei Levéltár, Pécs
- MTA Tárcaközi Bizottság jelentése, 1980: A mezőgazdaság agroökológiaipotenciálja az ezredfordulón. -- Bp. Kézirat

DIFFERENT SPATIAL VARIATIONS OF WHEAT-PRODUCTION IN ACCORDANCE WITH GEOGRAPHICAL LANDSCAPE-ZONES /IN CASE OF BARANYA COUNTY/

Dr A. Aubert

Summary

This essay is of methodological type, and its aim is to find connection of wheat-production between geographical landscape-zones and type of production by mathematical methods /with cluster-analysis/. We could prove through process that on the present level of agrarian production there is a classifying effect of the remarkable different landscape potentialities, and with the development of production technics the borders are merging into each other and their effects cannot be numerically defined in case of geographical micro-regions /sub-regions /.

The investigations have reflected upon important relations, too. As an effect of the different condition-system of the different landscape-regions it stresses not only upon the differences in the order of yields, but show that of the costs and income-conditions of wheat-production. So the formation of each spatial-production types were marked out by taking into account the complex condition-system of the landscape-potential /physical geographic indices/ and of the economic relations.

Translated by K. Nemerkenyi

EGY HOMOKI TANYÁS KÖZSÉG (JAKABSZÁLLÁS) SZAKSZÖVETKEZETÉNEK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Kovács Teréz

A Bács-Kiskun megyei Tanács megbízásából 1985-1987 között az MTA Regionális Kutatások Központja a gazdálkodás és az életmód átalakulása, valamint a településfejlődés kapcsolata a szakszövetkezetekkel rendelkező falvakban c. témában kutatást végzett. Ennek során 1985 nyarán Jakabszálláson kéthetes falukutató tábor megszervezésére került sor.

A helyi Népfront Szakszövetkezet 200 tagjával kérdőíves felmérés, a szakszövetkezeti és tanácsi vezetőkkel, valamint a helyi politikai élet más jelentős személyiségeivel interjú készült. Emellett számos szakszövetkezeti és tanácsi dokumentumanyagot néztünk át. Az empirikus felmérés során a szakszövetkezet társadalmi-gazdasági tevékenységével, a tagság gazdálkodási és életmódbeli változásával, a helyi politikai rendszer szerkezetével és működésével kapcsolatos adatok gyűltek össze. Az adatokat szociológiai, közigazgatási, földrajzi stb. szempontból elemezzük és értékeljük. Az MTA RKK "Kutatási Eredmények" című 1986-ban megjelenő sorozata egyik kötetében tanulmányok jelennek meg a jakabszállási felmérés anyagából, amelyek az alábbi témakörre terjednek ki:

1. A szakszövetkezeti tagság gazdálkodása és életmódja az 1980-as évek közepén.
2. A szakszövetkezet termelési szerkezetének és termékforgalmi kapcsolatainak alakulása az 1980-as évek első felében.
3. A jakabszállási döntési-hatalmi struktúra /összehasonlító vizsgálat/.
4. A helyi politikai rendszer.
5. A településfejlesztési lehetőségek Jakabszálláson.
6. Az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérletek társadalmi és lélektani okai Jakabszálláson.

E széles körű felmérésből most egy kicsiny részt, a jakabszállási Népfront Szakszövetkezet kialakulását és fejlődésének történetét mutatom be.

A szakszövetkezet, mindannak ellenére, hogy nagyon rossz termőföldi adottságok között gazdálkodik (földjeik átlagosan 6,5 AK értékűek), nagyon jó eredményeket ér el. A vizsgált év végén mérleg szerinti eredményük 45 millió Ft volt és a szövetkezet már évek óta a megye legjobb szövetkezetei között található. (1983-ban a mérleg szerinti eredmény alapján az első, 1984-ben pedig a nyolcadik helyen voltak a Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetekhez tartozó 72 termelőszövetkezet és szakszövetke-

¹ E tanulmányhoz kapcsolódik GURZÓ IMRE e kötetben megjelenő munkája.

zet közül.) A megyében talán ők képviselik legjobban azt a modellt, ahol a közös gazdaság a termelési eredmény alapján az átlag fölött, az egyéni gazdaságok pedig a termelés volumene alapján az átlag alatt vannak. A jakabszállási szakszövetkezet e sajátossága miatt az említett kutatási témában rendkívül nagy jelentősége van ennek a felmérésnek. Írásunk egyik fő célja: rámutatni, hogy milyen gazdálkodási stratégiát követtek a szakszövetkezet vezetői.

Előljáróban annyit, hogy Jakabszálláson is előregedik a szakszövetkezeti tagság, hiszen 75%-uk túl van az 55. életévén, 20%-uk pedig már a 75. évén is. Így kevés a "vállalkozásra" alkalmas fiatal. Az utóbbi időben, főleg a lakosság hozzájárulásából, sokat tettek a falu infrastrukturális fejlesztéséért. (Iskola, óvoda, vízvezetékhalózat épült, és a falusi bolt árukinálata is talán jobb az átlagosnál. Hamarosan hozzákezdene a gyógyszerár megépítéséhez.) Jakabszálláson a lakosság még nem olyan gazdag, mint a szomszédságban lévő Kecelen, vagy Soltvadkerten. Ugyanez elmondható a község kiépítettségéről is. Ebben a községben a másik két településhez képest az indulás is nehezebb és megkésettőbb volt.

A hajdani tanyás pusztára a század elején nagy számban települtek be, de az idetelepülés nem minden réteg számára tűnt egyformán vonzóknak. A földek is olyan rossz minőségűek voltak, hogy másfél kh Szeged környéki föld árán 30 kh jakabszállási földet lehetett venni. Az ilyen fajta "meggazdagodási" lehetőségek akkor csak a szegényebb rétegek számára voltak vonzóak. A gyenge minőségű föld, a szegénység és a tanyás településforma meghatározó tényezője lesz e vidék fejlődésének.²

Erdei Ferenc 1938-ban a Magyar Város c. művében Jakabszállást a tanyás szórványfalvak közé sorolta. Köztudott, hogy az általa felállított tanyatípusok rangsorában a szórványok az utolsó helyen voltak. Jakabszállásról a következőket írta: "A legsivárabb kiskunsági homok borítja ezeknek a határát, s az itt élő embereknek a város és a vasút olyan messzi fogalom, mint a kirgiz sztyeppék lakójának. Ilyen helyeken a termelést is tökéletesen megbénítja a számkivetettség, mert a sivár homok megmunkálásához nagyobb erő kellene, mint amennyi a szegény pusztai törpebirtokosoknak van, s ha mégis ki tud csikarni valamit a homokból, azt csak óriási erőfeszítéssel tudja beszállítani valamelyik város piacára. Az igazi tanyarendszernek és a tanyafalvaknak a különbségét sehol jobban nem lehet látni, mint éppen ezen a vidéken. Jakabszállás élete pusztai vergődés és kinlódás..."³

² Jakabszállást csak 1925-ben nyilvánították önálló községgé. /1928-29-ben megépült a falut átszelő kisvasút./ 1960-ban még 2650 fő tanyán, 370 fő pedig belterületen lakott. /A községbe ebben az évben vezették be a villanyt is./ Ma 1800-an élnek a belterületen, ezren pedig a tanyákon.

³ ERDEI F. 1974: Magyar Város. pp. 184-185.

A szakszövetkezet előtörténete

A felszabadulás után Jakabszálláson 1000 kh földet osztottak ki a szegényparasztnak között. A mai "egy község - egy szövetkezet" -nek hosszú előtörténete van. 1950-ben a Bugac felé eső határrészen megalakult a Vörös Csillag Tsz. Egy év után ezt feloszlatták és a Bugaci Állami Gazdasághoz csatolták. Még ugyanabban az évben Új Élet néven egy újabb tsz alakult, amely vesztéssel gazdálkodott. 1961-ben a községben 8 ezer katasztrális hold területen öt mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoport alakult (Haladás, Hunyadi, Népfront, Őszibarack, Petőfi). Az elnökök a legjobb gazdák soraiból kerültek ki. A belépett tagok tulajdonában lévő szántók, rétek, legelők és erdőterületek bevételi kötelezettség alá estek ugyan, de sajátos szövetkezeti formáról lévén szó, az alapszabály módot adott arra, hogy "fel nem osztható vagyon" címen, valamint adó- és vagyoni hozzájárulás fizetése mellett földjeiket a tagok használatra visszakapják.

A termelőszövetkezeti csoportoknál a megalakuláskor közös területük is kialakult, elsősorban azért, mert sokan lemondtak földjeikről és elmentek az iparba dolgozni. Kezdetben a szövetkezet vezetősége, ha tehetette, ezeket a földeket részesművelésbe adta ki. Később táblásították a szétszórt parcellákat. A közös földeket a jórészt 1950-ben alakult gépállomás erőgépeivel művelték. A termelőszövetkezeti csoportok között már ekkor elindult egyfajta szakosodás. A Népfront és az Őszibarack szőlőt és gyümölcsöt kezdett el telepíteni, a másik három termelőszövetkezeti csoport pedig maradt a hagyományos külterjes növénytermesztés folytatása mellett. Bizonyára nem véletlen, hogy 1964 februárjában az első tsz-összevonások alkalmával éppen a Népfront és az Őszibarack maradt meg, és az előbbihez csatolták a Petőfit és a Hunyadit, az utóbbihoz meg a Haladást. 1965 tavaszán egyesült a két termelőszövetkezeti csoport és a Népfront nevet tartották meg. Az 1969 februárjában megtartott közgyűlésen a Népfront termelőszövetkezeti csoport szakszövetkezetté alakult át, majd 1974-ben hozzájuk kerültek a helvéciai Rákóczi és Aranyhomok szakszövetkezetek.

A szakszövetkezeti vezetés személyi feltételei

A szövetkezetet ma is az 1965. évi egyesítés alkalmával megválasztott elnök vezeti. Ő helyi születésű és tanyás kiskorú szülők gyermeke, aki a háború alatt mesterséget tanult Budapesten, majd egy ideig szabó volt Jakabszálláson. Ezután pedig egy szomszéd község földművelőszövetkezetében dolgozott. Kinevezése előtt a helyi tanács elnökhelyettese volt. E funkcióját megtartotta a mai napig is.

1965 végére 600 kh /495 ha/ közös területet alakítottak ki. A legjobban gazdálkodó, gyümölcs- és szőlőtelepítésről ismert család egyik fiatal tagjával addigra elvégeztették az egyetemet és rábízták a közös területek szőlő- és gyümölcsstermelési munkálatainak irányítását. Még ugyanabban az évben új főagronómuszt vettek fel, akit közeli rokoni szálak fűztek a Hazafias Népfront egyik országos főtitkárságviselőjéhez. Főleg a politikai kapcsolatai latbevételével és hasznos utánajárással sikerült megvenniük

1966-ban a volt gépállomás telephelyét, amely javítóműhelyekből, szerelőcsarnokokból és gépszinekből állt. Mivel Kecskemétre, a gépállomáshoz kerültek a gépek, így a Jakabszálláson dolgozó szerelők, lakatosok és egyéb munkások munka nélkül maradtak. Ettől kezdve a szövetkezet egyre inkább felvállalta a falu lakossága foglalkoztatásának megoldását is. Ekkortól pár év alatt - ma már melléküzemágaknak nevezett - részlegek sorát nyitották meg. Lakatos, autószerelő, gázszerelő, bádogos, szögvác és husfeldolgozó részleget létesítettek, a fővárosban pedig két zöldségstandjuk és egy borkimérő helyük volt. Közülük később gyorsan felszámolták azokat, amelyek nem voltak kifizetődőek. A legeredményesebbnek talán a vidéken dolgozó, gázvezetékszerelő részleg bizonyult.

1967-ben új főkönyvelő került a termelőszövetkezeti csoport élére, aki ezt a funkciót jó közgazdászként, kitűnő kereskedő szellemmel a mai napig betölti. Előtte megyei revizorként, még korábban pedig tsz-főkönyvelőként dolgozott. Odajövele után felszámolták a melléküzemágakat, és meglévő pár millió forintjukat olyan termelési ágakba fektették, ahol várható volt a tőke gyors megtérülése. Nagyon ügyeltek arra is, hogy kellő forgótőkével rendelkezzenek. Három üzemág működését indították el: a szesz-főzést, a palackozást és teherszállítást.

Olcsón sikerült hozzájutniuk a helyi pálinkafőzdéhez, amely addig az orgoványi Földművelésszövetkezeté volt. Működtetéséhez közös művelésben lévő területről nem volt biztosítható a megfelelő mennyiségű szőlő és gyümölcs, hiszen 1967-68-ban mindössze 44 ha termő szőlőjük és 72 ha termő gyümölcsösük volt. Ezért rendkívül nagy hangsúlyt fektettek a tagok terményfeleslegeinek a felvásárlására. De nemcsak a helyi termelőket akarták megnyerni, hanem a környező településeken élőket is. Nekik azért volt érdemes Jakabszállásra hozni a gyümölcsöt, mert ott azonnal fizettek. A szállítást öt pótkocsis teherautóval kezdték. A munkások először havi fizetéses rendszerben dolgoztak, majd az érdekeltségnövelés céljából áttértek az árbevételi rendszerre. Miután az ellenőrző szervek ennek alkalmazását kifogásolták, bevezették a teljesítményrendszert. Ez az ágazat a nagy építkezések és áruszállítások idején szépen jövedelmezett.

Néhány összegző megjegyzés

Az 1960-as évek végén a tsz-földterületek kétharmada volt a tagok kezelésében, egyharmada pedig közös művelésben. Ma a földterületeknek csupán egyötöde van egyéni művelésben. Az elmúlt 25 év alatt a közös földterület részaránya folyamatosan növekedett, bár a szántóföldi növénytermesztés és a kertészet nem a szakszövetkezet fő árbevételi forrása. Ez a rossz termőföldi adottságok miatt érthető is. Az elmúlt 20 év jó eredményeit a szakszövetkezet a melléküzemági tevékenység felfuttatásának, a mezőgazdasági rendszerekbe való bekapcsolódásnak és ezáltal monopolhelyzetek megteremtésének köszönhetette. Az idők során a legstabilabb és a legtöbb jövedelmet hozó ágazatnak a pálinkafőzés bizonyult. Az ehhez szükséges műanyagdugó piacra való gyártása is bevált. A vezetés most ezt az ágazatot kívánja továbbfejleszteni.

A jakabszállási Népfront szövetkezet vezetési stratégiáját végső soron a következőképpen lehet jellemezni:

1. Az 1961. évi átszervezéskor a vezetőség a volt jó gazdák soraiból került ki és az idők során kompromisszum jött létre közöttük és az új típusú agrárszakemberek között.

2. A mai vezetők a mezőgazdasági terményeket nem alapanyag-formában, hanem feldolgozva viszik a piacra.

3. A melléküzemági tevékenységekkel igen korán elkezdtek foglalkozni, ugyanakkor felismerték azt, hogy ezekre időben kell ráállni, ill. a veszteségekkel fel kell hagyni.

4. A szakszövetkezet vezetői - az elnök és a főkönyvelő - hosszú ideje töltik be ezt a funkciót. Igyekeznek jó "felsőbb kapcsolatokat" kiépíteni, azokat a szakszövetkezet eredményes gazdálkodása érdekében felhasználni. Vezetői rátermettségüknek rendkívül nagy szerepe volt a szakszövetkezet gazdasági-felemelkedésében.

5. A szakszövetkezet támogatta ugyan a falusi infrastrukturális beruházásokat, de a lakosság számára a szakszövetkezet gazdasági megerősödése nem a falusi infrastruktúra egészén, hanem csak a munkalehetőség-teremtés terén döntő. Ha az anyagi helyzetet tekintjük, akkor a szakszövetkezet, a falu mint közösség és a lakosság mint egyének összessége közül kiemelkedően a legjobb gazdasági helyzete a szakszövetkezetnek van. Bár a falu és az egyének gazdagodásának is vannak már látható jelei, idő kell ahhoz, hogy ezek felzárkózzanak a szövetkezet mellé, és hogy Jakabszálláson a falu, az egyének és a szakszövetkezet megközelítően azonos gazdasági fejlettségi szinten legyenek.

FORMATION OF A SPECIALIZED COOPERATIVE IN JAKABSZÁLLÁS AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT IN A SANDY COMMUNITY DETACHED WITH FARMS

Ms. T. Kovács

Summary

In 1985 the author took investigations in the Jakabszállás "Népfront" specialized cooperative and the results are presented in this essay. These are the most important statements:

- At the end of the 1960-ies two-third of the cooperative's land was in the hand of the members. /Its has decreased to 20% up to now./

- The cooperative can thank its good results mainly to the running-in of the subsidiary enterprise activities, to their joining to the agricultural systems, creating its monopole position this way. The distillery has become the most rentable branch.

The management strategy of the cooperative is characterized by the followings:

1. A concession has come into being between the good manager of the past years and among the new type agrarian specialists in the leadership.

2. The leaders have taken products to the market instead of basic materials.

3. They started the side-plant activity very early and handed over the production of profitable products always in time.

4. The leadership was stable for a long time and always tried to build out good connections with the superior authorities and used them for the successful farming.

5. One of the main tasks of the specialized cooperative was to create the possibility of employment - although it helps the infrastructural investment of the community. It still needs a short time for the village to reach the level of development of the specialized cooperative.

Translated by K. Nemerkenyi

A JAKABSZÁLLÁSI NÉPFRONT SZAKSZÖVETKEZET TERMELÉSI
SZERKEZETÉNEK, ÉS TERMÉKFORGALMI KAPCSOLATAINAK ALAKULÁSA
AZ 1980-AS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Dr. Gurzó Imre

Bevezetés, a vizsgálat célja, kutatatási körülmények

A magyar mezőgazdaság változatos üzemi rendszerében sajátos helyet foglalnak el a szakszövetkezetek. Tevékenységüknek, esetleges sikereik, netán kudarcaik összetevőinek vizsgálata izgalmas kérdés. Többek között ennek és sok más tényezőnek okán került sor 1985 nyarán Jakabszálláson egy falukutató tábor megszervezésére.^x Jelen tanulmány célja a tipikusan rossz természeti adottságu jakabszállási szakszövetkezet széles tevékenységi köréből két elem bemutatása: a termelési szerkezet és változásainak vizsgálata, valamint az adásvételi kapcsolatok áttekintése.

Adatgyűjtésünk az 1980-84 közötti időszakot fogta át. Adatok sajnos csak korlátozottan álltak a rendelkezésünkre, mivel az illetékes adatközlők meglehetősen "hüvösen" reagáltak az ez irányú különböző kérdésekre. Így nem léphettünk fel a téma átfogó vizsgálatának igényével, csak egy szerény, földrajzi szempontú keresztmetszetét adhatjuk annak a munkának és árucserének, amelyet "termelési profilnak", ill. "kereskedelmi kapcsolat"-nak nevezünk.

A szakszövetkezet termelési szerkezete, és várható változásai

A szakszövetkezet termelésének profilját nagyban befolyásolják a természeti (főleg talaj-) adottságok. Ezek meglehetősen mostohák: a talajok döntően rossz termőképességű, átlagosan 6-7 AKérték közötti homoktalajok, melyeken szántóföldi növénytermesztés csak veszteségesen folytatható (pl. 1980-84 között a termésátlag búzából 2,59, őszi árpából 2,0, rozsból 1,24, kukoricából 2,71 t/ha volt). Emiatt a növénytermesztést az intenzív kultúrának számító gyümölcstermesztés (kertészet), az állattenyésztést pedig a gyors eszközforgatást biztosító szántóföldi növénytermesztéstől viszonylag függetleníthető ágazatok (tojás-termelés, broylercsirke-nevelés) uralják (1. táblázat).

A nettó árbevétel sajátos tevékenységi profilról árulkodik. Az alaptevékenység aránya alig több, mint az árbevétel negyede (27,7), azaz a szakszövetkezet életében döntő szerepe az alaptevékenységen kívüli tevékenységnek van. Az árbevétel közel felét a szeszipar adja, amely a szakszövetkezet és tagjainak sző-

^x Lásd KOVÁCS TERÉZ tanulmányát. /A szerk./

1. táblázat: A szakszövetkezet termelése a nettó árbevétel megoszlása alapján

M e g n e v e z é s	A nettó árbevétel	
	volumene, 1000 Ft	aránya, %
Szántóföldi növénytermelés	6022.2	3.4
Kertészet	8365.8	4.7
Növénytermelés összesen	14388.0	8.1
Tojástermelés	21565.8	12.2
Broylercsirke-nevelés	13012.8	7.4
Állattenyésztés összesen	34578.6	19.6
Borászat	34252.8	19.4
Gyümölcspálinka-főzés	53183.0	30.0
Szeszipar összesen	87435.8	49.4
Szállítás	32934.0	18.6
Műanyagipar	7594.2	4.3
Tevékenységek összesen	176930.6	100.0

lő-és gyümölcsstermesztésére, valamint vásárolt szőlő és cefre feldolgozására épül. Gyümölcspálinka előállítására két, borászat egy üzemben történik. (A szakszövetkezetnek közös borpincéje van a Nyárlőrinc-Szikrai ÁG-val.) Ugyancsak komoly a szállítás árbevételi részaránya, amely a szakszövetkezet legfontosabb szolgáltató tevékenysége. A boros, pálinkás, pezsgős dugók gyártását jelentő műanyagipari tevékenység átlagos részesedése ugyan csak 4,3 %, de távlatilag - gyors fejlődésének köszönhetően - egyre jelentősebbé válik. Összességében a szakszövetkezet sokkal inkább ipari-szolgáltató típusúnak nevezhető, mint mezőgazdaságinak.

A kedvezőtlen termőhelyi adottságok, az alaptevékenység romló jövedelmezősége érthetővé teszi a vezetés törekvését a nagyobb hasznot biztosító alaptevékenységen kívüli ágazatok dominánssá tételére. Ez jelen esetben azért is logikus, mivel - a szállítás kivételével - ezek az ágazatok az adottságoknak legjobban megfelelő szőlő-és gyümölcsstermesztési ágazatra épülnek, azzal mintegy vertikumot képeznek.

A szakszövetkezet termelési profilja az 1980-84 közötti időszakban mélyreható változáson ment át: az egyes ágazatok között figyelemre méltó hangsúly-eltolódások történtek /2. táblázat/. A nettó árbevételben a növénytermesztés részaránya fokozatosan csökkent, két ágazatának aránya 1984-ben már gyakorlatilag azonos volt. Az állattenyésztés az első három évben részarányát tekintve stagnált, majd a broylercsirke-nevelés látványos felfutásának köszönhetően mintegy 7%-kal nőtt, és jelenleg már az árbevétel egynegyedét adja. A broylercsirke-nevelés 1980-hoz képest megtízszerezte részesedését, ugyanakkor a tojástermelés aránya felére esett vissza. Az alaptevékenység jelentősége pedig az árbevételben kb. 3%-ot nőtt. Így az agrártermelés fő aránya (növénytermesztés-állattenyésztés) az 1980. évi 1 : 1,78-ról 1984-re 1 : 3,74-re módosult. A szeszipari bevételek és azok arányszámai hullámzóan alakultak. E tekintetben két átlagos

2. táblázat: A nettó árbevétel szerkezetének változása (%)

Tevékenység	1980	1981	1982	1983	1984
Szántóföldi növénytermesztés	4.8	3.2	3.5	2.7	3.3
Kertészet	5.1	5.3	6.7	3.9	3.2
Növénytermesztés összesen	9.9	8.5	10.2	6.6	6.5
Tojástermelés	16.0	14.3	13.6	11.1	8.1
Brojlercsirke-nevelés	1.6	0.8	3.7	10.5	16.2
Állattenyésztés összesen	17.6	15.1	17.3	21.6	24.3
Alaptevékenység összesen	27.5	23.6	27.5	28.2	30.8
Borászat	20.6	23.8	15.0	21.5	16.7
Pálinkafőzés	28.3	30.5	33.4	28.7	29.2
Szeszipar összesen	48.9	54.3	48.4	50.2	45.9
Szállítás	23.6	18.9	19.3	16.7	16.5
Műanyagipar	--	3.2	4.8	4.9	6.8
Nem alaptevékenység össz.	72.5	76.4	72.5	71.8	69.2
Tevékenységek összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

/1980, 1982/, két jobb /1981, 1983/ és egy rosszabb /1984/ évet zártak. Különösen erősen változott a borászati bevétel és részesedés. Mivel itt egy termelési-értékesítése periódus több év, az árbevételi hullámlás bizonyos fáziskéséssel tükrözi a termelés változásait. Az erős ingadozás ellenére a számok azt bizonyítják, hogy a szakszövetkezet fő profilját a szeszszital-előállítás ágazat képezi. A szolgáltatások egyetlen képviselője, a szállítás árbevételi aránya fokozatosan csökkent, de részesedése még mindig több, mint fele az alaptevékenységének. Új elem a termelési profilban a műanyagipar megjelenése. Bár részaránya még nem éri el a 7%-ot, dinamikus felfutását jelzi, hogy jelentősége már nagyobb, mint a növénytermesztésé.

Felvetődik a kérdés, hogy milyen változási tendenciák valószínűsíthetők a nettó árbevétel szerkezetében. Véleményünk szerint várható, hogy

a/ a brojlercsirke-nevelés néhány évig még biztosan fontos ágazat lesz. Sorsa hosszabb távon a világpiaci ármozgásoktól függ. Dinamikusan növekvő ágazat a műanyagipar, amelyen belül még a termékszerkezet bővítése sem elképzelhetetlen. 1984-es részarányát akár megháromszorozhatja, mivel a jelenlegi gazdasági szabályozás kedvező az ipari tevékenység erősödése számára. A termelésbővítés természetesen újabb beruházásokat feltételez.

b/ a fő árbevételi forrás a szeszgyártás /lehetséges, hogy egyik évről a másik évre 8-10%-ot elérő változásokkal bár, de alapvetően meghatározó ágazat marad kb. 45-55% közötti részesedéssel/.

c/ a szállítás, a tojástermelés és a növénytermesztés részarányát /és lehetséges hogy volumenét/ tekintve /is/ várhatóan visszaesik.

Érdekes képet mutat a szakszövetkezet tiszta jövedelmének és adóterheinek alakulása /3. táblázat/. 1980-hoz képest a szövetkezet erősen növelte nyereségét, 1983-ig majdnem 40 millió Ft-ra, ami 1984-ben visszaesett 30 millióra. Ennek ellenére az

3. táblázat: A tiszta jövedelem /eredmény/ és az adók alakulása (1980-84)

É v	Eredmény (1000 Ft)		A tényleges és a tervezett eredmény eltérése (1000 Ft)	Az adók	
	Tervezett	Tényleges		összege (1000 Ft)	relatív aránya, % (1980=100%)
1980	--	21 638	--	71 800	100.0
1981	14 089	35 471	+ 21 382	101 766	141.7
1982	15 100	36 370	+ 21 270	132 850	185.0
1983	15 910	39 653	+ 23 743	137 842	192.0
1984	16 100	30 314	+ 14 214	139 421	194.2
1985	16 510	--	--	--	--

1980-as évtized eddigi eredményei azt bizonyítják, hogy a nyereség reálisan 30 és 40 millió Ft közé tervezhető. Emiatt érthetőnek, indokolatlan óvatoskodásnak tűnik a vezetés makacs ragaszkodása a 14-17 milliós nyereségtervhez. A tiszta jövedelem volumene a mostoha természeti adottságokat figyelembe véve igen jónak számít. A szakszövetkezet vezetése reálisan mérte fel a meglévő adottságokat, azokra építve jól használja ki az alaptevékenységen kívüli tevékenységben rejlő kedvezőbb jövedelszerzési lehetőségeket.

A szakszövetkezet adóterhei - az országos tendenciát követve - rövid idő alatt tetemesen (az 1980. évinek gyakorlatilag kétszeresére) nőttek. Ez akkora érvágás, amely egy olyan termelőnél, amelynek árbevétele döntően a jóval alacsonyabb jövedelem-tartalmú alaptevékenységből származik, legalábbis megrendítő, ha nem sokkoló hatású lett volna. A jakabszállásiak a jó üzletet jelentő szeszgyártás, a műanyag dugók előállítása, a szállítás, valamint az alaptevékenységként számba jövő tojástermelés és broylercsirke-nevelés révén nemcsak kitermelték a növekvő adók fedezetét, de a bázisul vett 1980-hoz képest még a tiszta jövedelmüket is növelni tudták. Így talán nem túlzás az a kijelentés, hogy a szakszövetkezet alapjai jók, a bővített újratermelés lehetősége a jövedelemszerzés oldaláról biztosított. Véleményünk szerint a további fejlődést megalapozó fejlesztési stratégia leglényegesebb elemeként feltétlenül a szeszgyártáshoz kapcsolódó ipari tevékenység diverzifikálását (pl. borpalackozás, pezsgőkészítés, pálinkafermentálás, likörgyártás stb), ill. a műanyagipari termelés felfuttatását kell megjelölni.

A szakszövetkezet termékértékesítése

A szakszövetkezet termékértékesítése rendkívül karakterisztikus, melyet termékelőállítására határoz meg (4. táblázat). Az értékesítésben két jellegzetes vonás ismerhető fel: egyrészt az eladás választékát tekintve széles palettán mozog a gabonafélék - től a gyümölcsökön, boron, pálinkán, broylercsirkén, tojáson át a műanyag dugókig; másrészt pedig, ami a fontosságot illeti, az árbevétel elemzése megmutatta, hogy csak néhány termék (bor,

4. táblázat: A szakszövetkezet által értékesített legfontosabb termékek, és részesedésük az előállított mennyiségből (1980-84)

M e g n e v e z é s	Mérték egység	Termelt átlagos évi mennyiség	Értékesítésre került átlagos évi mennyiség	Értékesítés a termelés %-ában
Búza	tonna	349.6	349.6	100.0
Őszi árpa	"	150.6	150.6	100.0
Rozs	"	339.2	330.4	97.4
Kukorica	"	258.7	258.7	100.0
Lucernaszéna	"	54.6	54.6	100.0
Gabonaszalma	"	340.2	267.8	78.7
Fakitermelés	m ³	351.0	191.0	54.4
Körte	tonna	12.4	12.4	100.0
Kajszi	"	43.8	43.8	100.0
Őszibarack	"	605.4	603.4	99.7
Görögdinnye	"	57.0	57.0	100.0
Szőlő	"	720.8	1.2	0.2
Szőlőbor	1000 l	3918.3	2139.5	54.6
Hordósbor	hl	22296.5	20786.5	93.2
Gyümölcspálinka	hl	8913.2	8616.4	96.7
Tyúkféle összesen	db	--	276109.0	--
Étkezési tyúktojás	1000 db	10117.8	10096.8	99.8
Műanyag záróelem	tonna	127.0	110.8	87.2
Termékértékesítés átlagosan:				90.6

pálinka, broylercsirke, tojás, műanyag dugók) eladása számítható igazán jelentősnek. Ez utóbbiak jellegüknél fogva olyanok, hogy végtermékként áruba bocsátandók, sőt még azokat a termékeket (pl. gabonafélék) is azonnal eladják, amelyek más termelőknél az állattenyésztés alapját jelentik (azaz: nem kerülnek bele közvetlenül a cserefolyamatba). A legfontosabb cikkek 90,6%-át közvetlenül értékesítik, csak a többi (a gabonaszalma, a kitermelt fa, a friss szőlőbor és a műanyagdugók jelentősebb mennyisége, ill. a termelt szőlő döntő hányada) kerül szakszövetkezeten belüli felhasználásra. A termékértékesítésben még számos, egy-két évben, ill. évig jelentkező, a táblázatban fel nem tüntetett, kurióznak is felfogható termékek is szerepelnek. (Pl. 1980-ban és 1982-ben nádtermelés és eladás; 1980-ban száraztésztagyártás és eladás; 1981-ben takarmánycirok-termelés és eladás; 1983-ban somkórószalma-termelés és eladás stb.)

A szakszövetkezet egyik fontos tevékenysége a tagság háztájiban termelt áruinak továbbértékesítése. Ez nagyrészt a vágóállatok (sertés, szarvasmarha), gyümölcsök /alma, körte, meggy, cseresznye, szilva, kajszi, őszibarack/, és a szőlő eladásának megszervezésére terjedt ki /5. táblázat/. Ezenkívül a szakszövetkezet alkalmanként átvett a tagságtól vágótyúkot, vágólovat, gabonát, mustot és tehéntejet. Az évről évre rendszeresen átvett áruk volumene, bár jelentősen ingadozik (pl. a gyümölcs 67 és 918, a szőlő 0 és 739 tonna között, a vágómarha

5. táblázat: A szakszövetkezet által a tagoktól átvett és továbbértékesített áruk mennyisége /1980-84 évek átlaga/

Megnevezés	Mértékegység	Mennyiség
Alma	tonna	253.0
Körte	"	0.6
Meggy	"	10.2
Cseresznye	"	0.6
Szilva	"	34.2
Kajszi	"	86.6
Őszibarack	"	274.8
Gyümölcs összesen	"	660.0
Szőlő	"	234.4
Vágómarha	db	135
Vágósertés	"	7263
Vágóállatok összesen	"	7398

42 és 252, a vágósertés 6595 és 8346 db között változott), összességében mégis komoly mennyiséget tesz ki. Az adatközlők szóbeli információi szerint a szövetkezet a szerződéseket a tagokkal előre megkötöti, majd azok ismeretében lép kapcsolatba a feldolgozó, ill. értékesítő vállalatokkal /Állatforgalmi és Húsipari Vállalat, ZÖLDÉRT, konzervgyár stb./. A vágóállatokra kötött szerződésekre a szövetkezet kap állami támogatást, így az a nyereséges, a gyümölcsfelvásárlásnál viszont csak úgynevezett bonyolítói díjat számít fel.

A szövetkezet és a tagság közötti "üzleti" kapcsolatok másik elemét a szövetkezetnek a tagság számára biztosított eladásai, ill. szállításai képezik. A tagok vásárolhatnak a kitermelt fából, megvehetik a termelt gabonát, gabonaszalmát, lucernaszénát és kedvezményes áron kaphatnak fuvart is. A szakszövetkezet és a tagság közötti kapcsolatok nagyon hasznosak és - a háztáji termelés hosszú távon megmaradó, sőt talán erősödő tevékenységével párhuzamosan - tartósnak ítéltetők, a két fél közötti kontaktus erősödését, harmonikusabbá válását segíthetik elő. Azaz bizonyos értelemben népeségmegtartó (vagy taszító), hangulati és ezáltal politikai tényező lehet az adott mikroközösség számára.

A szakszövetkezet termékcserejének térbeli rendszere - az eddig elmondottakhoz hasonlóan - nagyon jellegzetes, de véleményünk szerint cseppet sem általános, mivel nem hasonlít a hazai mezőgazdasági üzemek nagy többségének termékcserejére. 1984 június 30-ával bezárólag a jakabszállásiai 138 vevővel álltak kapcsolatban, az egész országra kiterjedő hatókörrel. A vevők közül 124 állami, vagy szövetkezeti szerv volt, 14 pedig magános (kispáros). A 124 hivatalos vevő földrajzilag az ország legkülönbözőbb helyein található: 16,9%-uk budapesti, 68,5%-uk alföldi, 6,5%-uk észak-magyarországi, 8,1 %-uk dunántúli volt /1. ábra/. Az adott településsel való kapcsolat erősségét (jobb híján) az adott településben lévő vevők számával fejeztük ki. Legjellem-

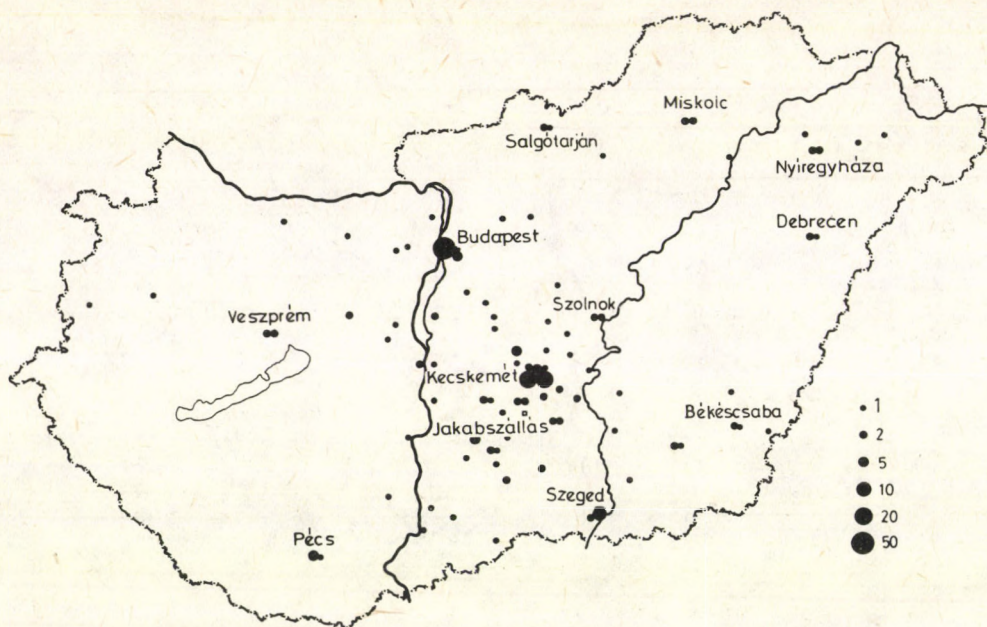

1. ábra. A szakszövetkezet termékértékesítési kapcsolatainak térbeli alakulása /a vevők száma szerint; 1984/

zőbb az "egy település-egy vevő" kapcsolat /34 település, a vevők 27,5%-a/. Két vásárló található Salgótarján, Székesfehérvár, Helvécia, Lajosmizse és Bugac településekben (a vevők 8,1%-a). Három vásárló volt Miskolc, Kiskunfélegyháza és Városhely helységeiben /a vevők 7,2%-a/. Öt vásárló szegedi illetőségű /4,0%/. A legintenzívebb a szakszövetkezet kapcsolata Budapesttel /16,9%/, és Kecskeméttel /36,3%/. A szövetkezet - szintén 1984 június 30-ával bezárólag - 251 szállítóval állt szerződéses kapcsolatban, melyek közül 234 volt hivatalos cég, 17 pedig magánszemély. Az eladók különböző anyagokat, alkatrészeket, gépeket stb. szállítottak. A 234 szállító települések szerinti megoszlása szintén nagyon változatos, még szélesebb körű, mint a vevőké (2. ábra). 23,9%-uk budapesti, 61,5%-uk alföldi, 4,3%-uk észak-magyarországi, 10,7%-uk dunántúli illetőségű.

A vásárlási kapcsolat legerősebb Budapesttel (56 szállító; 23,9%), Kecskeméttel (48 szállító; 20,5%), Szegeddel (12 szállító; 5,1%), Péccsel (6 szállító; 2,6%), valamint Lajosmizsével és Kiskőrössel (5-5 szállító; egyenként 2,1%).

A szakszövetkezet eladási és vásárlási kapcsolatait is kétféleképpen jellemezhetjük. Egyrészt mindkettő rendkívül sokirányú kiterjed az egész országra, amely azonban általában településenként csak 1-2 vevőt, ill. szállítót jelent. Abból a szempontból relatíve "gyengének" fogható fel, hogy a bármely okból való kapcsolatszakadás egyúttal az adott településsel való kon-

2. ábra. A szakszövetkezet termékvásárlási kapcsolatainak térbeli rendszere / az eladók száma szerint; 1984/

taktus megszűnését is jelenti. Egyébként lehet egy adott kontaktus a két partner között stabil és hosszú távon is gyümölcsöző. Az egyes kapcsolatok hasznosságának fokát nem ismerjük. Ennek hiányában mértük intenzitásukat a kapcsolatok számával, és tituláltuk az "egy település-egy kapcsolat" relációt gyengének. Másrészt a sokirányúság ellenére a szakszövetkezet forgalmi kapcsolatai csak két (Budapest és Kécskemét) pólusúak. Ezekivül a kapcsolat lényegesnek, hosszú távon is stabilnak tűnik Szegeddel, Miskolccal, Kiskunfélegyházával, Péccsel, Lajosmizsével, Helvéciaival, Kiskőrössel, Városházzal, Salgótarjánnal, Szolnokkal, Nyíregyházával, Veszprémmel, Izsákkal, Orosházával, Székesfehérvárral, Debrecennel és Békéscsabával. Az itt felsorolt 19 település adja a jakabszállási szakszövetkezet összes hivatalos forgalmi kapcsolatainak 76,0%-át.

Érdekes az eladási-vételi hatókörök alakulása is /6. táblázat/. A szakszövetkezet 45 településbe adja el termékeit és 70-ből vásárol különféle árucikkeket. Az eladási hatókör gyakorlatilag leszűkíthető a Jakabszállás körüli 100 km-es sugarú körre, az ország területének egyharmadára, ahonnan a vevők több, mint négyötöde kerül ki. Ezen belül az 50 km-es sugarú kör részesedése igen magas. A vásárlási hatókör az eladásinál kissé szélesebb, amit a két belső kör alacsonyabb részarányai jól szemléltetnek, bár ezek szerepe, jelentősége szintén nagy.

6. táblázat: A szakszövetkezet termékforgalmi kapcsolatainak hatóköre 1980-1984

Hatókör km	Tele- pülések száma	V e v ő k		Tele- pülések száma	E l a d ó k	
		száma	%		száma	%
50	19	70	56.5	25	95	40.6
100	29	104	83.9	46	189	80.6
150	40	117	94.4	60	216	92.3
200	42	121	97.6	64	225	96.2
250	45	124	100.0	70	234	100.0

Összegzőként a szakszövetkezet termékforgalmi kapcsolatairól általában el lehet mondani, hogy azok széleskörűek mind az adásvétel tárgyát képező termékfeleslegek, mind az e kapcsolatok térbeli megjelenésének vonatkozásában. A forgalmazási szféra nagy fontosságát jelzi az a szóbeli információ is, mely szerint a partnervállalatok száma mind az eladás, mind a vétel tekintetében évről-évre tendenciaszerűen növekszik. Ez a jövőre nézve azt is jelentheti, hogy a gazdagodó vállalati kapcsolati formák új típusu és térben is változó termékforgalmi kontaktusokat teremthetnek, melyek már a közeljövőben is módosíthatnak a jakabszállási Népfront Szakszövetkezet áruforgalmi kapcsolatain.

IRODALOM

- BENET I. 1979: Mezőgazdaság, élelmiszergazdaság, agrár-ipari komplexum - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- BARTA GY.-ENYEDI Gy. 1981: Az iparosodás és a falu átalakulása - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- BERNÁT T.-ENYEDI Gy. 1977: A magyar mezőgazdaság területi problémái - Akadémiai Kiadó, Bp.
- BETHLENDI L. 1979: Iparosodás és hatékonyság a mezőgazdaságban - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- MÉSZÁROS R. 1979: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tér kapcsolatainak néhány jellemző vonása a Dél-Alföldön - Alföldi Tanulmányok, III. kötet.
- MÉSZÁROS R. 1982: A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön - Akadémiai Kiadó, Bp.
- UDOVECZ G. 1978: Az erőforrás-kombinációk és a gazdasági hatékonyság kapcsolata a termelőszövetkezetekben - Gazdálkodás 5.

FORMATION OF STRUCTURE OF PRODUCTION AND THE TURNOVER OF
PRODUCT-CONNECTION OF SPECIALIZED COOPERATIVE "NÉPFront"
IN JAKABSZÁLLÁS IN THE EARLY 80-IES

Dr I. Gurzó

Summary

The author - connected to the former essay of T. Kovács, would like to examine two elements of the cooperative having bad physical geographic conditions. They are the changing of production structure and the forming of trade connections. The main character of the production is the processing of broiler chickens which is very profitable at the moment and the distillery, that gives the main source of income. The plant cultivation and egg-producing will probably decline because of the unfavourable selling possibilities.

An important activity will remain the further-selling of the products of the households, produced by the members of the cooperative and their supply by the necessary products for producing. All these help to build good connections between the cooperative and its members and improve the keeping of population at the settlement.

The selling and buying relations of the specialized cooperation is characterized by manifoldedness on one hand, and there are two poles /Budapest and Kecskemét/ that outstandingly are formed in the relations of commerce.

As a summary we can state that the product-sale relations of the cooperative are very wide and the number of partners are always growing. For the future it means that the richer enterprise forms can result new type of product-sale contacts changing in space, too, and all these can favourable effect the successfulness of the activity of the cooperative.

Translated by K. Nemerkenyi

ÚJKÍGYÓS ÉS SZABADKÍGYÓS TÁRSADALOMFÖLDRAJZI KÉPE, KAPCSOLATAIK TERÜLETI RENDSZERE

(KONCEPCIÓ ÉS NÉHÁNY EREDMÉNY)

Dr. Timár Judit - Dr. Simon Imre

1. Célkitűzés, módszer

Újkígyós (5700 lakos) és Szabadkígyós (2800 lakos) egymástól 4 km-re lévő közös tanácsú települések, Békéscsaba közvetlen környezetében. Vizsgálatukat számos körülmény teszi érdekes-sé és aktuálissá, fejlődési pályájuk és jelenlegi helyzetük értékelése pedig közelebb vihet bennünket az alföldi kistérségi kapcsolatok alakulásának, általában az alföldi falvak sajátosságainak, lehetőségeinek megértéséhez.

A két település helyzete sok vonatkozásban azonos. A megye és az Alföld azon kevés falujához sorolhatók, amelyek népességszáma növekvő. Mindkettő egy speciális, az agglomerálódás kezdeti fázisában levő térséghez, a közép-békési településeggyütteshez tartozik (SIMON I.-TÓTH J. 1981).

A megyeszékhelynek Gyuláról Békéscsabára történt áthelyezése majd a gyulai járáshoz való tartozás megszűnése a két település térkapcsolataiban is jelentős orientáció-változást eredményezett. Jogi értelemben városkörnyéki közösségek, azaz egy megyeszékhely "árnyékában" fejlődnek. Kezdetről fogva magyarlakta települések, így nincsenek olyan eltérő nemzetiségi hagyományok, melyek egyébként Békés megyében meglehetősen gyakoriak.

A nevében is közös eredetre utaló két község igen sokáig egy falut alkotott, történeti fejlődésükben azonban máig ható lényeges eltérések vannak. A mai Szabadkígyós területén egy 1720-ban alapított nagybirtokon jött létre majorság, ami néhány, a főúri rezidenciához majd később a kastélyhoz tartozó cselédházból állt. Ebből a majorságból azonban csak az 1945-ös földosztás, ill. az 1950-ben történt önálló községgé válás után kezdődött meg szabályos alaprajzú falumag kialakítása. Újkígyós mai területét 1814-ben dohánykertész-telepesek vették bérbe. Kezdetről fogva intenzív gazdálkodás és gyors növekedés volt jellemző. A fejlődés több vonatkozásban hasonlított a mezővárosokéhoz.

Mindezek alapján az alábbi fontosabb kérdések fogalmazhatók meg:

1. Melyek a népességszám stabilizálódásának, sőt növekedésének okai? Milyen speciális és (vagy) általános tényezők indukálják ezt a falusi térségekre általában nem jellemző folyamatot?

2. A közép-békési térség városainak hatása, általában a városkörnyéki helyzet elegendő feltétel-e a népesség stabilizálódásához vagy inkább a helyi gazdaság és társadalom kohéziója, megfelelő életszínvonalat biztosító lehetőségei a döntőek?

3. A lakosság életével együttjáró helyzetváltoztatások egyes formái (migráció, ingázás, piacozás, szolgáltatások igénybe vétele, tanulás, családi-szakmai kapcsolatok mekkora szere-

pet játszanak a területi kapcsolatok alakulásában?

4. Milyen egyéni és közösségi gazdasági tevékenység, életszínvonal és életmód jellemzi a helyi társadalmat, fejlődése merre tart?

Természetesen a fenti átfogó kérdésekkel kapcsolatban számos részletet kell, kellett tisztázni. Az ehhez alkalmazott kérdőív is ennek megfelelően készült. Így külön blokkban csoportosítottuk a vizsgált családok egyes tagjainak életpályájára (születési helyére, a családtagok lakóhely-és munkahely-változtatásaira, oktatásban való részvételük helyére stb.) vonatkozó kérdéseket. Ugyanigy külön csoportba kerültek a település-kapcsolatokra (ingázás, piacozás, bevásárlás, szolgáltatások, stb.) irányuló kérdések, valamint a gazdasági tevékenységre (háztáji növénytermesztés, állattartás, ezek gépesítettsége, eredményessége stb.) vonatkozók is. Külön kérdéscsoport irányult a házak, lakások állapotára, felszereltségére, az ott élők anyagi jólétére, szellemi, kulturális igényeire.

Összességében a kérdőív mintegy ötven tevékenységi és helyzetföltáró információ után érdeklődött. Jelen írás, mivel a számitógépes kiértékelés még csak egy 10%-os mintára készült el, az elvégzett munka főbb szempontjaira, a vizsgálat indoklására, célkitűzéseire és néhány eredményére tér ki.

2. Néhány előzetes eredmény

A helyi ipar igen kis jelentőségű - Szabadkígyóson szinte teljesen elhanyagolható -, így a mezőgazdaság jelenti e falvak termelő funkcióját. A közös tsz jó talajon, egyértelműen az alaptevékenységre (főleg gabonatermesztésre és állattenyésztésre) támaszkodva, évek óta nyereségesen gazdálkodik. A nyolcvanas években a hektáronkénti 65 mázsás búza, és 89 mázsás kukoricatermesztését, s jövedelmi mutatóit tekintve is jó helyen áll a tsz-ek rangsorában.

A másik, rendkívül fontos népességmegtartó tényező a háztáji és kisegítő gazdálkodás, mely Újkígyóson már a hatvanas évek elején nagy méreteket öltött. A tsz-vezetőség, felismerve a meglévő gazdálkodási hagyományok jelentőségét, az akkori korlátozó intézkedések ellenére is segítette a háztáji gazdálkodást. Megelőzve így a "hivatalos" politikát, az országos "kampány" idejére a falu már biztos háttérrel rendelkezett, s nem csoda, hogy az elmúlt 10 évben hét és félszeresére emelkedett a háztáji ágazat termékforgalmának értéke, mely 1984-ben már 214 millió Ft volt. Szabadkígyóson ez a tevékenység jóval kisebb mértékű, de a legutóbbi években itt is erősen fejlődő tényezővé vált. Újkígyóson az alapellátást biztosító infrastrukturális intézmények kiépítettsége meghaladja a hasonló falvak átlagos színvonalát. Nagyrészt a fentieknek köszönhetően, a hetvenes évtized végére dél-alföldi viszonylatban Szabadkígyóson átlagos, Újkígyóson átlag feletti életkörülmények voltak jellemzőek (MÉSZÁROS R. 1982).

Az eredményes nagyüzemi és háztáji gazdálkodás, és a viszonylag jó alapellátás - különösen Szabadkígyós esetén - önmagukban nem elegendőek e falvak stabilizációjához. Emellett rendkívül fontos a városi javak elérhetősége, a város--falu kapcsó-

latok milyensége is. E tekintetben a vizsgált községek sajátos helyzetben vannak, mivel részei a közép-békési városrégió-nak. Ez a Békés megye központjában elhelyezkedő sajátos konfiguráció 3 város, Békéscsaba--Békés--Gyula által alkotott magterületből, két földrajzi értelemben vett kisvárosból s további 19 falusi településből áll (1. ábra), 200 ezer embernek, a megyei népesség közel felének adva lakhelyet (RAKONCZAI J.-TÓTH J. 1981). E népességkoncentráció történeti kialakulása, a tipikusan agrárgazdasági háttér, a településközi kapcsolatok jelenlegi szintje, ill. a még teljesen nem lezárt funkciómegosztás sajátos irányítási, tervezési, szociológiai problémákat vet fel.

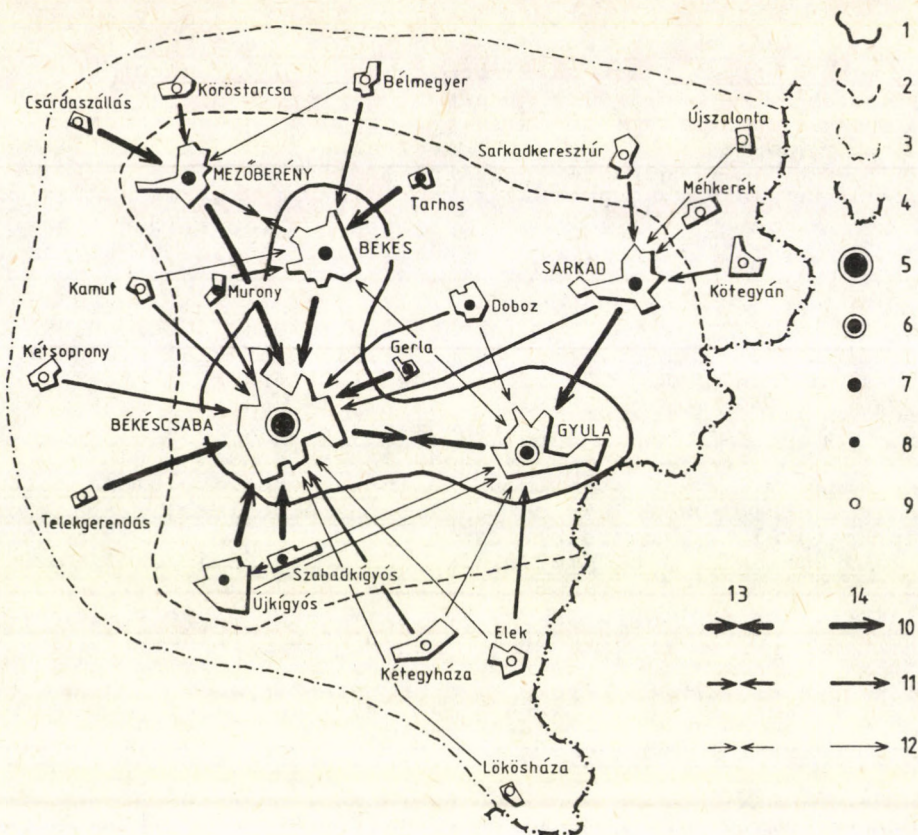
A magterülethez kapcsolódó belső övezet - melynek Újkigyós és Szabadkigyós is része - intenzív és sokoldalú településkapcsolatokkal, viszonylag jó demográfiai mutatókkal jellemezhető. Ezzel szemben a külső öv már depressziós térség, fogyó népességgel. Lélekszámát, gazdasági súlyát, igazgatási, szervezési, kulturális szerepkörét tekintve Békéscsaba a településegységes centruma. A társzközpont elsősorban idegenforgalmi, üdülési, egészségügyi, és részben irányítási-szervezési volumene kulturális funkciói révén Gyula. Újkigyós az előbbivel, Szabadkigyós mindkettővel határos település.

A közlekedési helyzet mindkét falu esetén jó; közvetlen közúti összeköttetés van Békéscsabával s Gyulával is. Gyakoriak az autóbuszjáratok, 15, ill. 20 perc alatt elérhető a megyeszékhely. Erre szükség is van, hiszen a teljeskörű és nagyarányú foglalkozási átrétegződés - megfelelő helyi lehetőségek hiányában - jelentős méretű ingázást eredményezett. Az aktív keresőknek Újkigyóson ma már "csak" 42%-a, Szabadkigyóson 30%-a dolgozik a mezőgazdaságban. Az előbbiben 30, az utóbbiban közel 60%-os az ingázók aránya. Az eljárókat szinte kivétel nélkül valamely békéscsabai, elsősorban ipari vállalat foglalkoztatja. (Meg kell jegyezni, hogy bizonyos munkaerőmozgás a két falu között is fennáll).

Az egyes ágazati vonzáskörzeteket (oktatás, egészségügy, kereskedelem, szolgáltatás) külön-külön vizsgálva egyértelműen bizonyítható a különböző mértékű, de határozott, s egyre erősödő békéscsabai kötődés. Néhány funkció esetén (pl. egészségügy, rekreáció) lényegesen kisebb sullyal, de létezik egy gyulai orientáció is.

A vonzáskapcsolatok intenzitásának vizsgálata érdekes eredményeket hozott. A jól működő (sok esetben a szabadkigyósiak által is kihasznált) újkigyósi kiskereskedelmi ellátásnak köszönhetően általában még azok is lakóhelyükön vásárolnak, akik munkába járásuk révén minden nap hozzájuthatnának a városi ellátáshoz. Így a békéscsabai, ill. gyulai vásárlások gyakorisága lényegesen kisebb, mint az agglomerációs térségekben az megszokott. A szórakozási lehetőségeket is szinte csak a fiatalabb korosztály használja ki. A városi színházi és sporteseményekről nem a "kerítésen belüli" lehetőségek (TV, magnó stb.), nem is a helyi "konkurencia", hanem a kétlaki életmód jövedelmező, de rendkívül időrabló volta vonja el az embereket.

Igen nagy szerepe van viszont a személyes kötődésnek, amit bizonyítanak az elsősorban békéscsabai érdekeltségű vegyes házasságok, s a baráti és rokoni kapcsolatok. Egyik falu társa-

1. ábra: A közép-békési településegység és a közvetlenül kapcsolódó településgyűrű kapcsolatrendszer (Szerk.: TÓTH J. 1981.)

1 = a településegység magterületének határa; 2 = a településegység határa; 3 = a településegységhez közvetlenül kapcsolódó területek határa; 4 = országhatár; 5 = a településegység központja; 6 = a településegység társközpontja; 7 = bolygóváros-jellegű központok; 8 = "alvótelepülés"-jellegű községek; 9 = egyéb, a településegységhez intenzíven kapcsolódó községek; 10 = intenzív településközi kapcsolatok; 11 = közepes intenzitású településközi kapcsolatok; 12 = laza településközi kapcsolatok; 13 = kiegyensúlyozott településközi kapcsolatok; 14 = domináns településközi kapcsolatok

dalma sem alkot erősen zárt közösséget. Az újkigyósiak legközelebbi rokonainak közel 40, a szabadkigyósiaknak 60%-a nem helyben él. A szóródás ugyan viszonylag nagy, de a legerősebb kapcsolat itt is Békéscsabához fűződik.

A kedvező demográfiai tényezők (pl. a magasabb természetes szaporodás, népességnövekedés, a térségben jellemzőnél fiatalabb korstruktúra és a foglalkozási átrétegződés, nagymérvű ingázás, erősödő vonzáskapcsolatok) ellenére a vizsgált két falu az agglomerálódás kritériumai szerint még nem integrálódott a közép-békési centrumokhoz. A kapcsolatok intenzitási foka, a jelentős agrártevékenység, a falusi életmód és településkép, az extenzív területfelhasználás (kertes családi házak), a települési önállóság megőrzése mind ezt bizonyítják.

Végül feltehető az a kérdés is, hogy a települések átalakulását, a térkapcsolatokat hogyan befolyásolja a migráció. A viszonylag jelentős elvándorlás mellett erőteljes bevándorlásnak is színterei e községek. Ennek következtében Szabadkigyós a megye egyetlen olyan faluja, amely pozitív vándorlási mérleggel zárta a hetvenes évtizedet. Azóta már Újkigyóson is ez a tendencia érvényesül. Ezt mutatja a rohamos tempóban folyó lakásépítés is. Az, hogy a szabadkigyósi lakásállomány egyharmada 1970 és 1980 között épült, szinte teljesen egyedülálló jelenség. Így az itteni népesség természetesen mobilisabb is. Mint az a kérdőíves felmérésből kiderül, az itt élők 44%-a, míg az újkigyósiak 21%-a valahol másutt lakott, mielőtt ideköltözött. A két falunak a közép-békési városrégióban elfoglalt pozícióját kiválóan jellemzi, hogy Újkigyósra alapvetően valamilyen, zömmel a megye D-i részén található, a központtól távolabbi faluból vándoroltak az emberek, míg Szabadkigyósra elsősorban békéscsabaiak mentek. Ez utóbbi nem azonos a fejlett országokban már ismert folyamattal, mivel itt nem a városi túlszűfolttság, ill. a környezeti ártalmak elől való "kimenekülésnek" lehetünk tanui. Ugyanakkor ez nem egyezik meg pontosan azzal a jelenséggel sem, amit Magyarországon elsősorban a budapesti agglomerációban lehet tapasztalni. Ott ugyanis a nagyméretű lakáshiány kényszerítette az embereket (többször albérllőként) a környező, egyértelműen alvótelepülésekké váló községekbe (BELUSZKY P.-SIKOS T.T. 1982).

Bizonyos értelemben a Szabadkigyósra költözők esetén is gazdasági kényszerről van szó, ez azonban az előzőtől némileg eltérő eredetű. A városi lakáshiánnyal szemben itt olcsóbb az építési telek, és általában gyorsabban lehet lakáshoz jutni. Emellett rendkívül fontos a kiegészítő jövedelem céljából folytatott mezőgazdasági kistermelés. Ezeknek a zömmel fiatal embereknek egy része eredetileg faluról származott, így a jobb megélhetésre való törekvésüket segíti, hogy nem idegen számukra a falusi életforma. Ilyen távolságból pedig, megtartva városi munkahelyüket, elérhető közelségben érzik annak előnyeit is.

3. Összegzés

A tanulmány elején feltett kérdésekre teljes részletességgű válasz még nem adható; az eddigi tapasztalatok a következőket valószínűsítik:

1. A népességszám stabilizálódásának tényezői a sok szempontból azonos helyzet és területi közelség ellenére a két településben differenciáltan hatnak. Újkigyós esetében színvonalas helyi gazdaság (közös és háztáji) és a társadalom hagyományosan erősebb kohéziója nagyobb súlyú, míg Szabadkigyós esetében a közeli városi térség, elsősorban Békéscsaba szerepe hat pozitívabban a fejlődésre.

2. A lakosság helyváltoztatásainak a településkapcsolatban játszott szerepe tényezők szerint időben és térben is eltérő jelentőségű. A kisebb-nagyobb csoportok életpályáit "kötegbe" fogó olyan intézmények, mint az iskola, térben kiterjedtebb, időben azonban kevésbé stabil településközi kapcsolatokat eredményeznek. Tapasztalataink alapján a családi, rokoní kötélekeknek a településkapcsolatokban betöltött szerepe a vártnál, s a vonzáskörzet-vizsgálatokban eddig kimutatottaknál sokkal erősebb.

3. A gazdasági tevékenységnek az életszínvonalra, életmódra gyakorolt hatásainak eddigi elemzése alapján megállapítható, hogy a lakosság életszínvonal szerinti differenciálódása - különösen Újkigyós esetében - erősödőben van.

IRODALOM

- BELUSZKY P.-SIKOS T.T. 1982: Magyarország falutípusai - MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Budapest, 167 p.
- CSATÁRI B. 1981: Békéscsaba hatása a környező falusi térség településeire - In: A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei. II. kötet Békéscsaba. (szerk.: TÓTH J.-RAKONCZAI J.) Békéscsaba, pp. 363-370.
- ENYEDI GY. 1980: Falvaink sorsa. - Magvető, Budapest, 185 p.
- MÉSZÁROS R. 1982: A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön. - Akadémiai Kiadó, Budapest. 141 p.
- RAKONCZAI J.-TÓTH J. (szerk.) 1981: A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980). - Békéscsaba, 160p.
- SIMON I.-TÓTH J. 1981: A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei. V. kötet. A közép-békési településegységes nem városi jogállású települései. - Békéscsaba, 374 p.
- SIMON, I.-TÍMAR, J. 1985: Urban-rural relationships in an agglomerating agrarian region in Hungary: a case study. - A XIII. Európai Faluszociológiai Kongresszuson elhangzott előadás. Kézirat, Békéscsaba 12 p.
- TÓTH J. 1983: Településfejlesztési stratégiánk változása és az Alföld. - Alföldi Tanulmányok VII. Békéscsaba, pp. 135-166.

SOCIAL GEOGRAPHY OF ÚJKÍGYÓS AND SZABADKÍGYÓS AND THE SPATIAL SYSTEM OF THEIR RELATIONS

Dr I. Simon - Dr J. Timár

Summary

The essay would like to consider the developing trends and present situation of the settlements that formed one village for a long time and were separated into two self-contained community from 1950 on. Its aim was to get to know the minor territorial relations of the Great Hungarian Plain through this example. The two settlements are lying in the vicinity of the county seat, Békéscsaba, and belong to the middle-Békés settlement-group, being in an initiative phase of agglomeration. It effects decisively to the life of the rural community in many respects, e.g. the stabilization of population, the outskirt-position, the commutation, the character of economic activities, etc.

In the survey the authors applied the questionnaire method to survey the hidden details. The main results can be summed as follows:

1. The population stabilization factors effect differently in the two settlements in spite of the same situation and spatial vicinity. In Újkigyós there is a highstandard local state and household farm, and the society has a traditionally bigger cohesion and weight, while in Szabadkigyós the vicinity of the urban territory, mainly Békéscsaba effects more positively on the development.

2. The migration of population has a differentially important effect in the connection of settlements. /e.g. schools result more extended, spatial intersettlement relations, according to our experiences, than time relations, while the family and relative connections are stronger in settlement relations in the investigations of actions area than we expected, or as it is shown.

3. The differentialization of population according to living standards is getting stronger and stronger, mainly in Újkigyós, as the analysation of effects of economic activity on way of life has shown it until this time.

Translated by K. Nemerkenyi

FÓRUM

A GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZI OSZTÁLY
1986. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Dr. Berényi István

I. Kutatási feladatok

1. Magyarország Nemzeti Atlasza

A munkában az Osztály valamennyi munkatársa részt vett. Főleg a mezőgazdasági és élelmiszeripari térképek készítése jelentett nagy feladatot, mert a tematika átdolgozása miatt lényegesen megnövekedett a terjedelem. BERÉNYI I. szerkesztésében a fejezet gyakorlatilag elkészült, 64 térképoldal terjedelemben. Ujabb térképek készültek a "Közmű- és lakásellátottság" c. fejezet részére, KOCSIS K. pedig elkészítette Magyarország első, településszintű információkat hordozó cigánytérképét és az ország nemzetiségi térképét.

2. Magyarország tájföldrajzi feldolgozása

2.1. Észak-Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza

Az év elején elkészült a kutatás tematikája (BERÉNYI I. - DÖVÉNYI Z.), s összeállt a szerzőgárda is. A vizsgálat során nagyobb lélegzetű munka született Rudabányáról (CSEFALVAY Z. - KOCSIS K. - PERGER É. - POMÁZI I.), s folytatódott a mezőgazdaság és a tercier szektor helyzetének elemzése is. (PERGER É., KOVÁCS Z.). Átdolgoztuk a "Bélapátfalva és településcsoportja" c. anyagot (BERÉNYI I. - TINER T.), ami remélhetőleg rövidesen megjelenik az Intézet kiadásában.

2.2. Megyei feldolgozások

Az előző ponthoz szorosan kapcsolódó téma kutatása főleg az év második felében folyt erőteljesebben. A súlypont Borsod-Abaúj-Zemplén megye volt, ahol lényegében befejeződött a tematikus térképek készítése. Számuk jóval nagyobb lett, mint az eredeti tervzetben, de lényegesen több térkép készült Heves megyére is (8-10 helyett 30 db). Készültek térképek Nógrád, Komárom és Pest megyére is. A tematikus térképek készítésében az Osztály valamennyi munkatársa részt vett.

2.3. Magyarország katonaföldrajzi feldolgozása keretében elkészült a Dunántúli-középhegység anyaga (POMÁZI I. - TINER T.).

3. A gazdasági-társadalmi térszerkezet szociálgeográfiai kutatása

3.1. A települések belső szerkezetének szociálgeográfiai vizsgálata

A téma keretében BERÉNYI I. további vizsgálatokat végzett Tiszakécskén. Igazolta, hogy a települések belső szerkezetének elemzésében eredményesen hasznosítható a szociálgeográfiai szempontu faktorökológiai analízis. A rudabányai vizsgálat összefoglaló anyaga az Erdei Ferenc emlékpályázaton II. díjat nyert (CSÉFALVAY Z.- PERGER É.- POMÁZI I.).

3.2. Településcsoportok térszerkezetének szociálgeográfiai vizsgálata keretében DÖVÉNYI Z. anyaggyűjtést és előkészítő munkákat végzett a dél-békési centrumok részletesebb vizsgálatához.

4. Saját kezdeményezésű kutatások

Az Osztály valamennyi tagja részt vesz a periferiális térségek problémáit feltáró kutatásban, s néhány tanulmány már el is készült (BERÉNYI I., KOCSIS K., KOVÁCS Z., PERGER É.). Tekintettel a téma nemzetközi aspektusaira, az elkészült anyagok idegen nyelvre való fordítása is megtörtént.

Az MTA Helyesírási Bizottsága részére POMÁZI I. és TINER T. elkészítette a földrajzi nevek címszójegyzékét. Az anyag a későbbi Helyesírási Tanácsadó Szótárban fog helyet kapni.

POMÁZI I. a MÁFI részére anyagot készített a világ ásványi nyersanyagairól és világpiaci áraikról. A Westermann Kiadó számára BERÉNYI I. és PERGER É. elkészítette a pálmönostorai tsz földhasznosítási térképét.

TINER T. kiegészítette a Regionális Fogalmak Tára közlekedésföldrajzi szakszavait. KOVÁCS Z. megkezdte földrajzi információs rendszer felhasználási lehetőségeinek feltárását a kereskedelmi vizsgálatok számára.

II. KMB témák kidolgozása

1. 1986-ban is folytatódott "A magyar mezőgazdaság fejlődése" c. OT (MNA) téma. A vállalt térképek elkészültek.

2. "A Tarnaméra és településcsoportja" c. téma vizsgálatát a megbízó kérésére elhalasztottuk.

3. POMÁZI I. részt vett "A bányászati tevékenység gazdasági-társadalmi hatásainak vizsgálata a Dunántúli-középhegység területén" c. téma kidolgozásában (Témavezető: RÉTVÁRI L.).

III. Nemzetközi kapcsolatok, közös kutatások

1. "Az urbanizáció és településszerkezet" c. NDK-beli--csehszlovák--magyar közös kutatás 1986-ban is folytatódott. Ennek keretében a szerkesztők két alkalommal ültek össze (1986 május, Budapest; 1986 október, Lipcse), egy lipcsei konferencián pedig a résztvevők az újabb eredményeket ismertették. Itt BERÉNYI I. és DÖVÉNYI Z. tartott előadást.

2. A "Vas megye és Burgenland összehasonlító vizsgálata" c. témában az OTKA körüli bizonytalanságok miatt csak az előkészítő lépések történtek meg. A témáról Szombathelyen rendezett konferencián BERÉNYI I. tartott előadást.

3. A Bécs--Budapest összehasonlító városföldrajzi vizsgálat egy szondázó jellegű felméréssel megindult. 1986 májusában a bécsi egyetem földrajz szakos hallgatóinak bevonásával Budapest több kerületében végeztünk kisebb felméréseket.

4. 1986-ban is jelentős számú külföldi vendég látogatta meg az Osztályt. A három egyetemista csoport mellett mintegy 25 külföldi kolléga szakmai vezetésében vettünk részt.

5. Az Osztály munkatársai az elmúlt évben is több nemzetközi konferencián képviselték az Intézetet. A lipcei rendezvényen kívül BERÉNYI I. és DÖVÉNYI Z. Bécsben is előadást tartott az I. Osztrák--Magyar Földrajzi Szemináriumon. Az Egerben lezajlott Magyar--Szlovák Földrajzi Szeminárium munkájában is részt vettünk. A rendezvény egyik szervezője POMÁZI I. volt.

A tervezett Nyugat-Berlini--Magyar Földrajzi Szeminárium a külföldi fél kérésére későbbi időpontban lesz megrendezve. CSÉFALVAY Z. a portugáliai Braga-ba utazott, ahol előadást tartott a 13. Európai Faluszociológiai Kongresszuson. A Regionális Tudományos Társaság 25., krakkói kongresszusán POMÁZI I. ismertette kutatási eredményeit.

6. A nemzetközi csereegyezmények keretében is lehetőség nyílt szakmai utazásokra. Ennek keretében volt BERÉNYI I., DÖVÉNYI Z. és KOVÁCS Z. Csehszlovákiában; KOCSIS K., KOVÁCS Z., PERGER É. és TINER T. Lengyelországban (Varsó és Krakkó).

IV. Továbbképzés

1. CSÉFALVAY Z. a KLTE Földrajzi Intézetében, PERGER É. pedig a MKKE Szociológiai Tanszékén doktorált "summa cum laude" minősítéssel. POMÁZI I. újabb évet fejezett be sikerrel a moszvai levelező aspirantúrája keretében. TINER T. elkészítette kandidátusi értekezése tematikáját. BERÉNYI I. akadémiai doktori értekezése befejezés előtt áll, 140 oldalnyi kéziratoldal már elkészült. KOVÁCS Z. benyújtotta doktori kérelmét a KLTE-n.

2. Nyelvi továbbképzés keretében KOVÁCS Z. középfoku nyelvizsgát tett angolból. Az MTA intenzív nyelvtanfolyamán BUJÁKI K. (francia) és KOCSIS K. (német) vett részt. Az intézeti nyelvtanfolyamokon PERGER É. (francia és német), és DÖVÉNYI Z. (angol) vett részt.

V. Publikációs tevékenység

1. Szerkesztés

POMÁZI I. szerkesztésében megjelent a "Válogatott tanulmányok a szociálgeográfiából. I. Szovjetunió" c. kiadvány. A közölt tanulmányok jelentős részét a szerkesztő fordította magyarra. KOVÁCS Z. összeállításában bibliográfia jelent meg a terciér funkciók térbeli vizsgálatához.

Megjelent a Területi Kutatások 7. száma (szerk: DÖVÉNYI Z.)

s befejezéshez közeledik a 8. szám szerkesztése is (TINER T.). Ezen kívül TINER T. megszerkesztette a Földrajzi Értesítő 1986-os évfolyamát is.

2. Megjelent munkák

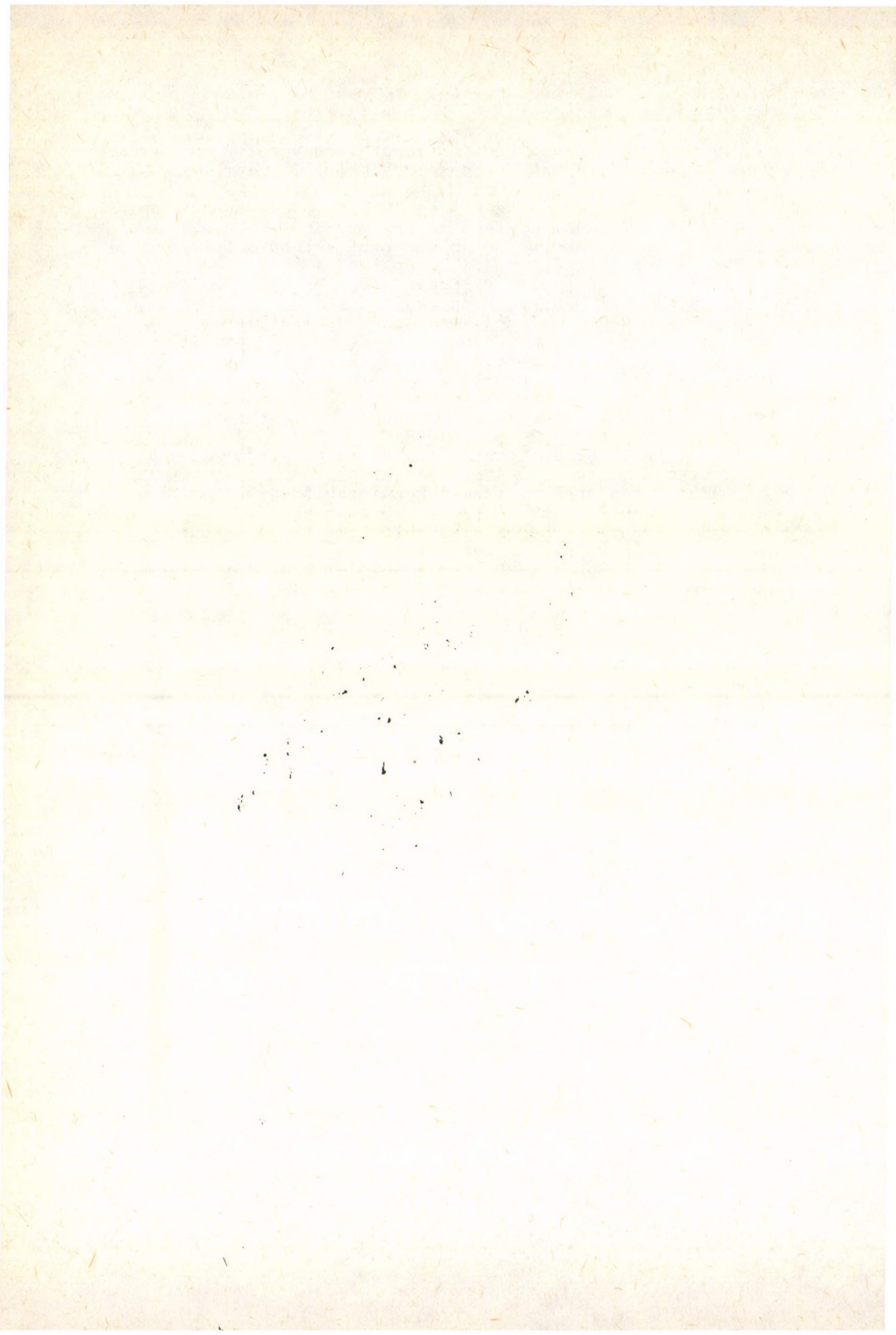
Az elmúlt évben az Osztály munkatársai 20 tanulmányt publikáltak, kb. 19 iv terjedelemben. Ezek közül 2 külföldön jelent meg. 8 recenzió látott napvilágot. Részleteiben nézve az alábbi munkák jelentek meg 1986-ban:

- BERÉNYI I. 1985: Változás és megújulás - Területi Kutatások 7. pp. 107-119.
- BERÉNYI, I. 1986: Die Anwendung sozialgeographischer Arbeitsmethoden in der Raumordnung am Beispiel einer nordungarischer Siedlungsgruppe - In: Angewandte Sozialgeographie. Augsburg pp. 215-229
- BERÉNYI, I. 1986: Conflicts in Land-Use in Suburbia: The Example of Budapest - In: The Take-off of Suburbia. Stuttgart. pp. 125-134.
- BERÉNYI I. 1986: A települések természeti környezetének értékelése az idegenforgalom szempontjából - Idegenforgalmi Közlemények 3. pp. 3-9.
- BERÉNYI I. 1986: Adalékok az általános rendezési tervek tudományos megalapozásának szociálgeográfiai szempontjaihoz Szentendre példáján - Városépítés 3. pp. 5-6.
- CSÉFALVAY Z. 1985: "Szocialista summások" Nagyvisnyón - Területi Kutatások 7. pp. 9-19.
- CSÉFALVAY Z. 1986: Községi élet Egerben - Földrajzi Közlemények 1-2. pp. 107-116.
- CSÉFALVAY Z. 1986: Értékrend és tudomány - hozzászólás egy vitához - Természet Világa 7. pp. 380-381.
- CSÉFALVAY Z. 1986: Szociológia + geográfia = Szociálgeográfia ? - Társadalomkutatás 3-4. pp. 145-154.
- CSÉFALVAY Z. - PERGER É. - POMÁZI I. 1986: "Tul kis lyuk ez ahhoz ?" - Mozgó Világ 7. pp. 87-96.
- DÖVÉNYI Z. 1985: Néhány gondolat az Alföld kisvárosainak fejlesztési irányaihoz és lehetőségeihez. - Területi Kutatások 7. pp. 119-122.
- DÖVÉNYI, Z. 1985: Siedlungssysteme in der VR Polen und der DDR - Földrajzi Közlemények 4. p. 372 (recenzió)
- DÖVÉNYI Z. 1986: Agrárterületek kisvárosainak összehasonlító népességföldrajzi vizsgálata az NDK és Magyarország példáján - Alföldi Tanulmányok X. pp. 137-164.
- DÖVÉNYI Z. - TÓTH J. 1986: A mobilitás és migráció főbb tendenciái a Viharsarokban a dualizmus korában - In: SZABÓ F. (szerk.) Agrárszocializmus Magyarországon. Békéscsaba-Oroszló pp. 42-58.
- KOCSIS K. 1985: A Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány népessége, életkörülményeinek területi vázlata - Területi Kutatások 7. pp. 157-164.
- KOCSIS K. 1985: EGYED P. (szerk.): Változó valóság - Területi Kutatások 7. pp. 179-181. (recenzió)
- KOCSIS K. 1985: Migrációs folyamatok a Vajdaságban a második világháború után - Földrajzi Értesítő 4. pp. 431-454.

- KOVÁCS Z. 1985: Településfejlesztési dilemmák Bács-Kiskun megyében /Egy tudományos konferencia margójára/ — Területi Kutatások 7. pp. 165-167. (beszámoló)
- PERGER É. 1985: A természeti adottságokhoz való tudatos alkalmazkodás kitűnő példája "C"-ben - vagy mégsem? - Területi Kutatások 7. pp. 45-59.
- PERGER É. 1986: A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban - Földrajzi Közlemények 1-2 pp. 162-163. (recenzió)
- POMÁZI I. 1985: Az Észak--Dél probléma néhány vonása Olaszországban - Területi Kutatások 7. pp. 147-156.
- POMÁZI I. 1985: A réztermelés világgazdasági és hazai helyzete - Földrajzi Közlemények 3. pp. 269-282.
- POMÁZI, I. - NEMES NAGY, J. 1986: Regional Economic Disparities and Regional Policy in the European Economic Community - Annales Univ. Scien. Budapestiens de Lorando Eötvös, Sec. Geogr. XVIII-XIX. pp. 273-294.
- TINER T. 1985: A falusi lakosság utazási szokásai és a tömegközlekedéssel kapcsolatos elvárásai Heves megye északi részén - Területi Kutatások 7. pp. 61-78.
- TINER T. 1985: PREISICH G. (szerk.): A városépítésről.- Területi Kutatások 7. pp. 176-178. (recenzió)
- TINER T. 1986: Postaforgalmi térképek a készülő új Magyar Nemzeti Atlaszban - Posta 6. pp. 14-15 (ismertetés)
- TINER T. 1986: Vasuti térképek a készülő Nemzeti Atlaszban - Magyar Vasutas 28 p. 5. (ismertetés)
- TINER T. 1986: A. PECCEI: kezünkben a jövő - Földrajzi Közlemények 1-2 pp. 163-165. (recenzió)

3. Elkészült anyagok

1986-ban az Osztály munkatársai mintegy 30 tanulmányt készítettek közel 30 iv terjedelemben, s jelentős a megjelenés előtt álló beszámolók, és ismertetések száma is. Az MNA és a megyei feldolgozások keretében összesen mintegy 100 db térkép-lap készült el.

KILÁTÓ

BEVEZETŐ

A fejezetnek a szokástól eltérő "funkciója" miatt kényszerülünk erővid bevezetőre, ugyanis ez alkalommal az 1985 októberében Tübingenban megtartott III. Bajor-Magyar Szeminárium német előadásait adjuk közre. Ez azt célozza, hogy a "müncheni iskola" néven ismertté vált irányzat jelen kutatási témáit, megközelítési módját és feldolgozási módszerét konkrétan megismertessük.

Az elmúlt években erről a szociálgeográfiai irányzatról több ismertetés, értékelés jelent meg és a koncepció lényegét összefoglaló K. RUPPERT tanulmányát is közreadtuk, de konkrét tanulmányok nem láttak napvilágot. E hiány pólásával az a célunk, hogy az olvasó önálló véleményalkotását segítsük.

Sajnos, terjedelmi korlátok miatt arra nem volt mód, hogy a magyar résztvevők előadásait is e számban adjuk közre, ezért az alábbiakban csak cím szerint soroljuk fel és hivatkozunk a megjelenés helyére:

BELUSZKY PÁL: A Magyar településhálózat átalakulása

BERÉNYI ISTVÁN: A települések belső szerkezetének szociálgeográfiai szempontu faktorökológiai vizsgálata

CSEFALVAY ZOLTÁN: A közösségi magatartás településszintű vizsgálata

DÖVÉNYI ZOLTÁN: Az alföldi kisvárosok fejlesztési lehetőségei

SÁRFALVI BÉLA: A budapesti agglomeráció új jelenségei

A német előadásokkal kapcsolatban még tennék néhány figyelemfelkeltő célzatu megjegyzést:

1. Az előadások a térszerkezet átalakulásának legújabb jelenségeivel foglalkoznak, azokkal amelyek esetenként még ki sem teljesedtek, az esetleges negatív konzekvenciáik még nem jelentenek akkut problémát, de azzá válhatnak. Az elemzéseknek tehát nem a probléma "megoldó", hanem inkább a "figyelemfelkeltő" funkciója az erősebb. Ezzel akarva-akaratlan valamiféle előrejelzést adnak a térszerkezet várható alakulásáról. Tehát elvileg a terület-és településfejlesztés hosszútávú elképzeléseinek formálását segítik, de nem lépnek fel a konkrét alkalmazhatóság reményével és igényével.

Ugy vélem, mi ugyanakkor esetenként "leragadtunk" a térszerkezeti problémák napi gondjainál, abban a reményben, hogy a gyakorlat segítségére lehetünk. Eközben vagy a kutatások elhúzódása miatt, vagy a gyakorlat irreális határidői miatt "lekestünk" a döntések tényleges tudományos megalapozásáról.

2. Számomra másik feltűnő sajátja e tanulmányoknak a tudományos objektivitásra való törekvés, a "távolságtartás." Annak ellenére, hogy valamennyi kutatási téma központilag támogatott, azokon nem érződik a megrendelő "elvárása". A megrendelőt ugyanis éppen a másféle nézőpont érdekli, azért, hogy a jelenségekről árnyaltabb társadalmi képet kapjon, s ezzel növelje esélyét a majdani intézkedések társadalmi elfogadtatásában.

Az a gyanum, hogy a társadalomtudományok területén minél erősebben kötjük a kutatást a gyakorlat szekeréhez, annál inkább gyengül huzóereje.

3. Eléggé általános az is, hogy a szerzők a jelenségeket mintaterületeken mutatják be, és csak néhány indikátor segítségével utalnak a jelenség regionális léptékére és területi különbségeire.

Ez nyilván vitatható, mert nem jelentheti a jelenség sokoldalú területi elemzését, tehát a problémák megoldására sem adhatnak alternatívát. Persze a vizsgálatok jó részének -- mint említettem -- nem is ez a célja, hiszen ők a problémák elé mennek, amire különösen jó példa P. GRÄF tanulmánya.

Egészében az a benyomás, hogy a módszertani kérdések másodrendűek a vizsgálatok során és a hangsúly a térszerkezeti jelenségek időben való felismerésén és társadalmi összefüggéseinek feltárásán van.

Berényi István

VÁLTOZÓ TÉRSZERVEZŐDÉS*

MÜNCHENI KÖRZET. ALAPSTRUKTURÁK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÁROSKÖRNYÉK PROBLEMATIKÁRA

Karl Ruppert

Szociálgeográfiai szempontból a térségeket mint kapacitás-hatótávolság rendszereket értelmezzük, amelyek az alapvető lét-funkcióktól való szoros függőségükben vizsgálándók. Ezen alap-funkciók társadalmi is időbeni függése pedig a térbeli struktúrák változékonyságára hívja fel a figyelmet: a tér a folyamat színhelyévé válik. Az össztársadalmi fejlődésen belül három fázisnak van különösen jelentős hatása a térszervezésre. A szituáció - erősen vázlatosan - a következőképpen írható le:

- A rendileg szervezett, helyhez kötött agrártársadalomban a föld termékenysége és az önellátás volt a népesséeloszlás területi fejlődésének az alapja. A vásári, uradalmi és vallási centrumok jelentették a domináns településmintákat. A települések hierarchikus rendje kevésbé volt meghatározó.

- Az ipari társadalomban, amely sokkal inkább telephelyhez kötött, és amelyben az ásványi kincsek és a termelő létesítmények váltak a térszerkezet meghatározó tényezőivé, világosan észlelhető lakosság- és településkoncentrációk jöttek létre, s a városok fejlődése szorosan kapcsolódott az ipari telephelyekhez.

- A szolgáltatói társadalom fejlődésében az ásványi nyersanyagok jelentőségének egyidejű csökkenése mellett egy központorientált, új térszerkezeti minta jelent meg. CHRISTALLER 1933-ban e fejlődés korai szakaszát központi hely-elméletében írta le. BOBEK 1927-ben hasonló gondolatmeneteket ismertetett.

A mai térszerkezet képét e három fázis térbeli eltolódási folyamatainak sokrétűsége alakítja. Nagy dinamikájú területek máig jelentős perzisztenciát, vagyis tehetetlenségi erőt tanúsító körzetek mellett léteznek. E fejlődés jellemzi a müncheni régiót is, amely ma kétségtelenül az NSZK dinamikus térségei közé tartozik.

Néhány tájékoztató adat

München térségének erős regionális és szuperregionális vonzerejét már néhány adat is bizonyíthatja. 1985-ben Bajorország teljes lakosságának 12 %-a élt a tartományi fővárosban, Münchenben (1,28 millió fő), és majdnem 22 %-a München körzetében (2,3 millió fő). A gócváros enyhén csökkenő népességszáma ellenére 1985-ben az összes lakos 54,8 %-a élt a körzet középpontjában.

*"A térszerveződés fejlődése" címmel megtartott szeminárium bevezető referátuma.

Az 1951-es részarány, ami 77 % volt, a háboru utáni időszak jelentős vándorlására hívja fel a figyelmet a környező körzetek vonatkozásában.

München térségének nagy vonzerejét tükrözi, hogy csupán az 1974 és 1984 között Bajorországba települt 242 572 személynek mintegy 40 %-át München körzetében regisztrálták¹.

Ezt az erős népességkoncentrációt elsősorban a müncheni munkahelypiac nagy befogadóképessége hozta létre. Az összes bajor munkahely 16 %-a, az összes vagyon (a bruttó termelési érték piaci árakon mérve) 21,8 %-a volt a térségben 1982-ben, ill. itt termelődött meg². Még ha a tercier szektor egyértelműen dominál is a bruttó termelési értékben a tartományi fővárosban, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a bajorországi áruterelő ipar összes bruttó termelési értékének is közel egy ötöde Münchenre és járására koncentrálódik. A gépjárműipar, az intenzív kutatási szakaszát élő űrhajózás, a fegyverkezési szektor, a gépipar stb. mellett az utóbbi időben München a német mikroelektronika egyik centrumává vált, amiben a Messerschmitt--Bölkow--Blohm-féle Siemens konszern jelenléte döntő szerepet játszott.

A tercier szektor gazdag munkahelykinálatának bázisát nemcsak a Bajor Tartományi Kormány hivatalainak jelenléte képezi. A nemzeti és nemzetközi hatóságok, mint pl. a Német Szabadalmi Hivatal, a Szövetségi Pénzügyőrség, az Európai Szabadalmi Hivatal mellett az oktatásügy itteni centruma több egyetemmel és főiskolával gyarapítja a munkahelykinálatot, amiben a művészet és a kultúra sokrétű intézményrendszere is nagy szerepet játszik.

Ujkeletűnek mondható München vezető szerepe a vásárok és kiállítások terén, melyhez a város a háborút követő időszakban nőtt fel. Ma már az öt legjelentősebb NSZK-beli vásárváros között jelentős pozíciót kapott. Az egykori főváros, Berlin e funkciójának megszűnése Hamburg, Köln és Frankfurt mellett különösen "jól jött" Münchennek. Az évi több mint 5 millió vendégéjszaka fokmérője annak a szuperregionális jelentőségnek, amit a vonzáskörzetét az NSZK határain déli irányba is kiterjesztő tartományi főváros magáénak tudhat.

München körzete számára az utóbbi években kiépített magasvasút-és metróhálózat a térbeli fejlesztés gerincét jelenti, ami a főként délen és délnyugaton elterülő közeli üdülőövezetek szempontjából fontos. München térségét az Alpok gerincétől északra és délre elterülő idegenforgalmi övekkel koncentrikusan vezetett utak és vasutvonalak kötik össze, úgy, hogy azok igen rövid idő alatt elérhetők, és ezek biztosítják az északra és délre fekvő gazdasági centrumokkal való kapcsolattartást is. Az út-és vasúthálózat különös jelentőségét az adja, hogy a térséget Dél-és Délkelet-Európával köti össze, ami szintén hozzájárul München térségének szuperregionális jelentőségéhez.

E néhány utalás is jellemzi München térségének különleges

¹ BLEYER, B. 1985: Egyes indikátorok fejlődése a népesség és a társadalom strukturáinak vizsgálatában München térségében a 70-es évek óta. - Münchener Statistik, 1.15.p.

² KRINNER, A. 1985: Bajor járási jogu városok és járások bruttó értéktermelése. - Bayern in Zahlen, 10. 345. p.

helyzetét mind Bajorországon, mind az NSZK-n belül. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy München központi pozíciója megerősödött, dinamikus fejlődése nem korlátozódott csak magára a tartományi fővárosra, és ez a tény megfelel a várapozíciónak. E fejlődés éppen az utóbbi években egyre növekvő mértékben jellemzi a külterületeket is.

Ha már fő témánkul a változó térszerveződést választottuk, részletesebben meg kell vizsgálnunk a változásoknak azt a területét is, amelyen a strukturák a leginkább érzékelhetően alakultak át: a város és a városkörnyék viszonyát.

A város és városkörnyék viszonyok sokrétűsége

Korunkban a város és környéke közötti kapcsolatokat e kapcsolatok módjának, intenzitásának és hatótávolságának rendkívüli sokrétűsége jellemzi. A területrendező számára egy első, durva raszter lehet pl. az alapvető funkciók katalógusa, ami ugyan még további finomítást igényel, mindazonáltal igen jól használható a helyzet feltérképezésére. Anélkül, hogy részleteiben bármilyen teljességre törekednénk, röviden utalunk a következő kapcsolatokra:

- centrifugális és centripetális mobilitás jellemző a központi városok vonzáskörzetére. Ilyen pl. a városok és a városkörnyék közötti vándorlás;
- a szabadidőfunkciók kedveztek a forrásterületek köré települő, városközeli pihenővezetek fejlődésének;
- az oktatási funkciók nemcsak az egyetemi városok fejlődését befolyásolják, hanem azoknak a helységeknek a vonzáskörzetét is, amelyek szak-és főiskolákkal rendelkeznek. Ezek hatása átlépi a közigazgatási határokat;
- a közműveken keresztül sok város áll kapcsolatban a környező településekkel;
- végül a legkülönbözőbb kommunikációs kapcsolatok említendők, amelyek a városhatárokat túllépő térbeli strukturák változásának indikátorai lehetnek.

Ezek a példák korántsem meritik ki a térbeli viszonyok tárházát. A topográfiai fekvés és ezzel pl. a hidrográfiai hátlózat vonatkoztatási mintái nem elhanyagolhatóak az ellátási és közművi problémák szempontjából; a mikrolimatikus cserekapcsolatok a növekvő környezeti identitás szempontjából szuperkommunális jelentőségűek. E kevés példa is bizonyítja, hogy a térbeli kapcsolatokat kétségtelenül alkotó elemként kell vizsgálni napjaink területfejlesztésében.

A város-városkörnyék problémakör

Itt először is magunknak kell feltenni a kérdést: mi az, ami a város-városkörnyék kapcsolatokat problémává teszi?

1. A népesség változása

Jól átláthatók a vándorlás hatásai München környékének térszerkezetében. A 14 városkörnyék-körzettel szemben München városa 1972 és 1982 között nemcsak a negatív születési mérleg, hanem az elvándorlás következtében is számos lakóval lett kevesebb, így jelenleg a város lakosság száma a 70-es évek elejének szintjén van. Ezzel a 3,9%-os veszteséggel azonban a szűkebb góckörzet 23,1%-os népességnövekedése áll szemben. A város közigazgatási határain belül e negatív mérleget -- amit egyebek között a lakásépítés magas költségei és a lakóhellyel kapcsolatos elképzelések változásai eredményeztek -- még a vendégmunkások bevándorlása és az NSZK-n belül ideirányuló vándorlás sem tudta kiegyenlíteni.

Ezek a vándormozgalmak azonban nem azonos módon érintik a lakosság csoportjait, hanem szegregációs folyamatként működnek. A városból a külterületekre elsősorban a többgyermekes, töркеerős családok költöznek, akik a közép- és felsőbb régiókba tartoznak. Mivel egy város bevételeinek és kiadásainak mértéke a népesség gyarapodásától függ /jövedelemadó/, ezt a gócvárosban gondosan figyelik. Bár az elvándorlást csökkenő számok jellemzik, a folyamat még nem ért a végére.

2. Ipari szuburbanizáció

Míg a városközeli községek lakosságának változásai viszonylag jól dokumentáltak, az ipari üzemek áthelyeződéséről ez már nem mondható el. H. DECKER³ ezért disszertációjában kísérletet tett arra, hogy elsőként dokumentálja számokkal is a Münchenből más körzetek településeire áttelepült üzemek, ill. az újonnan alapított leányvállalatok hatásának jelentőségét.

A körzet Münchennel határos településeinél az ipari munkahelyek megteremtésében a gócvárostól való sokoldalú, nagyfokú függés volt megfigyelhető. München így majdnem 20 000 új feldolgozóipari munkahelyet veszített. A gócváros közvetlen közelében lévő telephelyek számára az előny kettős volt: a városközpont közelsége és a bővítés-terjeszkedési lehetőségek szempontjából viszonylag kedvező telekárak. Ugyanebben az irányban hatottak a jobb közlekedési feltételek és körzet községeinek mint lakóhelynek az esztétikusabb, vonzóbb volta, a feljavult infrastruktúra, újabb iparterületek feltárása.

München térsége e tekintetben ugyanúgy viselkedik, mint a nyugati világ sok más góckörzete. A szoros térbeli kapcsolatok München térségében egyebek között abban a tényben tükröződnek, hogy a térség településein az 1981-ben DECKER által kimutatott 236 ipari üzem vagy áthelyezés következett /236/ vagy leányvállalatok alapításával /51/ a gócvárosból ered.

Ilyen módon a körzet településein a feldolgozó ipar üzemeknek 19%-át újonnan hozták létre, bennük az ipari foglalkozta-

³DECKER, H. 1984: Ipari telephelyek áthelyeződése München körzetében. - MSSW 25. Kallmünz

tottak 24%-a kapott munkahelyet, és egyes településeken az ot-tani munkahelyek esetenként több mint 50%-a új létesítésű.

Az új telephelyek távolsága a gócvárostól teljes áttelepítésnél 20 km alatt, leányvállalatoknál általában 25 km alatt, az összes üzem 75%-ánál 20 km alatt van. Az új telephelyek túlnyomó többsége azonban a községekben van, amelyeket a Városkörnyék Bizottság /lásd alább!/ a 70-es évek közepén mint a város-maggal különösen szoros kapcsolatban állókat nevezett meg /1., 2. ábra/.

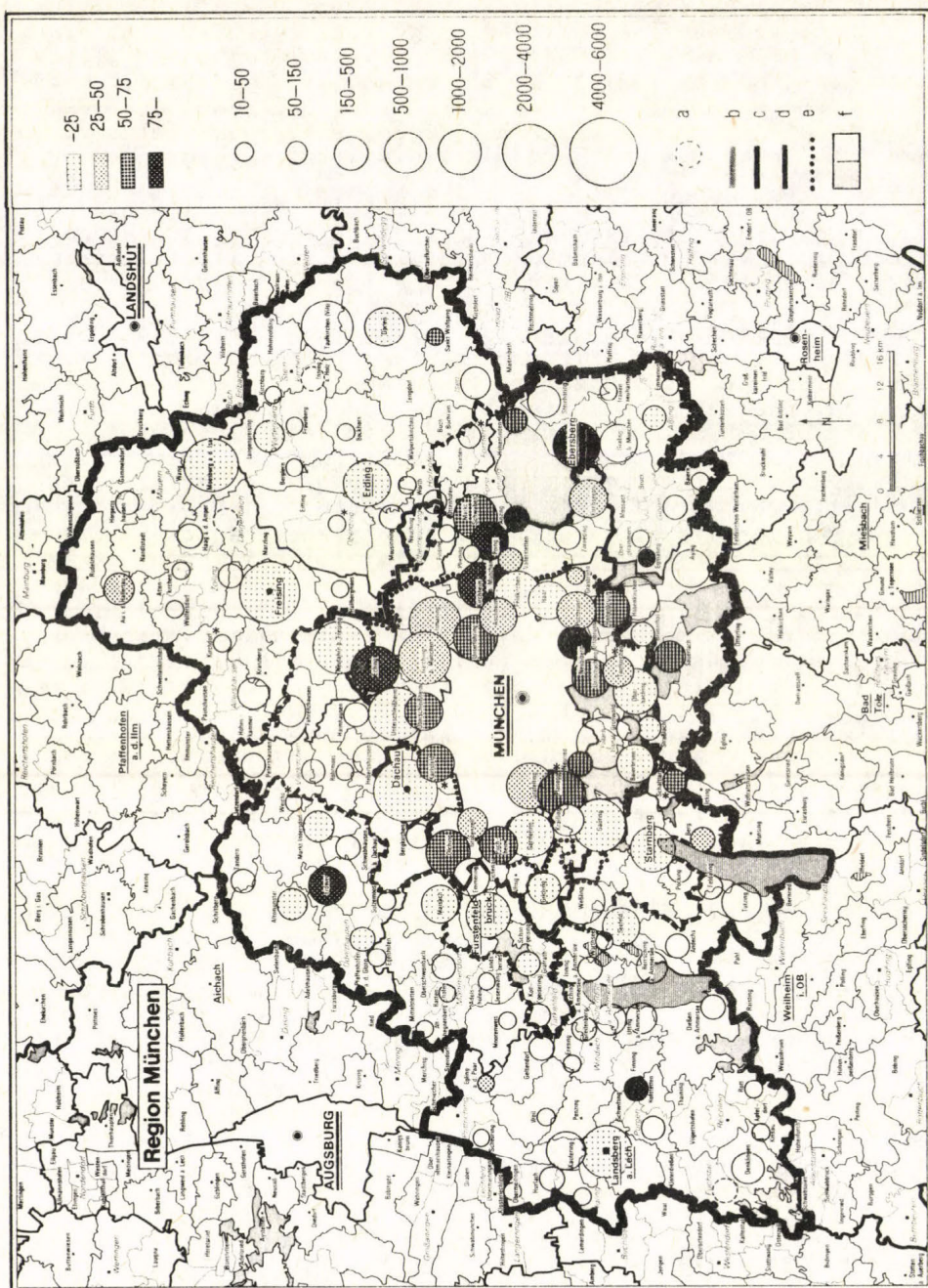
Területfejlesztési szempontból e változásoknál fontosnak tűnik az is, hogy az üzemek telepítési térségének tendenciális növekedése a vizsgált időszakban nem volt kimutatható. Sokkal jelentősebb stabilitás bizonyítható a térbeli távolságok szerkezetével.

Az áttelepülések súlypontjai elsősorban Karlsfeld, Oberschleißheim, Garching, Kirchseeon, Putzbrunn, Unterhaching, Oberhaching, Neuried, Unterpfaffenhofen-Germering és Puchheim. Az új telephelyek több mint 50%-a München járásban található. Mint azt DECKER az érintett üzemeknél felvett terjedelmes kérdőíve alapján megállapíthatta, a kielégítő telekméretkinálat elsődleges feltétele mellett további kedvező tényező a szuper-regionális közlekedési hálózat, a tömegközlekedésben való intenzív részvétel stb. Az előző telephelyekhez képest a telekméret majdnem 90%-kal, az épületterület kb. 80%-kal nő munkakerőnként. Az áttelepülés okai között a hiányzó terjeszkedési lehetőségek, a kívánatos racionalizálás miatt a parkolási nehézségek és a rossz megközelíthetőség, a zsúfoltság szerepelnek, amelyek elkerülése az új telephelykiválasztást befolyásolja.

A két ismertetett fejlődési tendencia azon társadalmi funkcionális településstruktúrák sajátossága, amelyek nemcsak kapcsolatszövevényükkel, hanem a telephelyfunkciós rendszerek dimenzióbővítési lehetőségeivel is kitűnnek. Az emberek élettere már nem csak a lakóhelyre terjed ki, amely a szűken vett lakóter mellett gyakran az ellátás-és szabadidőhelynek már csak kis részét jelenti, hanem a szomszédos településekre is. Ez a folyamat a városkörnyék viszonylatban különösen jól megfigyelhető, mint azt a Gazdaságföldrajzi Intézet kutatásai München nyugati külterületén sok példával bizonyítják.

Problémák gyakran adódnak olyan helyeken, ahol a szövetségi építési törvény által előírt szavazás a területbeépítési terveket a túlzó lokális érdekek miatt nem hagyta jóvá, vagy a nem túl szívesen látott, környezetzavaró beruházásokat lehetőleg a saját település külső szélén valósították meg, tekintet nélkül a szomszéd célkitűzéseire. A gócvároson belül a helyszűke nevezhető még meg, mint konfliktust kiváltó momentum.

Másrészt a centrumhoz közeli lakóhely vonzása és az ipari területek iránti kereslet a körzet településeinek a telekárak és bérleti díjak erős emelkedéséhez vezettek. Néhány év alatt teljesen új környezetértékelés fejlődött ki - és ennek indikátorai az építési telekárak -, ami jelenlegi társadalmi feltételrendszerünkben alá nem becsülhető hatást gyakorol a térbeli struktúrák fejlődésére. Párhuzamokat csak a legvonzóbb idegenforgalmi területeken találunk. Ha a vonzó táj és centrum jó megközelíthetősége is található, akkor ezekhez még hozzáadódik a földárak növekedés, mint ezt pl. Münchentől délre meg lehet figyelni.

Sokrétű viták folynak ugyanakkor a pénzügyi terhek megosztásáról egyrészt a városkörnyéki község, másrészt a gócváros között. A funkcionális összefüggések és átfedések szövedéke miatt a vitát lezáró vélemény a financiális terhek megosztása és mennyisége aspektusai tekintetében nehezen alakítható ki. A fiatal, valamint az átlagon felüli jövedelmű családok külterületre költözésével a gócváros - lakosságán túl - e réteg jövedelemadójának a községre eső hányadát is elveszti. Mivel az elköltözők többnyire megtartják városi munkahelyeiket /ingázók/, a gócvárosban csökken az ipari adóbevétel. Bár a külterületi községeknél nagyobb összegű jövedelemadó folyik be, itt ezzel a plusszal a népesség számának növekedése által létrehozott különösen nagy kommunális beruházásigény áll szemben. Ezt az igényt a gyerekek és fiatalok összlakosságon belüli, a gócvárosnál nagyobb részaránya, a lakosság társadalmi rétegződéséből adódó oktatási szükségletek, általánosságban pedig a városkörnyéki lakóknak a városi kínálathoz igazodó követelményei határozzák meg.

Az ipari termelés városkörnyékre költözésének mindkét félre nézve vannak részben összehasonlítható pénzügyi hatásai, még ha a gócvárosoknak általában nagyobb veszteségeket kell is elkönyvelniük.

Említést érdemel a városi adóalanyok elvesztésének kiegyenlítése azzal, hogy a külterületek színvonalban és mennyiségben megnövekedett szükségleteiket a városban fedezik, ami annak gazdasági és azzal vezető szerepét erősíti. Az azonban kétségtelen, hogy a lakosság és ipar egyenlőre tartós szuburbanizációjának folyamata a város-városkörnyék relációban új igény- és forrásszituációt teremtett. A gócváros és a szűkebb városkörnyék közötti jövedelemadóelosztásból egyenlőre a szűkebb városkörnyéknek jut több. A tanácsi építkezések és a szabadidő-létesítmények beruházásai az északi és északkeleti peremtelepüléseken, valamint a München nyugati részével szorosan összenőtt községekben /az előbbi erősen iparosodott terület/ önmagukért beszélnek. A várossal szorosan összefonódott szűkebb térség München esetében egy 20-25 km-es sugarú körön belül határozható meg.

E fejezet bevezetéséhez visszatérve, hogy mikor lehet a városkörnyékről mint problémáról beszélni, a következők állapíthatók meg: e kapcsolatrendszer akkor ölt probléma jelleget, ha a gócvároshoz közeli községek aktivitását külső effektusok határozzák meg és idegen döntések "emésztik fel". Ez azokra a községekre vonatkozik, ahol a függés és vonatkozások szorosan összefonódtak.

Szemponatok a konfliktusok feloldásához

A konfliktushelyzetek feloldásának lehetséges módjait kutatva a szakirodalom utalások tömegével szolgál. Ezek a prob-

1. ábra. Ipari telephely áthelyezések a régióban Münchenből a régió járásainak községeibe, 1950-1981.

1 = régióhatár; f = településhez nem tartozó terület

lémahelyzetek térbeli dimenzióinak intenzitás, hatósugár, kiterjedés szerinti értelmezését tételezik fel. A városi intenzitások modellje, a városmag-perem irányú lejtés egyenlőre uralja a terepet. A lakossági mobilitás és ingázás specifikus irányait kifejező adatokra alapozva a telekárak figyelembevételével a Városkörnyék Bizottság munkájában megfelelő eljárást veztettem be.⁴ E bizottságot GOPPEL, egykori bajor miniszterelnök hozta létre 1973-ban a következő névvel: "Szakértői Bizottság a Városkörnyék-probléma Vizsgálatára Bajorországban."

Ez a bizottság egy átfogó szakvéleményben ajánlásokat dolgozott ki a város és környéke közötti kommunális munkamegosztás és együttműködés megvalósítására, melyekben konkrét javaslatokat is közöltek. Eredményeink szempontjából különösen fontos, hogy a megoldási javaslatok nem egy merev séma szerinti újratagolást erőszakoltak ki, hanem a helyi struktúrák regionális differenciálását egyénileg kívánták szabályozni általános irányelvek alkalmazásával.

A Városkörnyék Szövetség által javasolt eszköz, amely mindenekelőtt a közös területfelhasználási tervekre támaszkodott, erőtlenné vált a politikai ellenállások miatt.

Melyek voltak a Városkörnyék Bizottság speciálisan München városára hozott megállapításai? A városmagot utoljára 1942-ben bővítették községek hozzácsatolásával, különösen nyugati irányba. Vizsgálataink idején a további bekebelezést mind a város, mind a peremkörzetek és községek elutasították.

A Városkörnyék Bizottság javaslata szerint a "Külső gazdasági területeket tervező Szövetség München" aktuális közös városépítészeti tervező munkájának járulékos feladatait kellett volna új területek kihasításával kiterjeszteni, és így a város-városkörnyék szövetséget megteremteni. De ez nem történt meg. Mindazonáltal szembeötlő a tény, hogy az 1967-ben életbe lépett bajor LEP /Egységes Szövetségi Terv/ a három nagy góctérség, München, Nürnberg és Augsburg körül olyan "szűkebb agglomerációs övezetet" jelölt meg, ami München esetében majdnem teljesen egybeesik a javasolt Városkörnyék Szövetség által meghatározott területekkel. E megállapítás messzire mutató konzekvenciáinak részletezésétől eltekintünk.

A közigazgatási határokat átlépő közös munka további szóba jöhető lehetőségeit tette közzé U.ZECH a "Területkutatási-és tervezési Közlemények" c. folyóirat 1983/1. számában, mikor

⁴Bajor Belügyi Tartományi Minisztérium 1974: Bajorországi Városkörnyék. - Szakvélemény, München

2. ábra. Foglalkoztatottság az áthelyezett ipari üzemekben.
I = az áthelyezett üzemekben foglalkoztatottak részaránya, %;
II = ipari foglalkoztatottak, 1981 (10 főnél többet foglalkoztató üzemek); a = megszüntetett üzem; b = régióhatár; c = a müncheni gócterület; d = város--városkörnyék szövetség határa; e = a müncheni helyi telefonhálózat határa; f = településhez nem tartozó terület

München további fejlődését vázolta a város és a régió közötti szoros kapcsolatok figyelembevételével. A célszövetségek, egy regionális parlament, bilaterális tárgyalásos megoldások és közös terület-gazdálkodási politika mellett a pénzügyi igazgatás nyilván nem egykönnyen megvalósítható módosítását is tárgyalta.

Szerencsére könnyebben kezelhető részterületet fog át példászerű hatékonysággal a 20 éve működő "München környéki járássok Üdülőövezetet-biztosító Bejegyzett Egyesülete", amely a Münchenhez közeli üdülőkörzeteken 21 üdülőhely kiépítéséhez már több mint 50 millió márkával járult hozzá. A szabaidőlétesítmények kiépítésének feltétele a tényleges közigazgatási pénzügyi egyensúly volt. A példa időközben követőkre talált, emlékezzünk csak az 1974-ben alapított "Alsó-Ausztria--Bécs, közös üdülőhelyek" nevű egyesületre, amely hasonló célokat tűzött ki.

Városkörnyék - új térkategória?

Végezetül, ha a város-városkörnyék viszonylat problémáinak jelenlegi állását vizsgáljuk, újra megállapíthatjuk, hogy a gócváros saját fejlődése és a városhoz közeli térségek településeinek autonómiája nem jelenthet egymástól független pozíciókat. E szerteágazó problémákat sem az építészeti tervkonceptciók, sem a fokozott gonddal történő járástervezés nem oldhatja meg egyedül. A város gondjait, mint pl. a lakosság és pénzügyi vesztesség, a területigény stb., mindig azon befolyások összefüggéseiben kell nézni, amelyeket a város a szomszédos településekre gyakorol, pl. a gyors növekedés, a feladatok szaporodása, fokozott infrastrukturális szükséglet, érdekkonfliktusok, stb.

Sem a városkörnyék, sem a gócváros egyoldalú értékelése nem válik javára egy megfontolt véleménynek. Bár a problémák és érdekhelyzetek sokfélesége látszólag újra és újra érthetővé teszi, hogy a véleménymondók lakhelyük szerint döntenek vagy az egyik, vagy a másik térségbeli pozíció javára. De vitathatatlan tény marad, hogy a térbeli struktúráknak ez az újraformálása egyre világosabban demonstrálja a gócváros és a környező községek kölcsönös egymásra utaltságát. Erősen kérdéses, milyen mértékben ismerik el a térség községei és járásai, hogy fejlődésük egy gazdaságilag erős és életképes gócvárostól függ. Az ilyen megfogalmazások, mint hogy "Münchennek nincsenek igényei a vezető szerepre", éppoly kevésbé vezetnek tovább, mint a gócváros azon véleménye, miszerint korlátlan közigazgatási tervezési fennhatóságot gyakorolhat. Ahol egy község már nem tudja kielégítően vagy racionálisan teljesíteni közfeladatait, ahol egy község tevékenysége a szomszédos községet döntően érinti, már feltárulnak a községek autonómiájának határai.

München város fejlesztése semmiképpen nem csupán helyi, hanem regionális, sőt állami feladat. Sajnos, úgy tűnik, hogy még mindig hosszú utat kell megtenni a város-és a tartományi tervezés integrációjáig. Megoldás csak akkor jelentkezhet, ha a kölcsönös egymásrautaltság megértése mindkét fél elképzeléseiben elfoglalja méltó helyét. A területfejlesztési politika azonban így sem hagyhatja figyelmen kívül, hogy itt néhány évtized alatt olyan új térszerkezetek alakultak ki, amelyeknek fejlődése a következő években fokozódó figyelmet érdemel.

A TELEPÜLÉSTERÜLETEK KIHASZNÁLTSÁGA ÉS ENNEK FEJLŐDÉSE MÜNCHEN TÉRSÉGÉBEN

Peter Lintner

A koncentrációs térség területfejlődésének változása, ami a jelen tanulmány tárgya, az emberek területigényének változásában tükröződik. Ha a területkihasználást szociálgeográfiai értelemben mint az alapfunkció-aktivitások eredményét és mérhető térbeli megnyilvánulását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy egy város körzetének minden ismert szerkezeti és folyamati ismérve megjelenik benne, mint a népesség, a munkahelyek és az infrastruktúra koncentrációja, a szuburbanizáció vagy akár a mezőgazdaság szakosodási tendenciái. A területhasználat széles témakörében részletesen a központi térségeket jellemző lényeges vonásokat tárgyaljuk, ami nem más, mint a településterületek nagy mérete és különleges dinamikája.

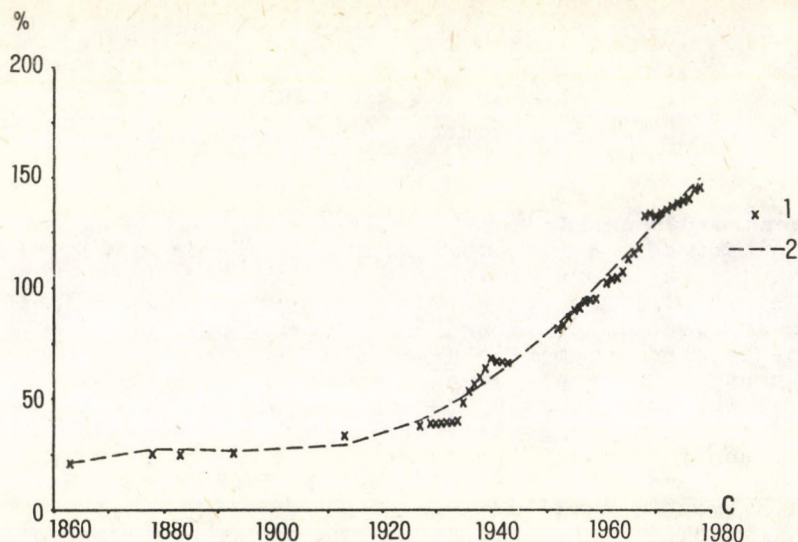
O. BOUSTEDT definíciójából indulunk ki, aki szerint a település "az alapvető emberi és társadalmi létfunkciók integrált kielégítését szolgáló létesítmények összessége". A következő gondolatok középpontjában azok a gondolatok állnak, amelyek infrastrukturális célokat szolgálnak a lakás, a munka, a közlekedés, a pihenés stb. funkciókban. Azokról a területekről beszélünk, amelyeket helytelenül "tulépitett területeknek" szoktak nevezni, és amelyekkel az ún. szabadidős területhasználatot (mezőgazdasági területek, erdők, vízfelületek stb.) állítják szembe.

A tulépitett terület fogalma, ami egy tökéletesen beépített terület képzetét kelti, különösen akkor félrevezető, ha az - mint a témában készülő legtöbb tapasztalati munka általában - a Német Szövetségi Köztársaság területfelhasználási hivatalos statisztikáján alapszik. Ezek a felmérések az egyes telkeknek mint legkisebb egységeknek a felhasználási módján alapulnak, így a többretű felhasználást nem tükrözik. A felméréseknek a területek egyetlen felhasználási módjához történő hozzárendelése a területeken a valós viszonyok bizonyos torzításához vezet (pl. ha a családi házaknál az egész telket mint épületet fogják fel, holott a ténylegesen beépített terület a telkek 30-35 %-ára terjed ki). Ennek ellenére ez a statisztika is bepillantást enged a települési tevékenység strukturális és folyamatjellemzőibe.² Ezért mi sem mondunk le alkalmazásukról, de több különböző kutatás eredményeivel egészítjük ki az összeálló képet.

A régió helyzete Bajorországban

A hivatalos földhasználati felmérés pozitívuma annak régebbi időkre visszanyúló hagyományában rejlik, ami lehetővé teszi a települések utóbbi évtizedekben tanúsított expanzív fejlődésének számszerű dokumentálását. Az 1. ábra ezt a folyamatot az épületek nagyságára nézve jelzi Bajorországban 1863-tól 1978-ig. Az 1960-as év értékét 100-nak vettük a viszonyok közhathatósága kedvéért.

Évszázadunk huszas éveinek szerény növekedése után az első

1. ábra. Az épületek által elfoglalt terület nagyságának alakulása Bajorországban, 1863-1978, % (1960 = 100%).
1 = tapasztalati érték; 2 = közelítő függvény; C = megfigyelési időpont

jelentős értéknövekedésre a második világháború után került sor. A háború utáni évektől napjainkig folyamatos a fejlődés. A trend gyengülése legfeljebb az esetben sejthető, ha az ábra közelítési görbéjét adó tapasztalati értékeket nézzük. Ezeken a 70-es évek közepénél fordulóponthoz látható.

Ez a növekedés, amelyhez a társadalmi változások egész sora járult (népességnövekedés és gazdaságfejlődés, térfunkcionális munkamegosztás, urbanizációs tendenciák stb.), az utóbbi időkben a politika, a tervezés és a tudomány közötti kritikus viták indítókát képezte, ilyen címszavakkal, mint a "föld felélése", "széttelepítés" vagy a terület "elzárása". Anélkül, hogy a települések területi expanziójának lehetséges problémáiba belemerülnénk, meg kell állapítani, hogy mint sok más fejlődési jelenség, ez a folyamat is koncentráltan, és nem egyenletes térbeli eloszlásban jelentkezett. A lakosság, a munkahelyek, az infrastruktúra koncentrációjához hasonlóan, és azzal okozati összefüggésben, a településfejlődési súlypontok a koncentrációs térségekre estek, Bajorországban elsősorban München térségére.

1981-ben München körzete Bajorország lakosságának 7,8 %-át, a közlekedési területek 8,1 %-át, az épületterületek 14,3 %-át, az összlakosság 21,2 %-át regisztrálhatta. Bár a térség sok helyütt kifejezetten falusiasan szerveződött területekre terjedt ki, a 14,3 %-os épületterület-koncentráció (Bajorország összes ilyen kategóriájú területeinek százalékában) a 7,8 %-os területarányhoz képest igen tekintélyes.

München településszerkezetének egyik sajátossága, hogy itt a népesség koncentrációja lényegesen nagyobb méreteket ért el,

1. táblázat: A területhasznosítás összehasonlítása az NSZK-ban, Bajorországban és a 14. régióban

Terület	NSZK		Bajorország		14. régió	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Beép. és szabad	13 602	5,5	2 389	3,4	342	6,2
Közlekedési	11 690	4,7	2 566	3,6	208	3,8
Üzemi	1 421	0,6	233	0,3	29	0,5
Üdülési	1 285	0,5	269	0,4	58	1,1
Településterület						
összesen:	27 998	11,3	5 457	7,7	637	11,6
Mezőgazdasági	139 537	56,1	38 729	54,9	3 308	60,1
Erdő	73 280	29,5	23 739	33,6	1 321	24,0
Vízfelület	4 298	1,7	1 172	1,7	185	3,4
Egyéb haszn.	3 580	1,4	1 453	2,1	52	0,9
Szabad terület						
összesen:	220 694	88,7	65 094	92,3	4 866	88,4
Mindösszesen:	248 692	100,0	70 551	100,0	5 503	100,0

mint máshol. Az ilyen területfelhasználási modell megértését segíti, ha a Szövetségi Köztársaság, Bajorország,⁴ és München körzetének arányait összehasonlítjuk (1. táblázat).

A mindenkori területnagyságra vonatkoztatott viszonyszámokról: München körzetére 11,6 % településterületi rész jut, aminek a fele épület és ahhoz tartozó szabad terület (kocsibeálló, kert stb.). Nemi különbséggel a 3,8 %-os közlekedési terület következik; az üzemi területek (az ipari termeléshez rendelhető szabad területek pl. rakodóhelyek) és a pihenőterületek csak alárendelt szerepet játszanak. München központi térségében a beépített terület viszonylag nagy kiterjedése az összbajorországi értékkel történő összehasonlításból tűnik ki. Mivel a szövetségi tartomány nagy része falusi szerkezetet mutat, itt az arány csak 7,7 %, ami megközelítően azonos arányban oszlik meg a épületek és a közlekedés között. A koncentrációs térségek által erősen befolyásolt Szövetségi Köztársaságban a viszonyok ezzel szemben inkább a München körzetében uralkodókhoz hasonlítanak, bár a 11,3 %-os országos arány nem éri el a müncheni körzet értékét és az épületek által elfoglalt területnagyság sem ugyanolyan mértékben közelíti meg a modellt.

A vizsgált térség városias szerkezetére jellemző az épületekre és a közlekedésre jutó terület közötti viszony: az emeletes építési mód, és a kis alapterületű, sűrűn épített családi házak azt jelentik, hogy a rendelkezésre álló terület intenzíven hasznosított, és az így jelentkező megtakarítás a közlekedés területét gyarapítja. A lazább vidéki beépítettség ezzel szemben – mit azt a bajorországi adatok is bizonyítják – a közlekedés számára viszonylag nagy területet követel.

A központi térség egyik további jellemzője a pihenőterületek átlagon felüli részaránya. Ennél azonban figyelembe kell venni, hogy e kategória igen vitatott, mivel ebbe tartoznak a tipikusan városi infrastrukturális jellegű létesítmények: sportlétesítmények, parkok, sőt, az állatkertek is; így csak másodlagosan tartalmazzák az üdülésre szolgáló területeket.⁵

München térségének szerkezeti differenciáltsága

A kisebb térségek területkihasználtságának szerkezeti differenciálása a települési tevékenységben, mint annyi más tekintetben is, tipikus központ - perem lejtést mutat. Ez a beépítési intenzitásra és a tulajdonképpeni felhasználási modellre egyaránt vonatkozik. Ezért értelemszerűen a központi város viszonyait is áttekintjük.

1980-ban Münchenben a lakott terület már a város egész területének 63,1 %-át foglalta el (2. táblázat). A rendelkezésre álló terület igénybevételének nagy intenzitását már abból is látni lehet, hogy München 1983-ban az NSZK legnagyobb népsűrűségű városa volt (kb. 41 lakos/ha).

A tipikusan városi területfelhasználási összetétel a 2. táblázatból világosan kirajzolódik. 1980-ban az épületek által elfoglalt terület (38,5%) a közlekedésének (13,7 %) majdnem háromszorosa, és a nyilvános parkok, kertek, temetők, játszó- és sportterek, amelyeket a hivatalos területfelmérés mint pihenőterületeket ismer el, Münchenben hasonlóan magas értéket ér el (10,9 %).

A beépítési intenzitás Münchenből kiindulva a körzet peremé felé hirtelen csökken. Ez a tényállás 1981-re a központi térség egyes övezeteinek, ill. a város térségének a mindenkori összterületben mért részarányuk ismeretében egyértelműen bizonyítható.

A központi térség övezetei (a településterület %-ában):

szűkebb központi övezet	17,0
tágabb térsége	7,7
községek a térségen kívül	6,0

A város térségének övezetei:

kiegészítő terület	23,0
városiasodott övezet	9,7
peremövezet	7,4
községek a város térségén kívül	5,9

A város peremén lévő községek magas beépítettsége a távolság növekedésével nagyon gyorsan, majd lassuló ütemben 6 % körüli értékre csökken. A peremközségek közül Gröbenzell lehet a kiemelkedő példa, ahol a lakott terület aránya már 1981-re elérte a 63 %-ot. E gondolatmenetnél sem hagyható figyelmen kívül, hogy a hivatalos statisztika ebben az esetben is hiányosan tükrözi a reális viszonyokat.

A leírt városmag - perem irányu csökkenést az építkezési módnak az extenzív területkihasználás irányába haladó változása kíséri, pl. a laza családházazás beépítés. A Gazdaságföldrajzi Intézet 1985-ös vizsgálatából az derül ki, hogy a családi- és sorházazás településeken a statisztikailag kimutatott lakott területnek csak 30-40 %-ka van házakkal, garázsokkal, utakkal stb. "beépítve", míg ez az érték a belvárosi tömbrendszerű építési módnál még a peremterületeken is eléri a 40-50 %-ot.

A lakott területekkel való szabadabb gazdálkodás és formája a központtól való távolság és az egy lakosra jutó növekvő terület összefüggésében fejeződik ki, ami a népesség urbanizáltságát mutató egyik tényező. A 2. ábra a lakóterületi arányok változását érzékelteti, és segítséget nyújt Dél-Bajorország más központjaival történő összehasonlításra. Ha a folyamatgörbék

2. táblázat: A hasznosított területek változása Münchenben, 1950-1980.

Év	Házakkal be- épített		Közlekedési ²		Nyilv.parkok, kertek,temetők ³		Játszóterek, sportpályák		Összterület	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1950	7 438	23,9	3 642	11,6	1 416	4,5	222	0,7	12 700	40,7
1960	9 801	31,6	3 611	11,6	1 500	5,3	519	1,7	15 561*	50,2
1970	11 592	37,3	4 178	13,4	1 976	6,4	841	2,7	18 587	59,8
1980	11 940	38,5	4 260	13,7	2 466	7,9	914	3,0	19 580	63,1

¹Udvarokkal és házikertekkel együtt

²Utak, terek, repülőterek, vasuti területek stb.

³A megszüntetettekkel együtt.

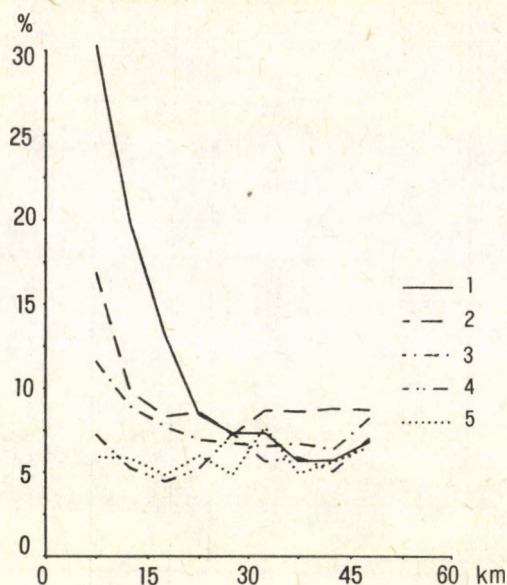
*Uj megállapodás szerint

3. táblázat: Az egyes területhasznosítási fajták részaránya München szűkebb agglomerációs övezetének 37 községében, 1982

Községek	A hasznosított területek részesedése,% ^x					Beépítetlen területek részesedése,% ^{xx}				
	lakó	vegyes ép.	ipari	egyéb ép.	közösségi ép.	lakó	vegyes ép.	ipari	egyéb ép.	közösségi ép.
Északi	49,4	9,5	21,7	14,6	4,8	16,1	5,4	34,5	20,4	12,7
Keleti	59,1	21,0	10,4	5,5	4,0	36,2	13,5	52,0	6,0	42,3
Déli	69,8	11,2	7,9	6,6	4,5	16,3	12,8	29,8	42,0	16,3
Nyugati	77,7	9,9	5,8	1,1	5,5	8,0	7,5	44,1	0,0	19,5
Szűkebb aggl. övezet össz:	64,9	12,2	11,4	6,7	4,8	16,0	10,1	39,6	23,1	22,0

^xA teljes beépített területből

^{xx}A mindenkori tervezett területből

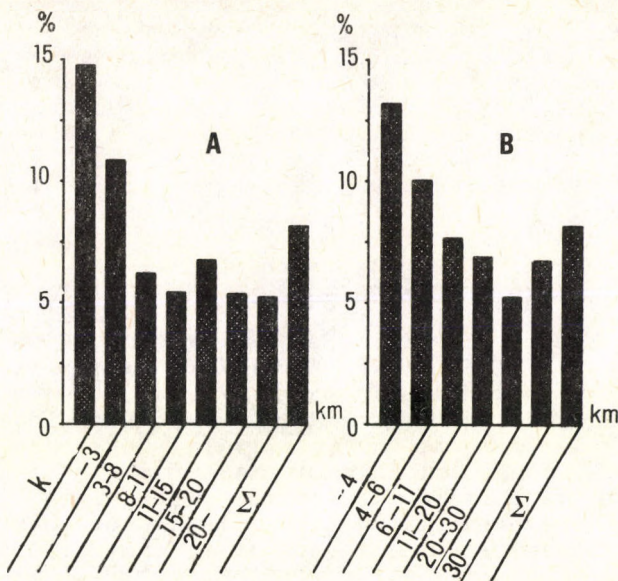
2. ábra. Település-terület hányad néhány dél-bajorországi város-
hoz viszonyított távolsági zóna szerint, 1981.

1 = München, 2 = Augsburg, 3 = Ingolstadt, 4 = Straubing,
5 = Nempten

minimumait a mindenkori központi város vonzáskörzet-sugarának egységeként nézzük, akkor ez is jelzi München városának nagy hatótávolságát.

Bár az intenzitás tárgyalt szempontjai között München központi térsége zárt képződménynek bizonyul, a tágabb térbeli differenciálás a beépítés-intenzitás fokozataiban szignifikáns különbségeket mutat. Ezek részben a csoportspecifikus értékalkotó folyamatokkal szoros kapcsolatban álló funkcionális koncentráción alapulnak. Ebben az összefüggésben a déli és délnyugatiperemterületekre utalhatunk. Ezeken a kedvelt lakóhelyeken a lakóterületek nagysága a távolság növekedésével lassan csökken. A kévéssé kedvelt északi községekben és Münchentől keletre a nagyvárosi befolyás érzékelhetően csekélyebb.

Az eltérő térbeli beépítés-intenzitás további oka nyilvánvalóan a régió közlekedési infrastruktúrájában rejlik. A 3. ábra a magasvasut-és az autópálya-csatlakozásoktól való távolságok függvényében ábrázolja a lakóterületeknek a községterületek hez való viszonyát. A távolság növekedésével mindkét esetben arányos a csökkenés, míg jellemző módon a magasvasuttól max. 8 km, az autópályától max. 20 km távolságnál az értékek stagnálnak. A közlekedési infrastruktúra hatásának lényeges oka, hogy az ingázók minimalizálni akarják a munkahelyig szükséges utat, másrészt a jó közlekedési összeköttetések döntőek a telephely megválasztásában.

3. ábra. Település-terület hányad a gyorsvasutaktól és a autópályáktól való távolsági zónák szerint a Münchener régióban, 1981
A = Gyorsvasút, B = Autópálya, k = Közvetlenül a gyorsvasút mellett

A területhasználati szerkezet tekintetében is beigazolódik, hogy a Münchentől való távolság függvényében a peremhelyzetű községekben nő a közlekedési területek jelentősége. A szűkebb térség községeinek további sajátossága az üzemterületek, valamint a pihenőterületek magas aránya.

Az iparosodottabb északi községekben inkább az előbbi, a déliekben pedig az utóbbi funkciónak van nagyobb jelentősége. A 3. táblázat bal oldala a tényleges területfelhasználási arányokat a szűkebb körzet 37 községének beépített területein ábrázolja a területhasznosítási tervek kategóriái szerint egy 1983-as légifelvétel elemzése alapján, mivel a hivatalos területfelmérés használói katalógusa csak korlátozott érvényű megállapításokra ad módot.

Eszerint a belső övezetben a lakófelületek dominálnak majd 65 %-os részaránnyal. A távolság növekedésével a vegyes építmények övezete következik (lakások és ipar) mintegy 12 %-kal, valamint a tisztán ipari létesítmények szintén 12 %-kal.

Az egyéb építési övezetek és a település-kiszolgáló létesítmények pontosan 7, ill. 5 %-kal alárendelt szerepet játszanak. A községek további, Münchenhez való távolságuk szerinti megkülönböztetésében jellemző a lakásépítési területek eltérése, bár nagyságuk minden kategóriában az első helyet foglalja el. A legerősebb lakóhelyfunkciót a Münchentől nyugatra fekvő települések képviselik 77,7 %-os aránnyal. Ezzel szemben itt a legkisebb az ipari építmények területe (5,8 %). Ezt a specializá-

ciós formát csak kihangsúlyozza a vegyes rendeltetésű építmények 9,9 %-os aránya. München déli részén, amely különlegesen kedvelt lakóhely, hasonlóak a viszonyok. A Münchentől keletre fekvő községek 51,9 %-os lakóterületi aránya átlagon alulinak mondható a szűkebb térséghez képest, itt viszont a vegyes beépítés 21 %-os aránya a maximum és az ipari beépítés is 10,4 %-ra nő. Ez utóbbi használati mód még érezhetőbben sűrűsödik München északi területein, értéke itt 21,7 %. Itt a 49,4 %-os aránnyal szereplő lakóterületi érték lényegesen kisebb szerepet játszik, mint a többi községben.

A településfelületek kihasználásának dinamikai szempontjai

A lakóterületek részarányának jelentős növekedését München városán belül az 1950-1980-as időszakban a 2. táblázat mutatja. Ez a kategória a vizsgált időszakban több mint felére nőtt, aminek oka elsősorban az épületterületek nagy expanziója, ami azonban az ötvenes és hatvanas évek nagy növekedési rátái után az utóbbi évtizedben már csak szerényebben emelkedett. A közlekedési területek azonban egész időszak alatt csak igen csekély mértékben bővültek. Kiemelendő viszont a nyilvános parkok, kertek, temetők, játszóterek és sportpályák arányának folyamatos emelkedése.

A hivatalos statisztika szempontjai szerint végzett új beépítésű és lebontott földszinti alapterületre irányuló kutatás az 1975-1981 közötti időszakban a felhasználás módja szerint a következő eredményeket adta:

- nagyarányú épületbontások a centrumhoz közeli kerületekben újrahasznosítás vagy módosított hasznosítás céljából;
- a területhasznosítás növekvő tercier iránya az ipari és lakásfunkciók egyidejű visszaszorulása mellett a belvárosban;
- a használati módok keveredésének erősödése a korábban elsősorban lakófunkciójú kerületekben;
- a kifejezettebb szektorális koncentráció tendenciáinak erősödése az ipari és tercier hasznosításban.

A hivatalos adatok aligha teszik lehetővé, hogy az olyan nagyvárosok településfejlődését, mint München, ilyen adatok alapján hasonlítsuk a községek bázisadataihoz, ám a régió külterületi községeire nézve le lehet vonni néhány általános következtetést.

1972 és 1978 között a központi térségek peremtelepüléseinek központjaiban 19,2% volt az épületterület és 12,8% az utak által elfoglalt terület növekedésének mértéke, ami csúcsadatnak számít. A már említett Gröbenzell esetében az épületterületek növekedése 1960 /a népesség intenzívebb urbanizálódásának időszaka/ és 1982 között 73,5 % volt. Ebben a fejlődési folyamatban három szakasz különíthető el: mérsékelt évi növekedés 1946-tól 1960-ig (4,0 ha) 1960 és 1970 között gyors (évi 5,4 ha) 1970 és 1982 között pedig csillapuló ütemű növekedés (évi 4,3ha) volt megfigyelhető. Ezek az eredmények ugyan nem vetíthetők ki a peremterületekre, mivel az expanzió a régió egyes területein nagyon eltérő időpontokban következett be, de párhuzamok azért felvázolhatók. A lakásépítésben is három jellegzetes fázis különíthető el: az elsőben a nagy telken épülő családi házak voltak

közkedveltek, a másodikban (a 60-as években és a 70-es évek elején) a sorházépítés, a legutóbbi időkben pedig a területtakarékos "komprimált" családiházak építkezése trendje figyelhető meg. Általánosságban tehát a lakóterület intenzívebb kihasználásának tendenciája állapítható meg, mégpedig az építészeti sűrítéssel elért lakosonkénti területfelhasználás csökkenésében.

További fontos jelenség a lakóterületi növekedés térbeli eltolódása, mégpedig a gócközponti várostól egyre távolabbra. Ez szorosan összefügg a müncheni lakóhelyeknek a külterületekre való áthelyeződésével és ez a lakásépítési csúcsidőszakok ismeretében térben is behatárolható. Az első fázisban, (1950 és 1961 között) a legmagasabb növekedési ráták a Münchennel déli irányban szomszédos községekben mutatkoztak. 1962 és 1972 között a lakásépítési tevékenység sulypontja a délnyugati és nyugati községekre tevődött át, amelyek egy része már Fürstenfeldbruck, Starnberg és Ebersberg járásokhoz tartozik. A közelmúltban az északnyugati és északkeleti peremvidék községeinek ázsioja nőtt meg, ahol a háború utáni időszak lakásnövekményének több mint 45%-a az 1973-1983 közötti időre esik.

A beépítés tervezési szempontú problémái

Mint azt már említettük, jelenleg heves vita folyik az itt leírt településterjeszkedés lehetséges negatív következményei miatt. Ezek középpontjában többnyire ökológiai kérdések állnak, amelyeket legjobb esetben is csak igen szűk területre korlátozva lehet feltárni és megválaszolni. A jelen, sokkal inkább nagy térségre vonatkozó elemzés keretében utalnunk kell egy olyan problémára, amelyet ez a vita, sajnos, túl kevésbé akceptál: egyrészt az egyes hasznosítási módok közötti erősödő konkurencia, aminek oka a települések megnövekedett területében kerekendő másrészt a kommunális tervezők korlátozott rendezési lehetőségei. Éppen München központi térségében, ahol a gazdasági aktivitás és innovációs folyamatok kikristályosodása a legintenzívebb, szembesül a tervezés nehezen megoldható területhasznosítási problémákkal. Különösen hangsúlyozni kell a különböző hasznosítási módok közötti konkurrenciaharcot bizonyos településekért, melynek hátterében gyakran a gazdasági jövedelmezőséggel kapcsolatos különféle elvárások állnak és következménye a rendkívül negatív hatásnak ítélt zsúfolódás. A teljesség igénye nélkül a következőkre utalunk:

- az értékes kiskereskedelmi üzleteket a nagyobb területi forgalommal dolgozó, olcsó üzletek kiszorítják a belváros sétálóutcaiból;

- a korábbi belvárosi lakások területét a harmadik szektor rendelkezésére bocsátják /célelidegenítés/;

- a belvárosban az ipari területhasználat visszaszorul a szűkös bővítési lehetőségek miatt, miközben konkurencia igények jelentkeznek a területek felhasználására.

Ezek München számára olyan hátrányos következmények (pl. az adóalanyok eltűnése az elvándorló lakosság és ipari üzemek miatt), amit a csekély beavatkozási lehetőséggel rendelkező közigazgatás alig tud megoldani, mivel az alternatív telephelyek száma szűkös.

Tehát egyrészt kizszorulási folyamatok érvényesülnek, másrészt pedig a konfliktusban álló felhasználók egymást károsítják. Ez a jelenség különösen a szűk területen történő vegyes terület-felhasználásban figyelhető meg. Nemcsak arról van szó, hogy néhány peremtelepülésen az ipari és lakásfunkció torlódik, hanem arról a vitáról is, ami a München északi részén levő területek felhasználása felett folyik: lakásokat építsenek-e itt, vagy a kommunális infrastruktúra nagyvárosi terveit valósítsák meg?

A helyszűke és az ebből adódó korlátozott tervezői szabadság mértéke a 3. táblázat jobb oldalán olvasható le. Ez a területhasznosítási tervek egyes kategóriáiba tartozó, be nem épített területek arányát mutatja a központi térség 37 közösségében. Az adatok így a további építkezési tevékenység kiaknázható potenciálját dokumentálják.

Eszerint a teljes vizsgált területen a lakásépítési lehetőségek merültek ki a leginkább. A felmérés lezárásáig a tervezett területnek csupán 16%-át nem építették be lakásokkal. Ez az érték a lakásfunkció-centrikus nyugati külterületen már csak 8% volt. Jellemző ezzel szemben az egész kutatott térségre, hogy nagy területek állnak még kihasználatlanul ipari célokra, aminek oka az, hogy a kihelyezett vállalatok tartalékolják a területet. Ez felhívja a figyelmet a lakó-telkek "spájzolására" is. Ezek mobilizálása, vagyis az eddig üresen álló hézagtelkek végleges beépítése csak részben tudná fedezni a meglévő igényeket, és e folyamat megindításához még hiányzik a szükséges eszközrendszer. Egy másik probléma a kereslethez való kényszerű alkalmazkodás, amelynek a kommunális tervező intézmények ki vannak téve. A 60-as és 70-es évek nagy méretű lakásépítési terveinél szerzett rossz tapasztalatok alapján a közösségeket arra kényszerítették, hogy "övezetesítsék" beépítési terveiket, vagyis nagy telkek kiutalásával próbálják az építkezni kívánók igényeit kielégíteni, ami viszont a felhasználható alapterület csökélyebb mértékű kihasználhatóságát jelenti. A hektáronkénti lehetséges lakóegységek számának csökkenése a müncheni külterületekről származó példák szerint 25-80%-ra tehető. Ezt az intenzitásvesztést aztán további telekkiutalásokkal kell majd ellensúlyozni.

Ezzel a rövid listával nyilván nem meríthető ki a tervezésreleváns problémák óriási tárháza, de talán arra jó, hogy a leírt szerkezeti és folyamatmodellekkel összefüggésben képet adjon a központi térség területfelhasználása egyes témáinak komplexitásáról és nagy fontosságáról. A népesség, munkahelyek és nagyértékű infrastrukturális létesítmények jelenlegi koncentrációs tendenciáiban belátható időn belül nem következik be változás, ezért a településfejlesztés és annak irányítása nyilván a jövőben is nagy teret követel magának a kutatásban, a politikában és a tervezésben.

MEGJEGYZÉSEK

- ¹BOUSTEDT, O. 1975: Grundriß der empirischen Regionalforschung. III. rész: Siedlungsstrukturen - In: Taschenbücher zur Raumplanung, 6. Hannover, 19p.
- ²A hivatalos statisztika a következő települési területfelhasználási módokat ismeri el:
 - Épületek és szabad területek: Épülettel beépített és az épület céljainak alárendelt szabad területek.
 - Üzemi területek: Olyan beépített területek, melyek túlnyomórészt kis- és nagyipari vagy közműellátási célokat szolgálnak.
 - Üdülőtérlet: Beépítettlen területek, amelyek főként sport, pihenés, állat- és növénybemutató céljaira szolgálnak.
 - Közlekedési területek: Olyan területek, amelyek a közúti, vasúti vagy légiforgalmat szolgálják, beleértve az utakat, tereket és a hajóforgalmi létesítményeket.
 (L. még Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung /mint kiadó, Bajor Statisztikai és Adafeldolgozó Szövetségi Hivatal/, Statistische Berichte, H. CI 1/S-1981, München, 1981 VI-VII.p.)
- ³A vitához l. az alábbi tanulmányokat:

BORCHERDT, Ch. 1982: Probleme der Erfassung und Bewertung des Landverbrauchs, - In: Materialien, Geographisches Institut der Universität Stuttgart, Stuttgart

ENGELHARDT, B. 1982: "Was ist Zersiedlung?" - Begriffsdiskussion und Fallbeispiele, unveröff. - Diplomarbeit am Inst. f. Wirtschaftsgeographie der Univ. München, München

HÖFLINGER, M. H. 1982: Flächenverbrauch für Wohnzwecke und Raumplanung. - In: Berichte zur Orts-, Regional- und Landesplanung, 43, Zürich

REICHELT, G. 1979: Landschaftsverlust durch Straßenbau. In: Natur und Landschaft, 54. Jg., pp. 335-338.

TESDORPF, J. C. 1982: Theoretische Überlegungen zum Begriff "Landschaftsverbrauch". - In: Freiburger Geographische Mitteilungen, H. 1/2, pp. 143-194.
- ⁴Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung,
- ⁵L. uo. VI.p.
- ⁶DHEUS, E. 1983: Die Stadtfläche Münchens und ihre Nutzung im Vergleich zu anderen Städten. - In: Münchner Statistik, 5. 157p.
- ⁷Az elhatárolás megfelel a Bajor Tartományfejlesztési Program elképzeléseinek. L. PAESLER, R. 1982: Region-Stadtregion-Agglomerationsraum München, Probleme der Abgrenzung und neuere Entwicklungstendenzen. - In: Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München, 67. 4. ábra
- ⁸L. Planungsverband Äußerer Wirtschaftsraum München (Hrsg.), Auswertung der Bauflächenbilanz in den Gemeinden der engeren Verdichtungszone des großen Verdichtungsraumes München. - München 1983.

- ⁹GOEDECKE, O. 1981: Baulandausweisung und Wohnungsnachfrage im Raum München. - In: Informationen zur Raumentwicklung, H.5/6, 354 p. vágý
- BRUNE, J. 1982: Änderung von Bebauungsplänen aufgrund veränderter Rahmenbedingungen - Fallstudien aus Nordrhein-Westfalen. - In: Schriftenreihe Landes- und Stadtentwicklungsforschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Bd. 2043, 18p.

MÜNCHEN MINT IPARI TELEPHELY. ÚJABB FEJLEMÉNYEK A DÉL-ÉSZAK VITA TÜKRÉBEN

Hans-Dieter Haas

1. Változó iparszerkezet

Németország ipari arculata mélyreható változásokon megy keresztül, új iparágak törnek előre és új ipari központok alakulnak ki. A Német Szövetségi Köztársaság iparszerkezete éppen ezeken az alapokon az elmúlt évtizedekben érezhetően megváltozott. A költségkimélő és környezetbarát növekedési folyamatok jelentősége nőtt, az intenzív anyag-és energiafelhasználást igénylő, valamint a környezetet terhelő termékek és gyártási eljárások ezzel szemben visszaszorultak. Ennek megfelelően a nyersanyag-és energiaigényes alapanyag-és termékgyártó ipar részaránya a Szövetségi Köztársaság termelési értékben erősen redukálódott. Ma a beruházási javakat gyártó ipar a nettó termelés 40%-ával egyértelműen dominál /1962-ben ez még 32% volt/. Ezt az iparágcsoportot a csúcstechnikák kifejlesztése és alkalmazása jellemzi. Az új információs és kommunikációs technikák éppenúgy a termelés palettáján szerepelnek, mint a computer vezérlésű gépek, az elektromedicina vagy az űrkutatás legmodernebb berendezései.

A gazdaság tendenciája a kutatóintézeti és üzemi csúcstechnológiák Dél-Németországban történő telepítése. A német elektromos ipar pozitív fejlődése többek között arra vezethető vissza, hogy a bajorországi telephelyeken, nevezetesen a mikroelektronika terén csak 1984-85 között közel 11 000 új munkahely létesült. Ehhez járul még, hogy a mikroelektronika sok egyéb szakágazatot serkent innovációs készségével és különösen erősen befolyásolja a többi intenzív technológiájú iparágakat, egyebek között a kontrollvezérlési- és irányítástechnikán keresztül.

2. A "dél-északi lejtő" egyre jobban lejt

A regionális gazdaságpolitikának az utóbbi időben egyre gyakrabban kell szembesülnie a "dél-északi lejtő" jelenségével. E címszót hovatovább túl gyakran használják a különböző érdekcsoportok a gazdasági egyensúly eltolódásának megokolására /RÜTHLINGSHÖFER 1985; ERTEL 1984; BALZ-LEIBFRITZ 1985; BONKOWSKI-LEGLER 1985/. Mégis, ma már vitathatatlan, hogy másfél évtizede a Szövetségi Köztársaság déli része az északihoz képest sokkal dinamikusabb gazdasági fejlődést mutat. Dél az utóbbi években az új vállalatok alapítására különösen vonzó volt: 1984-ben a Lastenausgleichbank kedvezményes kamatozású hiteleivel ösztönzött vállalatalapítások jóvoltából Bajorország és Baden-Württemberg szövetségi tartományok részaránya az NSZK tényleges bruttó termékében minden addigi tartományi részesedést meghaladt /1. táblázat/. Északon hasonló ütemű fejlődésre

nem volt példa. A Brémai Gazdaságkutatási Bizottság 1983-ban azt állapította meg, hogy Schleswig-Holstein 58, Hamburg 53 és Alsószászország 52%-kal a görbén lefelé halad.

A partmenti országokra teherként nehezedett a hagyományosan recesszív kikötőcentrikus ipar. A gazdaság szerkezetének fokozott diverzifikálása e területeken csak részben sikerült /pl. a Daimler-Benz Műveknél Brémában/.

A gazdaság kiszámítható dinamikájának egyik ismert indikátora a termelővállalatok kutatási és fejlesztési intenzitása. A ma recesszív vagy stagnáló iparágazatok általában a múltban is a kevésbé aktívan fejlődők között voltak. De a kutatói aktivitás a Szövetségi Köztársaságban valójában ma is rendkívül egyenletlenül oszlik el. Ha pl. a Fraunhofer Társaságot ragadjuk ki, egyértelmű egyensúlytalanság látható Észak és Dél között: Schleswig-Holstein és Hamburg szövetségi tartományok egyáltalán nem szerepelnek az intézetek listáján, Bréma alkalmazott Anyagkutatási Intézete az egyik Fraunhofer-kutatóállomás, és Alsószászország két intézetnek ad otthont: a Faipari Kutatóintézetnek, a Toxikológiai és Aerosolkutató Intézetnek. Északrajna-Wesztfália hat, Hessen egy, míg Baden-Württemberg tizennégy és Bajorország nyolc kutatóintézettel rendelkezik, mindenekelőtt a high-tech-szektorban. Hasonlóan alakult a Max-Planck intézetek eloszlása is, melyeknek legnagyobb része, 25 intézetből 21 Bajorországban és Baden-Württembergben honos. A lokalizációs effektusoknak megfelelően ezt az észak-déli egyensúlytalanságot a gazdaságon belüli telephely viszonyok még csak erősítik. Új alapításokra főként Délen kerül sor, ennek következtében a szakmunkaerő is ott koncentrálódik, az elektronikai iparban különösen a software-szakemberek.

Az Észak-Dél közötti különbségek gyakran emlegetett jelzőszáma a munkanélküliségi index. Valójában az északi szövetségi tartományok a munkanélküliség szövetségi átlagától, ami 20% körül mozog, felfelé, a déliek lefelé térnek el /1. ábra/. Erőteljes regionális különbségek jelentkeznek az építőipari munkanélküliségi kvótákban is, ezek aránya 1985 júniusában Hamburgban és Schleswig-Holsteinben 30,1%-ot, ezzel szemben Baden-Württembergben 6,3%-ot és Bajorországban 10,4%-ot mutatott.

Feltűnő a gazdasági teljesítmények eltérő dinamikája is. 1975 óta a bruttó társadalmi termék Északon 17, délen 22%-kal növekedett. A különbséget még jobban szemlélteti az 1970-1984 közötti időszak /2. táblázat/. A tartományok és települések eladósodása is Északon fokozódott jobban (1975 és 1983 között lakosonként 2556 DM-ről, 5426-ra emelkedett, míg ugyanez Délen 1863-ról csak 3658 DM-ra nőtt). Hasonlóan elágazó fejlődési irányt mutat az adóbevételek alakulása is Észak és Dél között.

A népességstatisztika is hasonló trendeket mutat: eszerint a déli szövetségi tartományok népessége 1972 és 1982 között majdnem 320 000 lakossal nőtt, míg az északiak több mint 580 000 lakost vesztek, és ugyanezen időszakban a Szövetségi Köztársaság összes népessége 263 000 lakossal csökkent. Különösen magas növekményt könyvelt el Bajorország (188 000 főt), míg Északrajna-Wesztfália mintegy 232 000 fővel visszaesett. Itt található a Ruhr-vidék, melynek népességszökkenése még 1983 után is intenzív volt.

Ennek megfelelően viszont Bajorország a foglalkoztatottság

1. táblázat: Új vállalat alapítások az NSZK-ban, 1984^x

Szövetségi tartomány	%	(%)
Északrajna-Vesztfália	21,7	26,8
Bajorország	21,0	17,3
Baden-Württemberg	20,2	15,9
Hessen	11,4	9,8
Rajna-Pfalz	7,5	5,3
Alsószászország	7,4	10,0
Schleswig-Holstein	5,6	3,6
Hamburg	2,4	4,7
Saarvidék	1,8	1,5
Bréma	1,0	1,4
Összesen:	100,0	100,0

^x Az összesen 15 958 ERP-eszközzel támogatott új vállalat alapítás megoszlása a tartományok között. A (%) az egyes tartományok bruttó belföldi termék-ből való részesedését jelzik 1983-ban.

2. táblázat: A bruttó belföldi termék növekedése és az inszolven-
cia gyakoriság a szövetségi tartományokban,
1970-1984 (1974-es árak alapján)

Szövetségi tartomány	A bruttó bel- földi termék növelése, % 1970-1984 ^x	Átlagos évi változási ráta %	10 000 vállalat- ra eső inszolven- cia-gyakoriság
Schleswig-Holstein	45,7	-	95
Hamburg	23,7	-	50
Alsószászország	34,2	-	77
Bréma	15,1	-	105
Északrajna-Vesztfália	26,4	-	81
Északi tart-ok átlaga	29,0	1,7	81,6
Nyugat-Berlin	24,8	1,5	104
Hessen	43,3	-	78
Saarvidék	35,9	-	55
Baden-Württemberg	38,7	-	51
Bajorország	48,9	-	52
Déli tart-ok átlaga	41,2	2,3	61,6
N S Z K:	35,1	1,8	74,5

^x 1984-re vonatkozó becslés (10 hónap alapján).

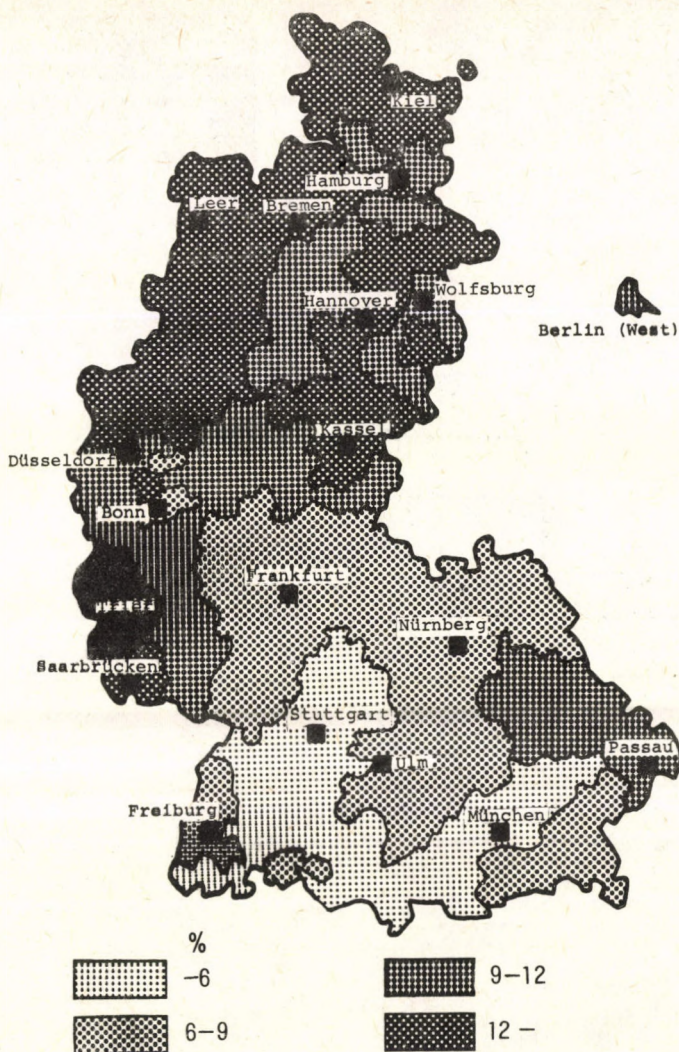
3. táblázat: A nyugatnémet nagyvárosok öt kritérium alapján meghatározott rangsora

V á r o s	K r i t é r i u m					Összesen
	I	II	III	IV	V	
München	2	5	4	7	1	19
Frankfurt	3	2	1	11	8	25
Hamburg	5	11	2	1	6	25
Stuttgart	1	4	6	15	2	28
Mannheim	4	2	11	13	4	34
Düsseldorf	6	10	4	6	8	34
Nürnberg	7	6	12	7	3	35
Köln	15	1	3	9	10	38
Wuppertal	8	12	15	3	5	43
Essen	12	13	9	2	7	43
Nyugat-Berlin	9	8	8	3	16	44
Hannover	10	7	7	10	13	47
Bréma	11	14	10	5	15	55
Bochum	13	9	14	13	13	62
Dortmund	16	15	13	12	10	66
Duisburg	14	16	15	16	12	73

- I = Munkanélküliségi hányad
 II = Az egyre több foglalkoztatottal rendelkező iparágak aránya
 III = Az egyre több foglalkoztatottal rendelkező szolgáltató ágazatok aránya
 IV = Átlagos üzemnagyság és vegyes ágazatok
 V = Adóssághoz viszonyított évi adóbevételek

4. táblázat: Az átlagos használati értékű ipari terület ára néhány városban, DM/m²

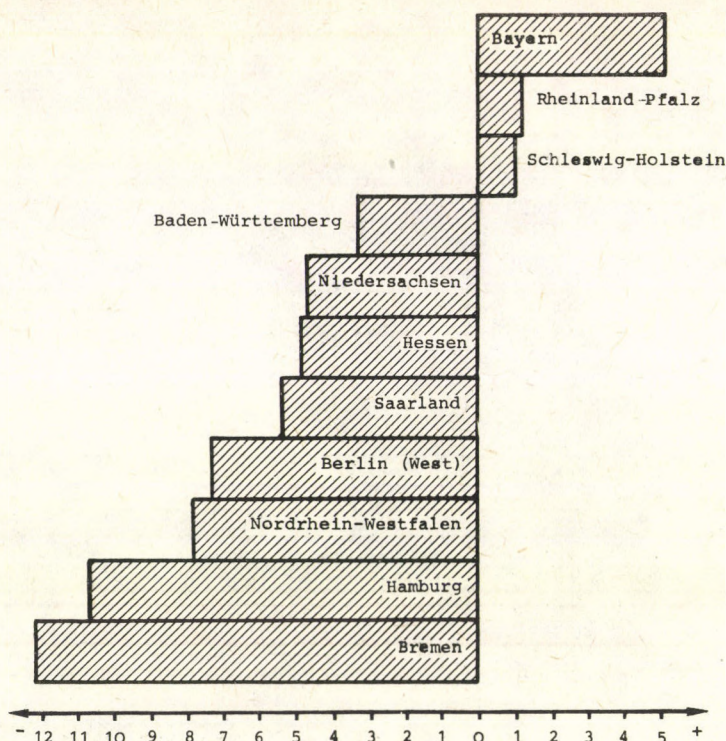
V á r o s	Á r
München	500
Stuttgart	250
Frankfurt	200-250
Düsseldorf	120-140
Hamburg	100
Köln	80-100
Dortmund	70
Essen	40

1. ábra. Munkanélküliség a német "dél-észak lejtésben", 1985 július, %

alakulásában fejlődést könyvelhetett el: a foglalkoztatottság mértéke 1976 és 1983 között 6,6 %-kal nőtt, mi több, Dél-Bajorországban /Münchennel együtt/ 9,8% volt a növekedés. Brémában ugyanezen időszakban ez a szám 6,1%-kal, Északrajna-Weszfáliában 2,7%-kal és Hamburgban 2,5%-kal csökkent. (Ez a tényállás tükröződik a 2. ábrán is, amely az 1974-1984 közötti időszakot öleli fel.)

Mik az okai Észak ilyen mértékű lemaradásának? A fő ok az

2. ábra. Foglalkoztatottsági mérleg tartományok szerint, 1974-1984. (A társadalombiztosításra kötelezett munkavállalók változása %-ban)

Észak és Dél közötti szakmai struktúra különbsége, mindenekelőtt a hagyományos tengerparti iparágak /pl. hajógyárak/, továbbá a szénbányászat, a vas- és az acélipar erős gazdasági visszaesése az NSZK klasszikusan nehézipari vidékein. Ugyanezen okok közé tartozik a megváltozott világgazdasági és környezetvédelmi politikai viszonyok között zajló technológiai forradalom. Ide sorolandó, hogy sok iparágban megszűnt az alapanyagtól való függés különösen az ún. "jövő szakmákban". A hajdani közlekedési hátrányok napjainkra részben előnyökké váltak. Elegendő itt csak a Délnek a földgáz- és kőolaj vezetékhálózata miatt megváltozott energiaviszonyaira utalni. És végül ide tartozik a német munkavállalók mobilitásának déli orientációja is. Az egész Szövetségi Köztársaságra kiterjedő körkérdések azt igazolták, hogy mind a munkavállalók, mind a vállalkozók még Stuttgartnál is jóval kedvezőbbnek ítélik München térségét.

3. München mint a "dél-északi lejtő" csúcsa

München sok tekintetben a dél-északi lejtő csúcsának tekinthető, a legtöbb gazdasági vállalkozást fogadta be. Ezek mérlege 100 millió DM felett van. Az itteni telephelyű nagy iparvállalatok, mint pl. a Siemens, a BMV és az MTU, a biztosítótársaságok és bankok révén olyan gazdasági erő koncentrálódott Münchenben, amire egyetlen más német nagyvárosban sincs példa /3. táblázat/. A 16 legnagyobb német város közül az utóbbi 20 évben München könyvelhette el a legnagyobb ipari növekedést. Míg a város 1961-ben az iparban foglalkoztatottak számát tekintve még a hatodik helyen állt, ma annak ellenére, hogy Németországban itt a legdrágábbak az ipari telkek /4. táblázat/, mintegy 190 000 foglalkoztatottjával vezet Nyugat-Berlin /182 000/ és Hamburg /168 000/ előtt. Ipari helyek megszüntetésére azért itt is került sor /mindenek előtt a Zündapp és az Agfa munkahely-megszüntetései ismeretese/. Ez azonban lényegesen lassabban történt itt mint más helyeken és közben folyamatosan létesültek új munkahelyek is. Így Münchenben 1970 és 1982 között a munkahelyek száma "csupán" 12%-kal csökkent, ami a többi nagyváros hasonló adataival összehasonlítva igen kedvezőnek mondható (Köln -25%, Essen -14% és Frankfurt -25%). München kivételes pozíciója a munkanélküliségi statisztikában is tükröződik. Míg München munkanélküliségi rátája a legutóbbi időkben 5-6% között van, Dortmund, Bochum és Köln, a nagy északi centrumok értékei ennek majdnem a dupláit. E kedvező pozíció okai között nem elhanyagolható az itt honos ipar szerkezete sem. A müncheni térség ipari foglalkoztatottjainak nagy része a beruházási javakat előállító, az intenzív kutatás és fejlesztés időszakát élő ágazatokban dolgozik /3. ábra/. A gyors szerkezetváltozás folyamán egyre több klasszikus termelő munkahelyet helyettesítenek a fejlesztés, kutatás és menedzselés magas színvonalú munkahelyeivel. A szekunder szektor akadémizálódásával egyidejűleg a foglalkoztatás szerkezetében erős "tercializálódásról" beszélhetünk.

München erősen koncentrálja az ún. fejlődő iparágakat. Mindenek előtt az elektromos és elektronikai ipar mutat impozánsan felfelé ívelő fejlődést. A város a jármű-és repüléstechnikai ipar jelentős centrumává vált /5. táblázat/. E téren is a csúcstechnológiák vezetnek. München térségében koncentrálódik kb. 100 olyan üzem, amelyek ebbe az ágazatba tartoznak. A légiközlekedési ipart München térségében olyan nagyvállalatok képviselik, mint az ottobrunni Messerschmitt-Bölkow-Blohm /40 000 dolgozóval/, a Dornier Neu-Aubingban és Oberpfaffenhofenben.

4. München térsége mint a mikroelektronika fellelegvára

Bajorországban a második világháború után igen gyorsan zajlott le az a szerkezetváltás, amelynek folyamán az agrártartomány a csúcstechnológiát képviselő modern ipari körzetté vált. 1985-ben az összesen 1,3 millió ipari foglalkoztatottból csak az elektromos és elektronikai ipar ágazatai 235 000 főt foglalkoztatott. Ennek mintegy fele (48%) a Siemens dolgozója.

Világszerte összesen, ha egy tucat olyan vállalat létezik,

5. táblázat: Szerkezetmeghatározó iparágak Münchenben, 1985

Á g a z a t	Üzemek száma ^x	Foglalkoztatottak	
		fő	%
Elektrotechnika	74	50 352	29.7
Közuti járműgyárt.	24	34 718	20.5
Gépgyártás	52	16 288	9.6
Élelmiszer és élvezeti cikk ipar (sör- ipar nélkül)	59	7 707	4.5
Vegyipar	29	7 397	4.4
Nyomda és sokszorosítás	89	7 092	4.2
Finommechanika és optika	33	5 367	3.2
Ruházati ipar	41	3 993	2.4
Söripar	7	3 627	2.1
Egyéb	144	33 221	19.6
Feldolgozóipar össz.	552	169 762	100.0

^xA 20 és több fővel működő vállalatok üzemei

3. ábra. Ipari telephelyek a müncheni régióban és a beruházási javak iparában foglalkoztatottak részaránya, %.

1 = városmag, 2 = szűkebb, 3 = tágabb gócterület, 4 = falusi térség, 5 = településhez nem tartozó terület, 6 = a régió határa, A = a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma, 1982 dec. (kisüzemekkel együtt), B = a beruházási javak iparának részaránya, %

amelyek megengedhetik maguknak, hogy a legújabb számítógépgenerációval magasfokon integrált áramköröket alkalmazzák. Az elektronikus készülékek és rendszerek ezen alapegységei teljesítőképességük alapján a megabit-chips nevet kapták. Európában a Philips mellett csak a Siemens képes a legmagasabb szintű fejlesztőmunkára. A Siemensnél ezt a munkát főként a müncheni telephelyen végzik. A 30 000 kutatással és fejlesztéssel foglalkozó Siemens-munkatárs közül 12 000-nek a munkahelye található Münchenben. A város ma a legjelentősebb németországi elektronikai centrum és főként a legjelentősebb software-központ.

A német félvezetőgyártás piaci értékének /kb. 945 millió DM/ mintegy a felét a bajor gyártók termelik. A müncheni Siemens-en kívül a város külterületein öt további félvezető gyártó van. Ehhez jönnek még a chip-gyártók forgalmazói, a perifériák gyártói továbbá a nyers-és segédanyagellátók. Minden fontosabb hardware-gyártónak, software-fejlesztő és alkalmazói tanácsadó cégnek Münchenben vannak a központjai, vagy fiókjai. Ezzel a mikroelektronika 220 vállalat 14 000 munkahellyel rendelkezik München magasvasútvonalai mentén. 1985-ben pl. az 1000 munkahelyet fenntartó paderborni Computer-Betrieb Nixdorf áttelepült Münchenbe /az ezer munkahely 80%-a computer-munkahely/. Ha valamennyi chip-felhasználót beszámítjuk az elektronikai és a software-cégek közül, akkor legalább 450 vállalat működik itt.

E szakágazat müncheni centrumát nagyrészt a Siemens cég léteének köszönheti, hiszen a térségben működő szakmabeli cégek négyötödének vannak üzleti kapcsolatai a Siemens-szel. Emellett München "urbanisation economies"-e (urbanizációból fakadó gazdaságossága—a szerk.) további előnyökkel kecsegtet.

Egy évtizeden belül Nagy-Münchenbe több mint 2 000 olyan cég települt, amelyek számára fontosak a szakmabéliekkel fenntartott kapcsolatok előnyei. Ez nemcsak az ötletcserére, hanem a szakemberekre is érvényes. E kapcsolatokból lényeges előnyök származnak München térségében a kutatás-fejlesztés területén is. A cégek saját fejlesztő laboratóriumaikon kívül a különböző szakmai oktatási intézetek és kutatóintézetek kutatóműhelyeiről van szó. A Müncheni Műszaki Egyetem mikroelektronikával foglalkozó tanszékei mellett főleg a tekintélyes, 100 munkatársat foglalkoztató Fraunhofer Intézet, a münchen-pasingi Szilárdtesttechnológiai Intézet nagy jelentőségű. Az intézet fontos szolgáltatásokat nyújt különböző cégeknek (pl. mikroelektronika innovációs tanácsadó szolgáltatást tart fenn).

5. Az ipari területek problémaköre

München legfőbb gondja, ami telephelyként való preferálásából adódik, az árban kedvező, alkalmas területek hiánya. A jelenlegi ipari telek iránti kereslet kielégítése csak részben fedezhető, mert kevés a felparcellázott, rövid időn belül elfoglalható terület. A környező járások akarata ellenére az utóbbi években fokozódott a nyomás a nagy területigényű funkciók város-határokon kívüli, külterületeken történő telepítésére. Főként a közművi ellátás szempontjából fontos, de környezetterhelő létesítményeket helyezték át a szomszédos településekre (HEINRITZ-

LICHTENBERGER 1984).

A Ruhr-és Saar-vidék német kohászati és acéliparának nagy székhelyeivel, valamint a Szövetségi Köztársaság néhány kikötő-városával ellentétben, ahol nagy kiterjedésű bányaterületek, acélművi és hajógyári területek állnak az ipartelepítés rendelkezésére, Münchenben alig van ipartelepítésre alkalmas parlagterület (BULLINGER 1984). A város legnagyobb területei jelenleg másféle felhasználás alatt állnak /pl. a Riem repülőtér/, vagy pedig éppen komplex hasznosítási gondok terhelik őket. Sok olyan terület van, ami még csak nem is München városának tulajdona. Ebből belátható időn belül csupán 20%-nyit lehet majd hasznosítani.

Miután a területekkel így áll a helyzet, különösen éles a verseny a felszabaduló ipari telkek megszerzésében. Mindenesetre megállapítható, hogy HENCKEL (1984) szerint a Münchenben felszabaduló ipari telkek 55%-ának újrahasznosításában nem játszik szerepet az ipar. Az egykor újonnan kiutalt iparterületeken működő üzemek müncheni telephelyei néhány kivétellel már csak 37%-ban szolgálnak ipari célokat /30%-uk csak mint irodaterület/, míg 49%-ukat lakások foglalják el.

6. Ipari urbanizáció

München térségét a hatvanas évek óta intenzív folyamatok jellemzik, amelyek között kétféle szuburbanizációs folyamatot kell megkülönböztetni.

Az egyik a városon belüli, városmag-peremterület irányú masszív eltolódás. Főként a zsúfolt belvárosból, és egyre növekvő mértékben annak pereméről települnek a vállalatok a külterületekre. A Münchener és Felsőbajorországi Ipari és Kereskedelmi Kamara felmérése szerint csak a 70-es évek második felében 174, összesen 13 100 dolgozót foglalkoztató üzem változtatta meg részben vagy egészen telephelyét. Másrészt egyre több vállalat hagyja el a város területét, hogy elsősorban a városhoz közeli külterületen találjanak székhelyet. 1970 és 1980 között ilyen módon 250, összesen több, mint 20 000 munkahellyel rendelkező üzem került a városon kívül. Közben a szuburbanizációs folyamat intenzitása a konjunktúrális krízis hatására kissé alábbhagyott. De a trend továbbra is érvényesül. Éppen az "öslakó" nagyüzemeknek alig van már bővítési lehetőségük a saját területükön belül. Ezért a BMW pl. bizonyos termelési folyamatokat egyre gyakrabban telepít a térség külső részeire (Regensburg, újabb tervek szerint Landshut). Ugyanezt csinálja a Siemens is, amelyik München keleti külterületén, Poingban tervez újabb termelő be-ruházást.

A Gazdaságföldrajzi Intézet által München külterületén a szerző vezetése alatt megvalósított vizsgálatok a régi telephelyen belüli bővítési lehetőségeket, mint döntő "taszító tényezőt" jelölték meg (több vizsgálat egyező eredményei alapján).

¹ Az ipari urbanizáció problémáját l. THÜRAUF (1975), DECKER (1984) és RUPPERT (1985) cikkeiben.

Az erre irányuló körkérdeések a következő százalékos értékeket adták: 67% (Karsfeld), 71% (Fürstenfeldbruck járás), sőt 79% (Hachingertal). A gócváros, München és a külterületi közösségek között a terület szempontjából extrém polaritás mutatkozik.

Az áthelyezések általánosságban közmegelégedésre szolgáltak, csak kevés esetben kellett a rosszabb fekvés és a kedvezőtlen közlekedés következményeivel szembenézni. Ezek semmi esetre sem jelentik, hogy München térségétől elfordult volna a figyelem. Ellenkezőleg: a megkérdezetteknek csak 4%-a tette megfontolás tárgyává munkahelye nagyobb távolságra való áthelyezését.

A makrokörnyezet tekintetében tehát a telephelyhez való alkalmazkodás érvényesül, ami azt jelenti, hogy kielégülnek a területigények anélkül, hogy az agglomeráció előnyeiről le kellene mondani (pl. speciális ipari szolgáltatások). A külterületekre irányuló elvándorlás korántsem volt elhatározott cél, hiszen az áttelepülő üzemek kb. 1/3-a a város területén lévő telephely megszerzésére törekedett. Az ipari urbanizáció folyamata tehát a városban helyszűke miatt fellépő zsufoltság következménye.

7. Az ipar áthelyeződése München szuburbán térségének gazdaságélénkítő motorja?

A népesség intenzív szuburbanizálódásának, a helyi forgalmi hálózat bővülésének és főleg a városmagban kialakult zsufoltságnak a következtében a külterület vonzása az intenzív technológiájú szakmákban is nőtt. Emiatt az iparban foglalkoztatott nők aránya München nyugati külterületén 48%-ról (1968) 33%-ra esett vissza (1982), míg az alkalmazottak létszáma, ami THÜRAUF (1975) szerint az igazgatási, kereskedelmi, kutatási és fejlesztési osztályok mérőszáma, 19%-ról /1968/ 36%-ra /1982/, vagyis jelentős mértékben nőtt.

A müncheni járás, melynek nagyobb része a központi körzethez tartozik, különösen magas alkalmazotti létszámot mutat, ami még a müncheni értéket /47 %/ is meghaladja (54%). Szó sincs tehát arról, hogy csupán a termelés helyeződött volna át, sokkal inkább az történt, hogy néhány nagyüzem /pl. az MBB/ valamennyi diszpozitív funkciójával a külterületre költözött. Nyilvánvaló, hogy a Münchentől való távolság meghatározó, mert a termelési funkciók aránya a külterület peremén jelentősen nő.

A München nyugati részébe áttelepült cégek között végzett kutatás adatai szerint a kis távolságra történt költözéskor a vállalatok többnyire magukkal vitték dolgozó állományukat is. Ez 1233 üzemből 72%-ot (890-et) jelent. A pótlólag létesített munkahelyek száma, főleg a kvalifikált munkaerőt igénylőké, viszonylag csekély.

Mint hogy a foglalkoztatottak egy része vagy már eleve az új telephely közelében lakik, vagy pedig kész odaköltözni, ez a folyamat inkább az ingázók számát növeli. A Hachinger-völgy /Unterhaching, Taufkirchen, Oberhaching/ esetében kimutatható, hogy minden negyedik ipari dolgozója München városhatárán belül lakik. Ma a környező közösségekben foglalkoztatott összes munkaerőnek mintegy 21%-a Münchenből ingázik (HEINRITZ-KLINGBEIN, 1984). Az ipar kitelepülése közben azonban a meglévő értékesítési, szállítási és szolgáltatói kapcsolatok túlnyomórészt megmaradnak.

Ezért az intraregionálisan áthelyeződő üzemektől csak korlátozottan várható el, hogy helyi növekedési impulzusok forrásaivá váljanak. Mindazonáltal az egy lakosra eső ipari adóbevétel az 1972-82 közötti időszakban 87 %-kal nőtt, amiben a koncentrációs tendencia egyértelműen felismerhető. Különösen a szűkebb koncentráció övezetének köztségei tudták bevételeiket majdnem a duplájára növelni, annak ellenére, hogy közben lakosságuk jelentősen nőtt. A "legadóerősebb" üzemek azonban változatlanul Münchenben koncentrálódnak, mert a város foglalkoztatottjainak részaránya a körzet összes foglalkoztatottjához viszonyítva 72,6 %-kal /1982/ még mindig az ipari adóbevételek ennek megfelelő részaránya alatt van /77,3%/.

8. Szakemberhiány gátolja a fejlődést

Míg München múltbeli ipari fejlődésére kifejezetten hátrányosan hatott a bányavidékektől és tengeri kikötőktől való távolsága, ma ugyanez előnyösnek tűnik. Az urbanizáció hatásai, az intenzív kutatómunkát folytató ipar jelenléte, a München térségében foglalkoztatott magasan kvalifikált munkaerő nagy létszáma és nem utolsósorban München lakóhelyi és szabadidőértékei nyilván okai ennek a fejlődésnek. München mint telephely mellett szól az is, hogy Németország több más nagyvárosával szemben a magas színvonalú külföldi cégeknek is "közvetíthető" /Silicon Valley/.

München, mint a nagyon fejlett információs és adatfeldolgozó technika székhelye, kitűnő szakmai esélyeket kínál a kvalifikált adatfeldolgozóknak és elektronikai szakmunkaerőnek. Főként az elektromérnökök, információ-elektronikai szakemberek, adatfeldolgozó szakmunkaerők és az elektronikus adatfeldolgozásban jártas irodai munkaerők keresettek. A szabad munkahelyek betöltése magában Münchenben is nagy nehézségeket jelent. 1100 ilyen állás volt betöltetlenül 1986-ban a Siemensnél, és 1985 végén a BMW-nél is 1100 szabad állás várt kvalifikált munkaerőre. A szakfőiskolát vagy főiskolát végzett okleveles informatikusok jelenleg hiányoznak a müncheni munkaerőpiac kínálatából annak ellenére, hogy 4000 DM feletti kezdő fizetéseket kínálnak. Az Észak és Dél közötti szuperregionális munkaerőpiaci egyensúly kialakítása nem jöhet szóba, mert az ezirányú kereslet Északon is nagy.

A többi központi térségben a szokásosnál magasabb megélhetési költségek, és főként alakáspiac teljesen reménytelen helyzete egyre inkább megnehezíti a müncheni régió munkaerőkeresetének kielégítését. Nehéz itt kvalifikált munkatársakat, főként mérnököket találni. A m²-enkénti 4000-7000 DM-s magánlakásár és a 650000 DM-nél kezdődő házáruk a szerényebb sorházakban ma már normálisnak számítanak Münchenben. Az MBB és más cégek úgy próbálnak úrrá lenni e gondokon, hogy a peremterületeken lakó munkatársaikat naponta vállalati buszokkal szállítják. A megélhetési költségek ma Münchenben egyértelműen magasabbak, mint a drágának számító Frankfurtban és Hamburgban. Olyan lakóhelyeken, mint Essen vagy Wuppertal, sok minden gyakran 25%-kal olcsóbban is beszerezhető, mint Münchenben. A magasabb megélhetési költ-

ségek hátrányát mindig azzal magyarázzák, hogy itt a szabadidő magasabb színvonalon tölthető el. De a szabadidő eltöltésének kínálatával igen sok munkavállaló már nem tud élni München térségében, mert nem tudja finanszírozni a költségeket. Nyilván nem érvényes ez a nagykeresetűekre, akiknek aránya tovább nő.

Hogy ez az intenzív növekedési trend München térségében sem folytatódik korlátlan ideig, amit a modern technológián alapuló iparágak váltottak ki, az amerikai Silicon Valley utóbbi két évi fejlődésében bekövetkezett erős megtorpanás jelzi.² Ha az USA általános fejlődését nézzük, világossá válik, hogy a hagyományos iparvidékek, melyek eddig hátrányos helyzetűnek számítottak, ipari reneszánszukat éppen a "high technology" segítségével élhetik (HEILEMANN 1985; KÜPPER 1985/. Ha tehát Észak-Németország göctérségeiben intenzívebbé válnak az innovációs kezdeményezések az állam és a gazdaság megfelelő ösztönző stratégiájának segítségével, akkor igenis számítani lehet arra, hogy a GIESE és NIPPER által 1984-ben leírt lassú diffúziót a hátrányban lévő Észak kiegyenlíti.

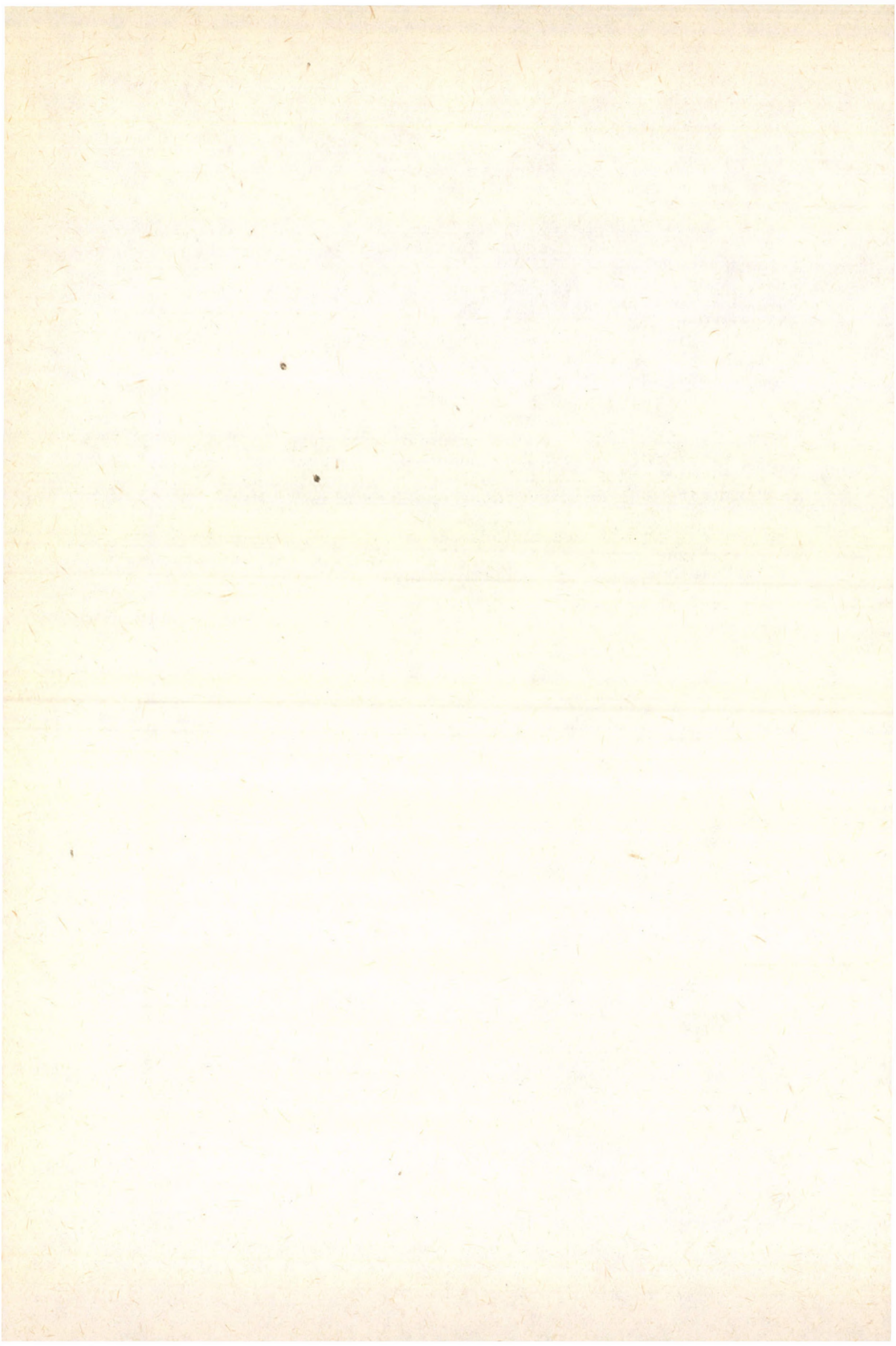
München ugyanakkor e tekintetben jól teszi, ha azokat a különböző hagyományos iparágakat, amelyeket a mikroelektronika modern fejlődése ellenére megtartott, ösztönzi és ápolja. A "high-technology-monostruktur" túlzott megerősödése, mint az USA példája bizonyítja, veszélyeket is rejt. Az olyan ipari centrumok, mint München térsége számára hosszabb távon nem csak a csúcstechnológia egyenes vonalú fejlődése, hanem az "egyszerűbb mikroelektronika" széleskörű szakmai alkalmazása is fontos.

IRODALOM

- BALZ, M.-W. LEIBFRITZ, W. 1985: Regionalpolitik auf dem Prüfstand. - In: Ifo-Schnelldienst 12. pp. 9-25.
- BONKOWSKI, S.-LEGLER, H. 1985: Süd-Nord-Gefälle bei industrieller Forschung und Entwicklung? - In: Raumforschung und Raumordnung, 43. pp. 1-10.
- BULLINGER, D. 1984: Wiedernutzung von Gewerbebrachen - kein Thema in Süddeutschland. In: Informationen zur Raumentwicklung, H. 10-11, pp. 1003-1016
- DECKER, H. 1984: Standortverlagerungen der Industrie in der Region München. - Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie 25. Kallmünz/Regensburg
- ERTEL, R. 1984: Zum Süd-Nord-Gefälle in der Bundesrepublik. Betrachtungen anlässlich eines Workshops. - Niedersächsischen Institut für Wirtschaftsforschung e.V., Hannover pp. 151-160
- GIESE, E.-NIPPER, J. 1984: Die Bedeutung von Innovation und Diffusion neuer Technologien für die Regionalpolitik. - In: Erdkunde, 38, 3. pp. 202-215.

²Ott csak 1985-ben 4000 munkavállaló vesztette el állását a "high-tech-industrie" berkeiben.

- HEILEMANN, U. 1985: Industrielle Renaissance durch "High Technology". Das Beispiel von Lowell, Massachusetts. - In: Archiv für Kommunalwissenschaften, 24, pp. 208-223.
- HEINRITZ G.-KLINGBEIL, D. 1984: Zur Entwicklung der Münchner Suburbia. - In: Mitt. der Geogr. Gesellschaft in München, 69, pp. 39-67.
- HEINRITZ, G.-LICHTENBERGER, E. 1984: Wien und München - Ein stadtgeographischer Vergleich. - In: Berichte zur deutschen Landeskunde, 58, pp. 55-95.
- HENCKEL, C. 1984: Gewerbeflächenrecycling in der Stadtplanung. - In: Loccumer Protokolle, 2, pp. 276-290.
- KAMPMANN, R.-KÖPPEL, M. I. 1984: Das wirtschaftliche Süd-Nord-Gefälle. Ein gesamtwirtschaftlicher Erklärungsansatz. - In: Wirtschaftsdienst, 64. pp. 568-572.
- KÜPPER, U. I. 1985: Neue Technologien, Wirtschaftswachstum und Innenstadtentwicklung. - In: Archiv für Kommunalwissenschaften, 24. pp. 189-207.
- RÖTHLINSHÖFER, K. Ch. 1985: "Süd-Nord-Gefälle": Mehr als ein Schlagwort? - In: Ifo-Schnelldienst, 12. pp. 3-6.
- RUPPERT, K. 1985: Stadt-Umland-Probleme: "Beispiel München". In: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung Wien, J. 29, 1985, H. 5-6. pp. 7-11.
- THÜRAUF, G. 1975: Industriestandorte in der Region München. Geographische Aspekte des Wandels industrieller Strukturen. - Münchner Studien. 16. Kallmünz/Regensburg

ÚJ KOMMUNIKÁCIÓS ÉS INFORMÁCIÓS TECHNIKÁK ELTERJEDÉSE A MÜNCHENI TÉRSÉGBEN

Peter Gräf

A 70-es évek végéig az üzemi és magáncélokot szolgáló információcsere-és terjesztés a nyomtatott médiumokon és levelezésen kívül lényegében két technikán alapult:

- a túlnyomórészt üzemi célokot szolgáló telefonhálózaton és a telexforgalmat lebonyolító IDN-hálózaton;

- a főként magáncélokra szolgáló, a telefonhálózaton, valamint a szabadidő eltöltésében komoly szerepet kapó TV-n és rádión.

Különösen az 50-es évek után olyan nagyságrendet ért el a telefon elterjedése és a háztartások televízióval és rádiókészülékekkel való felszereltsége, hogy mind az üzemi, mind a magánszférában a telítettséget közelítette meg. A Német Szövetségi Köztársaságban 1984-ben 100 lakosra mintegy 38 telefon fővonal jutott és a háztartásoknak körülbelül 95%-ában volt rádió és televízió. A szolgáltatók tevékenysége arra irányul, hogy a technológiákat kombinálják kihasználási lehetőségeik körének bővítése érdekében. Üzemi területen, ahol eleve a továbbfejlesztést tűzték ki célul, 1976-ban hozták létre a DATEX-hálózatot. Ez az adatközlést biztosítja különböző berendezések (pl. számíterek vagy különféle adattároló készülékek) között. 1979-ben követte ezt a TELEFAX (távmásolás) a telefonhálózat igénybevétele, és végül 1981-ben bevezették a TELETEX-et, az elektronikus távíró rendszert. A három utóbbi technológiát tehát elsősorban az üzemi szférán belül alkalmazzák. A telefon és a TV-készülék közötti összeköttetést, a Bildschirmtextet (képernyőszöveg) a rendszeren Berlinben és Düsseldorfban végzett kísérletek után 1984-ben országsszerte bevezették.²

A szabadidővel kapcsolatos kommunikációs technológia terén a pilot-tervek fázisában próbálkoznak a kábeltelevízióval és a műholdas tévével. A Német Szövetségi Posta, melynek távközlési technológiákra szóló beruházás monopóliuma lehetővé tette, hogy a Szövetségi Köztársaságot szélessávú hálózati kábelrendszerrel telepítse be - ami nem utolsósorban kérdéses gazdaságossága miatt vitatnak - ezideig csak szigetszerűen szerelt fel szerteágazó kábelhálózattal egy sor községet.³

E sokrétű műszaki kommunikációs lehetőségek ma már lehetővé teszik, hogy az NSZK gyakorlatilag bármely pontjáról bármely pontjára különféle módokon szöveget, képeket és grafikonokat "üzenjenek". Eppen ezért nagyon is érthető, hogy a telematika fejlődéséhez jövőbeli hatásukat illetően sokrétű térbeli elvárások kapcsolódnak.⁴ Néhány közülük tézisszerűen:

Az irodalom gyakran emlegeti a perifériák felértékelődését. Itt az a gondolat játssza a szerepet, hogy egy bizonyos területen megvalósítható a távolságok megszüntetése a kommunikációs technológiák segítségével. A specifikus telephelyi tényezők ilyen viszonylagos átértékelődése a megfelelő körülmények között a

Dél-Észak "lejtés" enyhítéséhez vezethetne, vagy olyan, struktúráisan veszélyeztetett térségek megélénkítéséhez, amelyek eddig helyzeti hátrányok miatt a lendületesebb gazdasági fejlődést nélkülözték. A város-külterület viszonylatban különösen a szuburbanizáció trendjének erősödésével foglalkozik több szerző. E trend a belvárosok szerkezeti problémáival szoros kapcsolatban decentralizációhoz, elsősorban az irodáknak a városmagból a külterületekre való kitelepüléséhez vezethet.

Ezen általános gondolatmenetek alapján München térségének kommunikációs és információtechnikai alkalmazásmintáit vázoljuk. A Szövetségi Köztársaság egészéhez viszonyítva München térsége a viszonylag magas színvonalú telematikával rendelkezők közé tartozik. Néhány példa megvilágítja ezt az összefüggést. Mint bevezetőnkben említettük, valamennyi felsorolt technológiában a diffúziós folyamat kezdetén vagyunk. De már a 3-4 éves bevezetési időszak alatt jól látható különbségek ismerhetők fel a koncentrációs körzetek között (pl. München, Stuttgart, Frankfurt, Köln, Düsseldorf vagy Hamburg térsége (1. táblázat)). Az azonos kategóriájú koncentrációs térségeken belüli országos differenciálódás lényegében két tényezőre vezethető vissza. Először arra az információpolitikára, amely a Düsseldorfban és Berlinben alkalmazott pilóttérvek alapján úgy vélte, hogy a jövőbeli felhasználók 2-3 év alatt általánosan meghonosítják e technológiát. Másrészt az egyes térségek szerkezete már magában hordja e differenciálódás második lényeges tényezőjét. Minél potensebb, innovációs hajlamú üzemek /pl. technológiatranszfer, elektronikus adatfeldolgozó rendszerek fejlesztése, elektronikus adatfeldolgozó rendszerek software-je, számítógépes szolgáltatások/ koncentrálnak egy térségre, vagy minél nagyobb mértékben telepednek meg nagyvállalati főigazgatóságok egy központi térségben, annál nagyobb különbségeket mutatnak a specifikus alkalmazói minták. München körzete egy ilyen országos méretű összehasonlításban azon körzetekhez tartozik, amelyekben az elektronikai és elektronikus adatfeldolgozási rendszerek szakágaiban intenzív vállalat alapítás folyik, és a kommunikációs médiumokkal kapcsolatos szakmák szempontjából lényeges funkciókkal rendelkezők. 1974 és 1984 között München térségében 200 ilyen újonnan alapított vállalat települt. Ezen ágazat ilyen mértékű koncentrációja talán csak Frankfurtban figyelhető meg. Másrészt München Frankfurt, Kölnhöz vagy Düsseldorfhoz képest, bár viszonylag alárendelt formában, a vállalati főigazgatóságok központjává vált.

A müncheni körzet helyzetlemzése az irodai kommunikációs technikákra, nevezetesen a teletex, telefax és képszöveg alkalmazására korlátozódik. A körzeten belüli, de München városán kívüli szerkezetek azt mutatják, hogy ezek a várost övező külterületek alvárosközponti részein nagy mértékben tért hódítottak (1. ábra). Az utóbbi két év fejlődési dinamikája arról tanúskodik, hogy München közvetlen környéke ugrásszerűen fejlődik. A képszövegrendszer mellett a teletex a legelterjedtebb a körzet peremterületein.

A szakma-specifikus alkalmazás tipikus tükörképe a mindenkorai vállalati telephelyeknek, de (2. ábra) a telematikusan fejlett ágazatoknak is. Így a teletex első lépcsős innovátorai azok az

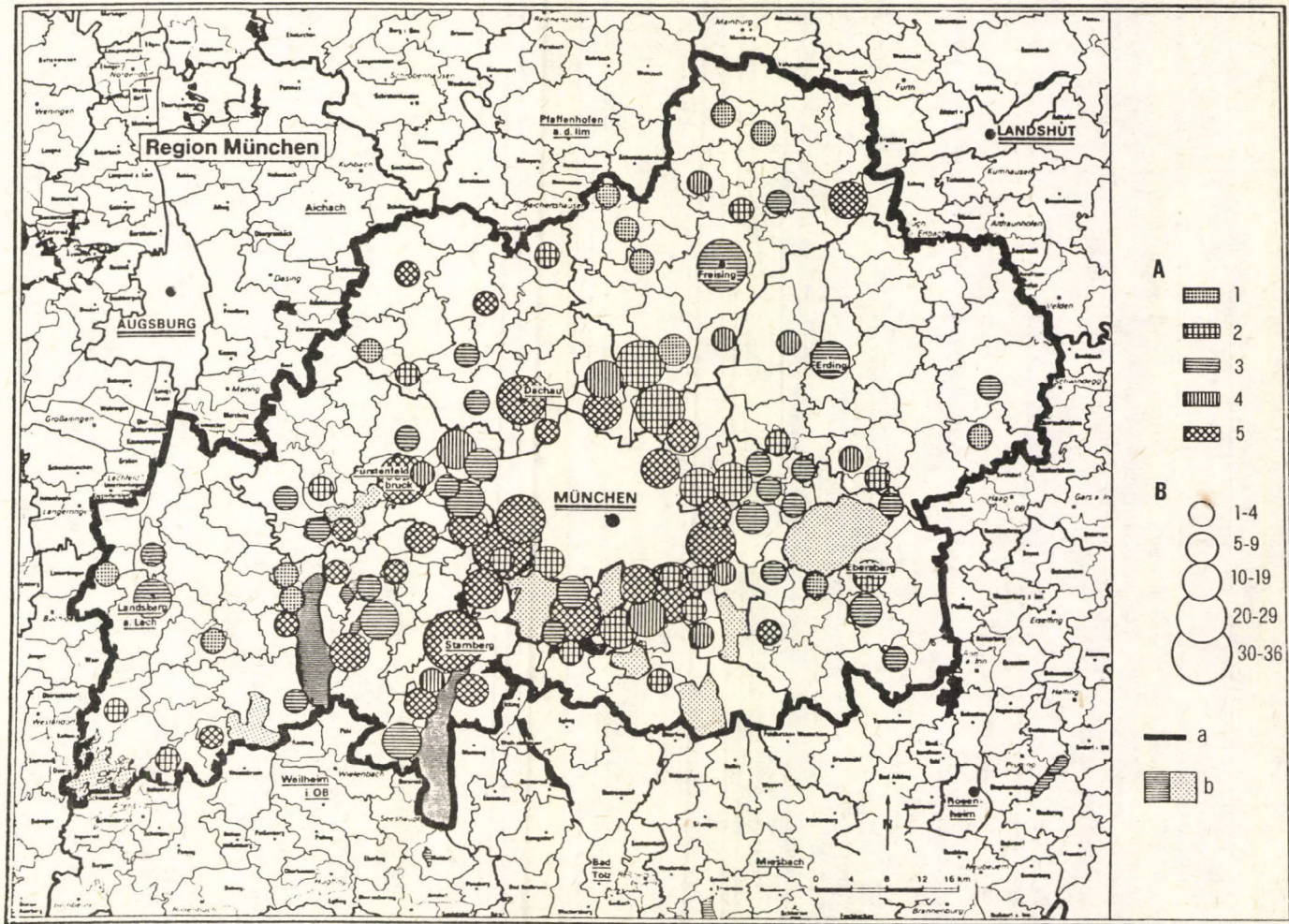
1. táblázat: A képernyőszövegek (Btx) felhasználási szerkezete 1984-85. A zárt felhasználási csoportok ágazati részesedése, %

Á g a z a t	Ham- burg	Köln	Frank- furt	Stutt- gart	Mün- chen
Ipar	3.2	2.5	3.2	2.2	2.3
Kereskedelem	17.1	16.3	11.1	12.8	10.6
Bankok, biztositás	4.9	10.4	9.1	9.3	12.9
Elektronikus adat- feld., telematika	6.0	7.1	9.7	8.0	7.6
Kiadás, sajtó	4.0	5.9	3.1	10.2	4.7
Közlekedés	0.8	2.9	3.7	2.6	2.7
Egyéb szolgáltatások	6.9	7.5	8.6	9.2	9.0
Igazgatás, szervezetek	2.0	6.2	3.7	2.6	7.1
Egyéb foglalkozás, ill. nem besorolha- tó üzem	34.7	32.0	37.5	37.3	20.3
Magán felhasználá- sok	19.5	9.2	10.3	5.8	22.8
Összesen:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Csatlakozások absz. száma	491	239	351	225	486

2. táblázat: A telematika felhasználása Münchenben és régiójá-
ban. Ágazati részesedés a zárt felhasználási cso-
portok nélkül, %

Á g a z a t	Teletex		Telefax		B t x	
	Város	Régió ^x	Város	Régió ^x	Város	Régió ^x
Ipar	9.1	31.5	15.3	28.8	5.0	6.0
Kereskedelem	15.6	16.9	7.6	10.4	19.9	33.7
Bankok, bizt	8.7	3.7	10.0	0.3	12.6	11.5
Elektronikus adatfeld.telemat	10.1	8.8	3.9	4.4	10.2	12.1
Kiadás, sajtó	5.7	3.1	9.5	8.5	7.3	2.4
Közlekedés	4.0	3.8	4.1	4.0	6.2	3.0
Egyéb szolgál	22.8	14.5	18.9	13.2	13.6	9.0
Igazg. szervek	6.0	1.9	7.9	3.0	12.3	1.2
Egyéb fogl.	18.0	15.8	22.8	27.4	12.9	21.1
Iparszerű hasznosítás	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
összesen						
Magánfelhaszná- lók	2.9	7.6	2.8	4.9	27.0	37.5
Csatlakozások absz. száma	712	172	1206	285	623	264

^xMünchen nélkül

iparvállalatok, amelyek különben iparilag gyenge területeken (pl. Landsberg vagy Dachau járásokban) található.

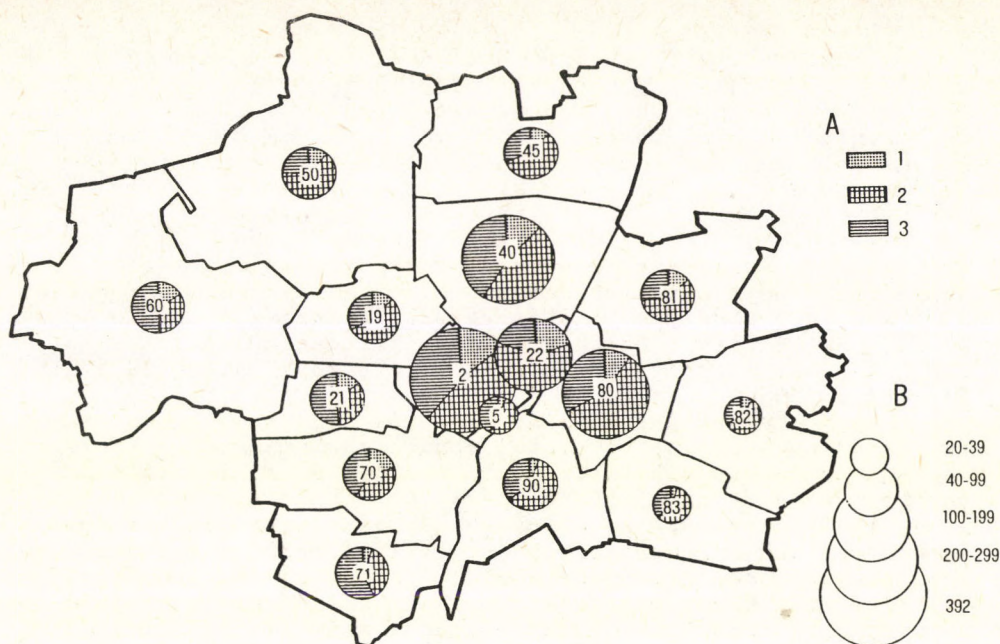
Ha a közvetlen peremvidéket elhagyjuk, akkor viszonylag erős központosulást délnyugati irányban figyelhetünk meg. E jelenségnek többféle magyarázata lehetséges. Abból indulunk ki, hogy itt bizonyos típusú, főleg kisüzemek és szolgáltató vállalatok keletkeztek, még pedig azért éppen itt, mert az emberek szívesen választották éppen ezt a környéket lakóhelyül. Ehhez olyan jellegű szolgáltatói vállalkozások nagy tömege járul, mint ingatlanügynökségek, ügyvédi irodák, vállalkozói tanácsadó-és konzultációs cégek a technológiaalkalmazásban. További lehetséges magyarázat - főleg a képszövegíró rendszerek magánjellegű alkalmazására - a viszonylag magasfokú műszaki kísérletezői készség, ami a kedvelt lakóhelyek lakosságának magasabb jövedelmi kategóriájú köreiből figyelhető meg.

A telematikaalkalmazók megoszlása München városában a szuperregionális és régióon belüli struktúrákhoz képest nagy különbségeket mutat. A müncheni helyzetet egyrészt az új médiumokkal való kísérletezés nagy aktivitása jellemzi, másrészt pl. Kölnnel vagy Frankfurttal szemben itt koncentrálódnak a bankok, egyesülések és igazgatóságok, melyek speciális felhasználói e technikáknak. Kisebb mértékben bár, de igaz ez az ipari igazgatás terén is. Regionális viszonylatban a belvárosi vállalatokat és igazgatási székhelyeket kell kiemelni a peremterületekre települt termelőegységekkel szemben.

A belvárosi felhasználói struktúra, amelyet itt az egyes postai kerületek szerint mutatunk be (3. ábra), a városon belüli funkcionális telephelyek miatt az ipar szempontjából ott mutatja a legerősebb felhasználói intenzitást, de nagy mértékű specializálódás itt sem figyelhető meg. Ott, ahol a teletex, a telefax és a képszövegrendszerek vállalati vagy szakági specifikumok szerinti súlypontokat képeznek, ezek a mindenkori ipar-funkcionális városnegyedek közötti differenciálódást tükrözik. Az olyan létesítmények, mint pl. az Európai Szabadalmi Hivatal, amely a városközpont közelében található, az ott dolgozó szabadalmi ügyvivők nagy száma miatt a teletex és főként a telefax rendkívül intenzív alkalmazásához vezettek. A telefax legnagyobb alkalmazói Münchenben a szolgáltatási szektorba tartoznak. A térbeli vagy csoportspecifikus súlypontok kialakulása - mint azt már a regionális áttekintésnél megállapítottuk - elsősorban az egyes városnegyedek közötti, réteg szerinti differenciálódásra vezethető vissza. Így főleg a város déli részén mutatható ki a képszövegrendszerek intenzív magánhasználata. 1984-85-ben a legmagasabb növekedési ráták mind abszolút, mind relatív értelemben a képszövegrendszerekénél jelentkeztek. Itt még jelentős

1. ábra. Telematika a müncheni régióban, 1985. A hasznosítás tipizálása.

A = A felhasználás súlypontja: 1 = Teletex iparszerűen, 2 = Telefax iparszerűen, 3 = Btx iparszerűen, 4 = Btx magánjelleggel, 5 = vegyes típus; B = a telematika-csatlakozások száma, a = régióhatár, b = településhez nem tartozó terület

3. ábra. Telematika Münchenben, 1985.

A = A hasznosítás megoszlása: 1 = Teletex, 2 = Telefax, 3 = Btx,
B = A felhasználók száma postai körzetenként

felhasználói potenciáltartalékok rejlenek a kereskedelem, a bank-és a biztosításügy vállalataiban, melyeknek mértéke ma még nem látható előre.

A magánszférában ma nagyobb szerepet csak a szabadidő eltöltésével kapcsolatos kommunikációs eszközök játszanak. Figyelemreméltó, hogy a telefon szabadidőfelhasználói funkciója jelentősen megnövekedett, amiben a képszövegrendszer alkalmazása növelő szerepet játszott. A képszövegkészülékek csatlakozóvonalainak 25%-a a városban túlnyomó részben magánfelhasználókhoz tartozik.

Felhasználóként elsősorban azok a népességcsoportok jelennek meg, akiknek jövedelme közepes vagy magasabb, műszaki érdeklődésük átlagon felüli, képzettségük színvonala is meghaladja az átlagot.

2. ábra. Telematika a müncheni régióban, 1985. Az alkalmazások tipizálása

A = Az alkalmazó típusa: 1 = ipari, 2 = kereskedelmi (elektronika nélkül) 3 = elektronikus adatfeldolgozás (EDV), 4 = szolgáltatások, 5 = vegyes típus; B és a, b = ld. az 1. ábránál.

got. A szabadidővel kapcsolatos, készülékrendszeren keresztül közölt információk igen sokrétűek. A város közigazgatási információitól a pihenési, kikapcsolódási lehetőségekig, utazási ajánlatokig sok minden szerepel közöttük.

Miután az országos bevezetés még csak egy éves múlta tekinthet vissza, ennek az innovációs folyamatnak még csak szerény kezdeténél tartunk. Münchenen belül az egyes postai kerületek csúcsértékei 10 000 háztartásra 7 képszövegrendszerű csatlakozást jelentenek. A jövőbeli alkalmazási lehetőségek olyan széleskörűek, hogy a 80-as évek végének képét még felvázolni is alig lehet. Hogy csak pár példát említsünk a képszövegrendszer jövőbeli felhasználási lehetőségeiből: bankforgalom, a csomagküldő kereskedelem /teleshopping/, közigazgatási információszolgáltatás, a szolgáltatások terén pl. gépkocsijavító kisipar és karbantartás.

Túlnyomórészt a szabadidő eltöltésében játszik még szerepet a szélessávú elosztóhálózat rendszere, amelynek funkciója magánhasználatban a kábeltévé, kábelrádió és a kábelen üzemeltetett műholdas televíziózás. Az NSZK öt pilotterv térségéből az egyik München városa. Jelenleg még csak egyes városrészek és a körzet néhány területe képez "bekábelezett szigeteket" és csatlakozik a szélessávú hálózathoz. Áttekinthetetlen illetékpolitika és a kábelprogramok mennyiségi kérdése miatt egyelőre nem mindenki fogadja szívesen a csatlakozási lehetőséget. Mégis kétségtelen, hogy az a tájékoztatás-technológia a jövőben gazdagabb kínálatot nyújt majd a nyilvános rádiózás és televíziózás lehetőségén kívül is.¹²

3. táblázat: A távközlési létesítmények névleges sűrűsége^x

Postai körzet	Sűrűség	Postai körzet	Sűrűség
2	2,46	60	4,00
5	2,42	70	1,64
19	1,93	71	7,80
21	3,18	80	2,09
22	-	81	6,07
40	2,27	82	3,40
45	2,80	83	1,46
50	0,79	90	1,55

^x A képernyőszövegek magán, és félhivatalos felhasználása Münchenben, 1985. Btx-csatlakozások 10 000 háztartásonként a postai körzetekben.

A Szövetségi Posta eddig követett beruházási céljaival egyezik az a törekvés, hogy a keresletnek megfelelő kínálatot alakítsa ki, vagyis a jövőben sem a perifériális területeket, hanem azokat a góctérsegeket csatlakoztatják inkább a szélessávú hálózathoz, ahol a legnagyobb kereslet mutatkozik. Bajorországon belül a jövőben kb. 16-18 ilyen kábelszigetet alakítanak ki, amelyek majd a helyi rádió- és tv-programoknak is a rendel-

kezésére állnak. Ez új lehetőséget eredményezhet a regionális identifikációban, ami a magánszféra jövőbeli médiumfelhasználásában több elképzelés alapja lehet.

A telematika München térségében történő alkalmazásával szembeni várakozások és térbeli konzekvenciái a következőkben foglalhatók össze: Az innovációs, ill. diffúziós folyamat még nem érte el az egész térséget. A telephelyváltoztatásokat nem ez ösztönzi és aligha fogja a jövőben is befolyásolni. Egyes területeken minden bizonnyal adódnak majd a telephely hollétéből előnyök, vagy hátrányok annak következtében, hogy a beruházások nem egyenletes területi elosztásban történnek a szélessávu hálózatok telepítésében. A legnagyobb dinamika a képszövegrendszerterén mutatkozik, ahol viszont a telephely hatásaiból adódó következmények indirekt módon nyilvánulnak meg pl. a bankok ágazati strukturájában vagy a városon belüli egyes tanácsadó szolgáltatók szolgáltatási kínálatában. Ezek a térbeli következmények azonban még mindig spekulatív jellegűek.

Olyan tényleges előrelépés, amit majd a telematika alkalmazására lehet visszavezetni, a 90-es évek közepe előtt aligha várható. Ennek tényleges térbeli jelentősége – bár már a kezdemények felismerhetők – nem fog közvetlenül láthatóan megnyilvánulni. A változások magva az informatív és kommunikatív hatótávolságok és kapcsolatok évek óta zajló, de folyamatosan gyorsuló változási folyamatában rajzolódik ki. Az emiatt kialakuló megváltozott térbeli cselekvési módok gyakorlatilag bármely funkcionális területen nagy jelentőségűek.

Megjegyzések

- ¹ THOMAS, K.--SCHNÖRING, T. 1985: Regionalpolitische Aspekte beim Angebot von Telekommunikationsdiensten. – In: Perspektiven der Fernmeldepolitik, Jahrbuch der Deutschen Bundespost, Bad Windsheim, 81. p.
- ² GRÄF, P. 1986: Bildschirmtext – Implementation as a Social Geographical Issue. – EEC. FAST. Program, Telematic Project, University of Odense, Denmark /Nyomtatvány/
- ³ A kábelcsatlakozások átlagos kihasználtsága Bajorországban pontosan 30 %-os (1985).
- ⁴ A "telematika" fogalma NORA és MINC francia szerzők nevéhez kapcsolódik (1981), a telekommunikáció és az informatika szavak összevonásából. L. még: SPEHL, H. 1985: Raumliche Wirkungen der Telematik. – In: Raumforschung und Raumordnung 6. pp. 254--269.
- ⁵ Áttekintésül l. HENCKLE, D.--NOPPER, E.--RAUCH, N. 1984: Informationstechnologie und Stadtentwicklung. – Schriften des Deutschen Instituts für Urbanistik 71. Stuttgart 64. p.
- ⁶ GRÄF, P. 1985: Neue Kommunikationsmedien und Stadtstrukturen – Innovationsansätze und Illusionen eines Strukturwandels in der Bundesrepublik Deutschland. – In: 45. Deutschen Geographentag, Berlin, Verhandlungsband, Wiesbaden /Nyomtatvány/

- 7 ROCHOW, D. 1985: Junge Branchen in der Medienstadt. - In: Industrie und Handel, 11. 20.p.
- 8 RUPPERT, K. 1985: Stadt-Umland-Probleme: Beispiel München.
- In: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung, 5-6. 8.p.
HAAS, H-D.-FLEISCHMANN, R. 1985: München als Industrieort, Neuere Entwicklungstendenzen und kommunale Planungskonzepte.
- In: Geographische Rudschau, 12. 608.p.
SCHMEIßER, C. 1985: Was München zum Elektronikzentrum machte.
- In: Industrie und Handel, 9. 19. p.
- 9 VOLTENAUER-LANGEMANN, M. 1985: Bildschirmtext-85; Körkérdés /II/. - In: Btx-Praxis, 12. 23. p.
- 10 GRÄF, P. 1986: Kommunikations- und Medientechnologie als Elemente der Freizeitinfrastruktur - Ansätze raumwirksamer Zusammenhänge. - In: Angewandte Sozialgeographie, Karl Ruppert zum 60. Geburtstag, Kiadó: SCHAFFER und POSCHWATTA, 279. p.
- 11 1985 végén kb. 20000 telekontaktus volt az NSZK-ban.
- 12 A magán rádió-és tévéadók bevezetésének jogi alapjai ma nagyon eltérőek a szövetségi tartományokban. Az országos szabályozásról folyó vita 1986 kezdetén még ellentmondásokkal terhes. A hosszabb távú gazdasági időállóságra való tekintet nélkül a magán rádióállomások potenciálját München térségében kb. 10-re becsülik.

A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS TENDENCIÁI MÜNCHEN NYUGATI PEREMÉN

Reinhard Paesler

A népesség-és településfejlesztés alakulása München nyugati városperemén a hetvenes évek végéig

Az alábbiakban ismertetjük München szűkebb környezetére jellemző népesség-és településfejlesztés jelenlegi tendenciáit, a város nyugati, ill. délnyugati peremén elhelyezkedő néhány település példáján. Röviden összegezzük a hetvenes évek végéig lejátszódott differenciált településfejlődési folyamatokat, különös tekintettel a legújabb fejlesztésekre és azok kiváltó okaira, valamint kitérünk a további településszerkezet-fejlesztés és annak szociálgeográfiai háttere jelen felismerhető tendenciáira. A példaként szolgáló települések elsősorban Gräfelfing /müncheni körzet/ valamint Puchheim és Gröbenzell /fürstenfeldbrucki körzet/.

1. A kiindulási helyzet és a fejlődés a II. világháborúig

Ha pillantást vetünk a régi történelmi településtérképre, láthatjuk, hogy München nyugati része - akárcsak északi területe - igen gyér népsűrűségű volt. Ez elsősorban a terület természeti adottságaival magyarázható, a müncheni kavicsfennsíkon ugyanis a deluviális hordalékkavics ritkulása és a felszínhez közeli talajvíz következtében kiterjedt mocsár alakult ki. A települések ezért a száraz területre korlátozódtak, a kavicsfennsík peremére /Würm-völgy települései/, ill. az ösmorénákra /pl. Puchheim/, valamint a határos tercier dombságra /pl. Dachau/. Ez a természetföldrajzi adottság egészen a közelmúltig erőteljesen befolyásolta a településfejlesztési folyamatokat.

A Münchentől nyugatra fekvő települések urbanizálódása nagyon különböző időszakokban kezdődött meg, ami ugyancsak az adott földrajzi helyzettel, fekvéssel magyarázható. A 19. sz. utolsó negyede óta München város peremének fejlődése a táj szempontjából attraktívabb fekvésű városközeli üdülőterületek az Isar- és Würm-völgyi települések felé tolódott el.² Gräfelfing pl. azon települések közé tartozott, amelyek már az I. Világháború előtt erőteljesebben urbanizálódtak, ami jelen esetben azt jelentette, hogy a Münchenből érkező allochton bevándorlók hatása volt mérvadó. Így a lakosság számának növekedése lényegében a bevándorlásnak volt köszönhető: 349-ről /1895/ 970-re /1910/.³ Ez a fejlődés a két világháború között is folytatódott /1925: 1663, 1933: 2545, 1939: 5079 lakos/; Gräfelfing, akárcsak a Würm-völgyben délebbre fekvő települések, mint Planegg, Krailing, Gauting/ vagy az Isar-völgyi települések, Pullach és Grünwald, továbbra is kedvelt városszéli kirándulóhelyek maradtak, amelyeket annak idején tulnyomórészt a felsőbb társadalmi réteg és a felső középréteg látogatott.

A nyugati városszél településeiben, amelyek Fürstenfeldbruck körzetéhez tartoznak, annak idején nem ment végbe ilyen jellegű fejlődés. (Így Puchheim és mezőgazdasági szerkezetű települések lakóinak száma csak lassan emelkedett és az is tulnyomórészt a születések számának növekedése következtében.) Ehhez járult még a mocsaras területek településeinek telepítési tevékenysége a korábban gyéren lakott területen Puchheim, Olching és Lochhausen között /lakosok száma: 1910: 628, 1920: 969, 1925: 969, 1930: 1116, 1939: 1388/.

Gröbenzell még egyáltalán nem volt község és csak kevés telepes-helyből állt, kistelepések és mellékfoglalkozású parasztok lakták, akiknek száma csak igen lassan növekedett, de akik a München-Augsburg-i vasutvonal nyújtotta kedvező közlekedési helyzetet előnyösen tudták kihasználni és innen ingáztak Münchenbe. A szomszédos Eichenau sem volt a 2. világháború előtt még önálló község és az olyan községek, mint Germering /1900: 510, 1925: 827, 1939: 1608 lakos/ vagy Unterpfannenhofen /1900: 247, 1925: 452, 1939: 1429 lakos/ is ugyanolyan képet mutattak a népességfejlődést illetően, mint a vidéki területek községei.

2. Településfejlődés a II. világháború után a hetvenes évek végéig

Többen, részletesen bemutatták a müncheni térség, ill. a város nyugati peremvidékének népesség-és településfejlődését a hetvenes évek közepéig/végéig, így többek között MAIER és munkatársai⁵ ezért elegendőnek tartjuk, ha itt most a fejlődésnek csupán néhány fontosabb irányvonalát hangsúlyozzuk a kiválasztott települések alapján.

A Würm-völgyi községekben már a negyvenes évek végére lezajlott a legerőteljesebb fejlődés. Pl. Gräfelingen lakóinak száma 9632-ről /1950/ csak 13 000-re /hetvenes évek vége/ emelkedett. Csak igen kevés művelhető területet parcelláztak és teljes mértékben elmaradt a blokk-és sokemeletes házak építése abból a megfontolásból, hogy megőrizték a település kertvárosi jellegét és a középső és felső társadalmi réteg legyen a domináns a lakónépességben.

A Fürstenfeldbruck körzetbe tartozó városperemi települések fejlődésében fontos szerepet játszottak a Münchenből sugárirányban nyugatra kivezető vasutvonalak mentén épült pályaudvarok. Már az S-Bahn /gyorsvasut/-rendszer üzembehelyezése előtt a hetvenes évek elején a rövidtávú vasutvonalaknak köszönhetően jó lehetőségek álltak az ingázók rendelkezésére, hogy müncheni munkahelyüket könnyen és gyorsan érhessek el. Ezért már az ötvenes és hatvanas években is jelentős volt a bevándorlás. Germering lakóinak száma - a később hozzácsatolt Unterpfannenhofen nélkül - 2746-ről /1950/ 4949-re /1961/, majd 15 638-ra /1970/ emelkedett, Gröbenzell esetében pedig 5275-ről /1950/ 6884-re /1961/, azután pedig 11 329-re /1970/ emelkedett. A jó közlekedési viszonyok mellett előnyös tényezőként hatott a bevándorlásra, hogy München déli közkedvelt területeihez képest itt még viszonylag alacsonyok voltak a telekárak.

A dachauai mocsaras terület települései közül elsősorban Gröbenzell és Puchheim jó példa arra, hogy milyen fontos szerepet játszottak a közlekedési vonalak, a pályaudvarok közelsége.

Puchheim esetében mintegy 3 km távolságra a település centrumától Buchloe nevű városrész épült fel a puchheimi pályaudvar körül.⁶ A "pályaudvar-település" lakóinak száma már a negyvenes években meghaladta a faluét, ezért a községi hivatal 1946-ban oda helyezték át. Gröbenzell fekvését - amely egy szőlővanytelepülésből és 1952-től München-Lochhausen, Olching, Geiselbullach és Puchheim településrészekből állt össze önálló településsé - pedig kifejezetten a pályaudvar határozta meg. A község ugyanis ekörül sugárirányban alakult ki, ma pedig a tulajdonképpeni központot alkotja.

A Fürstenfeldbruck körzetébe tartozó községek kiépítését ugyancsak hátrányosan befolyásolták a természetföldrajzi adottságok, azaz elsősorban a dachaui mocsárvidék igen magas talajvízszintje. Amíg nem alkalmaztak vízhatlan "betonkádakat" addig csak pince nélküli építkezésre volt lehetőség. A kedvezőtlen talajvíz-viszonyok megdrágítják az ut-és csatornaépítést, és általában a mélyépítési munkálatokat, ezért az építkezők érdeklődése csak akkor fordult a nyugati települések felé, amikor ez a terület a müncheni körzet többi, központhoz közelebbi területéhez képest az ottani magas telekárak és korlátozott beépíthetőség miatt kedvezőbbnek bizonyult.

Puchheim pályaudvari városrésze, ahol a háború előtt olyan intézmények és létesítmények voltak, amelyeket ma tipikusan München északi területeinek negatív összképéhez sorolnak: 1910: az első bajor repülőter létesítményei a gyéren lakott, szinte ingyen megszerezhető terepen; 1914: egy hadifogolytábor épületei a repülőter területén; már 1897-98-ban a háztartási szemét válogatására, felhasználására és raktározására kialakított létesítmény, ahová vonattal szállították a szemetet, amit a mai Planie lakótelep területén komposztáltak és raktároztak.⁷

A nyugati városperem negatív megítélése a hatvanas évek végén szakadt meg, amikor a terület valamennyi községében "építési boom" tört ki, aminek következtében a lakosság száma néhány év alatt több mint kétszeresére nőtt /1. táblázat/.

Egyes helyeken a település fejlesztése azonban meglehetősen kaotikus volt, pl. Puchheimben, de Germeringben, Gröbenzellben, Eichenauban és más községekben sem voltak helyi fejlesztési célkitűzések, a beépítés szinte kizárólag az eladni szándékozó telektulajdonosok /legtöbbször gazdálkodók/ és az építkezési társaságok és vállalkozók kívánsága szerint alakult. A községi közigazgatás, valamint a községi tanácsok és polgármesteriek szinte egyáltalán nem avatkoztak be, túl sok feladattal voltak ellátva és sokszor nem is látták át, hogy mi lehet egy ilyen gyors népességnövekedés következménye.

A szükséges infrastruktúra - az előretekinthető tervezés és a kellő pénzügyi eszközök hiányában - nem állhatott rendelkezésre időben és hosszú évekig még hiányosságok mutatkoztak a bevándorolt lakosság ellátásában. Pl. mind a mai napig nem elegendő ezen községek kisipari üzemekkel való ellátottsága, amelyek a helyi szolgáltatásokat kell hogy biztosítsák.

A településfejlesztésnek ebben a fázisában szinte alig létesültek munkahelyek, ez vonatkozik mind az ipari, mind a terciér szektorra. Fürstenfeldbruck körzete évekig az iparilag leggyengébben fejlett bajor területek egyike volt /pl. 1981:

1. táblázat: A népesség növekedése néhány községben München
Ny-i és DNy-i városperemén

É V	N é p e s s é g s z á m f ő				
	Grafelfing	Germering (Unter- pfaffenhofen- nel együtt)	Puchheim	Eichenau	Gröben- zell
1900	465	757	523	-	-
1925	1 663	1 279	969	-	-
1939	5 079	3 047	1 388	-	-
1950	9 632	6 378	2 731	-	-
1961	11 808	11 141	3 594	3 779	6 884
1970	12 781	25 261	7 247	5 650	11 379
1971	13 156	28 960	8 623	6 656	13 172
1972	13 099	30 544	10 375	7 474	13 933
1973	13 156	31 827	12 653	7 994	14 440
1974	13 019	32 998	14 963	8 329	14 707
1975	12 927	33 146	16 177	8 401	14 746
1976	12 815	33 130	16 353	8 459	14 954
1977	12 800	33 372	16 795	8 597	15 522
1978	12 742	33 891	16 992	8 738	16 022
1979	12 712	34 262	17 200	8 898	16 509
1980	13 067	34 788	17 692	9 070	17 005
1981	13 160	35 297	18 310	9 252	17 216
1982	13 127	35 341	18 706	9 249	17 355
1983	13 096	35 317	19 081	9 430	17 591
1984	13 122	35 189	19 118	9 557	17 728

3,1 foglalkoztatott a bányászat és a feldolgozóipar üzemeiben, amely iparágak 100 lakost tekintve 20 főt foglalkoztatnak, szemben a 12,4 bajor átlaggal; a más községekbe bejáró dolgozók aránya a kegesőképesek között a vizsgált községekben 75-80%-ra emelkedett.

A vizsgált terület népesség-és településfejlődése a nyolcvanas évek kezdete óta

1. A népességfejlődés áttekintése a vizsgált településekben

Az 1. táblázat áttekintést nyújt a München nyugati részén fekvő 3 kiragadott község új népességfejlődéséről. Különösen feltűnő a növekedés visszaesése, ami a népességfejlődés stagnálásába torkollott, sőt néhány év alatt csökkent is a lakosság száma. Tehát egyértelmű tendenciaváltásról van szó a településfejlődésben. Ez azonban nem csak a már régóta erőteljesen urbanizálódott "kertvárost" Gräfelfinget és Gröbenzell községet érinti, amelyek már 1981-ben 60 %-ban túlépítkeztek /épület- és szabadterületek + közlekedési területek/, hanem Puchheimet is, amely jelentős terület-tartalékokkal rendelkezik /a beépítettség mértéke 1981-ben 27%/. München nyugati szélén az utóbbi 3-4 évben már egyetlen olyan község sem volt, amely akár csak megközelítette volna a 70-es évek népességnövekedését.

2. A jelenlegi fejlődés indokai és tervezési elképzelések a községek jövőjéről

Két különböző sikon magyarázható annak a fejlődési folyamatnak a megszakadása, amelyet a néhány évvel ezelőtt készült előrejelzésekben egyértelműen követhetőnek jósoltak. Először is figyelembe kell venni, hogy az utóbbi évek térségen kívüli fejlődései, tendenciái - csökkenő lakosságnövekedés és csekélyebb építési tevékenység - amely mind a mai napig érvényesül, München körzetében is megfigyelhetők. Csatlakozik ehhez a gazdasági recesszió a nyolcvanas évek elején; a születések számának erős elmaradása a halálozási aránytól; az államilag ösztönzött visszavándorlás következtében a külföldi munkaerő számának csökkenése; a lakásépítés drágulása és megnehezedése a magas kamatok, az építési árak nagyfokú emelkedése és az építkezési takarékpénztáraknál az előtakarékoskodási határidő meghosszabbodása miatt, stb.

Még fontosabban azonban azok az okok, amelyek községi szinten keresendők, és amelyeket az alábbiakban lokális példák alapján közelebbről vizsgálunk meg. Ezeket az indokokat "községi önkorlátozása és a konszolidáció iránti igény" címszóval foglalhatnánk össze és ezek azok az indokok, amelyeket ma a helyi tervezés támogat. A növekedés megfékezése iránti törekvésben - a továbbra is fennálló betelepédési nyomás ellenére - egyesülnek a községi közigazgatás és a politikai képviselői szervek igényei az allochton, sok esetben csak röviddel ezelőtt beköltözött lakossági csoportok kívánalmaival. Az ún. "ujpolgárok" ezen

társadalomföldrajzi csoportjánál nem is ritkán találkozhatunk e szennvedélyesen hangoztatott kívánsággal; most, hogy már mi magunk kiköltöztünk a "zöldbe", próbáljuk megállítani és megakadályozni újabb bevándorlók letelepedését, hogy a település megőrizhesse csendes, kisvárosi és áttekinthető "kertvárosi" jellegét.

Erre a hozzáállásra nagyon is jellemző pl. a gröbenzell-i községi közigazgatás által kiadott "Városépítési kerettervezés"-ben megjelent kijelentés: "A jövőben minden eszközzel el kell kerülni az épületek tömörítésével, egymásra halmozásával elérhető lakosság-sűrítést, amire a múltban sajnos Gröbenzellben is volt példa, és ami szöges ellentétben áll azzal a törekvéssel, hogy meg kívánjuk őrizni lakóhelyünk kertváros-jellegét." A fontos célt így fogalmazták meg: "A község célja az, hogy megőrizze és ápolja a kertváros értékeit... és azokat a tendenciákat, amelyek ezzel ellentétesek, megakadályozza." Ezért "egy óvatos, évi átlagban mintegy 1%-os lakosságnövekedést" tűznek ki célul. A település- és népességfejlődésről ilyen és hasonló hivatalos publikációk látnak napvilágot Gräfelfingben már régóta, egy ideje pedig már Puchheimben is.

A községi képviselő és igazgatási szervek ezzel a hozzáállással nem csupán a polgárok között széles körben elterjedt kívánságokat akarják terjeszteni, hanem maguk is aggódva szemlélnek a lakosság növekvő számát a növekvő infrastruktúra-igény miatt és ezért megpróbálják a további betelepedést megfékezni. Még ma is sokakat foglalkoztató feladat, hogy áthidalják a hetvenes évek erőteljes növekedése következtében az infrastruktúra iránti kereslet és kínálat között létrejött szakadékot, /pl. óvodák, iskolák, kulturális és szociális létesítmények, utépités és csatornázás stb. terén/. Így tehát nem cél, hogy a népesség további növelésével újra emelkedjen a községi ellátási infrastruktúra iránti szükséglet.

A további növekedésről való önkéntes lemondás melletti döntést könnyíti meg az is, hogy időközben a községi tanácsosok egy új generációja kekrült a hivatali székbe. Míg a hatvanas években és a hetvenes évek elején még tulnyomórészt autochton népességi csoportok tagjai tevékenykedtek a legtöbb községi képviselői szervben, akiknek gyakran személyes érdekükben állt az erős növekedés /földtulajdonos parasztok, kereskedők, kispárosok és egyéb ipart űzők/, ma ezzel szemben a községi tanácsokban a bevándorlók közül kikerülő hivatalnokok és tisztviselők dolgoznak, sokszor más településen dolgozók, akik községüket csak lakóközségnek tekintik. Legtöbbször nagyon is egyetértenek, ha az építkezési engedélyek restriktív kezeléséről, ill, ha az új beépítési tervekben az emeleti területszámok csökkentéséről van szó.

Végeredményben jelenleg szinte valamennyi, München nyugati peremén elhelyezkedő község rendelkezik területhasznosítási tervekkel, amelyekben nem szerepel több ujonnan kijelölendő építési terület, de legalábbis nincs nagyvolumenű, többemeletes házak építésére alkalmas terület /blokkházak, toronyházak/. Ezt a fajta építkezést ugyanis még a községi publikációk is a múlt bűnének tekintik. Mindhárom községben, Gräfelfing, Puchheim, Gröbenzell, a jelenleg érvényes területhasznosítási terv a már megvalósított lakóterületeken kívül a helységhatárokon legfel-

jebb kisebb kikerekítést tesz lehetővé. Emellett még egy lehetőség adódik, az üresen hagyott foghíj-telkek beépítése; az a terv azonban jelenleg és a közeli jövőre nézve nem tesz lehetővé erőteljesebb építkezést és ezzel együtt erőteljesebb népességnövekedést sem.

Ehhez járul még egy további restriktív tényező, amit jelenleg Gröbenzellben alkalmaznak, ez pedig beépítési tervek kiadása, amelyekben azonban viszonylag kis épületszint-nagyságokat írnak elő, ugyanakkor nagy telekméretet és kertvároshoz illő építkezési stílust szabnak meg. A községi igazgatóság kiszámította, hogy minden meglevő foghíjtelek intenzív beépítése esetén, tehát új építési területek kijelölése nélkül - amit itt, Puchheimmel ellentétben, amugyis csak igen kis mértékben lenne lehetséges - Gröbenzell lakossága a jelenlegi alig 18 000-ről kerekén 22 000-re emelkedhetne.

Különösen a község északi területén van még - az egykori településtörténet hagyatékaként - részben meglehetősen laza ut-hálózat nagy parcellákkal (1000-4000 m²), amiket megfelelő építési jogi előírások mellett a jelenlegi épületállomány többszörössel lehetne beépíteni. Sokszor fel is merül ez az igény a telektulajdonosok részéről, amit azonban a községi tanács nem igen igyekszik figyelembe venni a jelenlegi, a beépítési tervekről folyó vitában. A területfejlesztési tervezés céljaként újra és újra hangsúlyozzák: Gröbenzell legyen sok zöld területtel rendelkező kertváros "Nagytelkek szabadon álló házakkal, sűrű és magasra növő növényzettel, összefüggő kertekkel", lakóinak száma pedig ne haladja meg a 19-20 000 főt. Ezt a népességszámot tartják szem előtt a folyamatban levő, kommunális infrastruktúra-beruházásoknál is /iskolai, kulturális és szociális létesítmények/. A Würm-és Isar-völgyi települések /pl. Gräfelfing vagy Grünwald/ kimondatlanul is példaként szolgálnak a településfejlesztéshez.

Egy ideje Puchheim is hasonló politikát folytat. Bár a pályaúdvári városrészben egyéb adott építészeti feltétel alapján /nagy területen fekvő blokkházak/ és a lakosság társadalomszerkezeti összetételéből adódóan legfeljebb csak igen korlátozott mértékben lehetne kertvárosi karakter kialakítására törekedni, a településfejlesztési tervezés itt is egyértelműen a lakosság számának konszolidálását, a meglevő épületállomány növényekkel való beültetését és egyéb, a városképet szépítő kezdeményezést, egy üzlet-, kultur-és irodaközpont létesítését, ill. kiépítését, ezzel gyakorlatilag a pályaudvar mindkét oldalán egy funkcionális és társadalmi városközpont kialakítását tűzi ki céljául, de semmi esetre sem irányoz elő újabb, lakóépületek felépítésére szánt területkijelölést, amire pedig bőven lenne hely.

Ez a politika időközben vitathatatlan eredményeket tudott felmutatni. A kommunális infrastruktúra kialakítása messzemenőig behozta a település növekedéssel szembeni hátrányát és megfelelően eleget tud tenni a lakossági igényeknek. A települések összképét illetően a nyolcvanas évek elejéig sok helyen uralkodó, nem megtervezett "burjánzás" - mint az pl. Puchheim-pályaudvar városrészben és Germeringben tapasztalható - nagy mértékben enyhült, pl. a városkép kialakítására irányuló intézkedések és módosított városi közlekedés-irányítás, parkosítás

és az utcák beültetése, a zavaró hatású foghíj-telkek beépítése és az ipari tevékenységnek a lakóterületen kívül eső iparterületen való koncentrációjának köszönhetően. Ebben az összefüggésben az is rendkívül fontos mind Germeringben és Puchheimben, mind pedig Gröbenzellben, hogy építészeti, közlekedéstechnikai és funkcionális szempontból is átalakították a városközpontot általános ellátási központokká, felszerelve üzletekkel, amelyek követik, mind a hétköznapi, mind pedig a magasabb igényeket, nyújtanak magán- és közszolgáltatásokat és nem utolsósorban a lakosság kommunikációs és társadalmi-társasági központjaivá válhatnak.

A restriktív építés-és településpolitika eredményeit a népességlejlődésre vonatkozóan a táblázatban megadott számok demonstrálják. Kb. 1981-től stagnálás állapítható meg; egyes községekben az utóbbi években pedig még csökkent is a lakosság száma, annak ellenére, hogy még mindig relativ intenzív építkezés folyik. (Pl. Gräufelfingben 1982-ben és 1983-ban 80, ill. 45 lakást, Germeringben 1983-ban és 1984-ben 128, ill. 109 és Eichenauban 1982-ben 89 új lakást építettek és mindezt csökkenő népességszám mellett.) Itt is érvényesül tehát a bajor tartományi átlagban már régóta nyomonkövethető tendencia, miszerint nő az egy főre jutó lakóterület nagysága, ill. csökken a lakások lakottsági sűrűsége. Amint az Puchheim és Gröbenzell példáján is bizonyítható, ennek oka a nagykorúvá váló fiatalok elköltöztetésével magyarázható, akik elhagyják a szülői házat. Mindkét község életkor-szerkezetében²⁰ ugyanis jelentős részt tesz ki ez a réteg. Itt tehát az életkor-specifikus mobilitás jelenségével van dolgunk, amit SCHAFFER a "zsugorad²¹ családi háztartás"-sal kapcsolatban már részletesen leírt. Mivel a ház-és lakástulajdonosoknak rendszerint sem igénye, sem pénzügyi indíttatása nincs arra, hogy a megüresedett helyiségeket újra kiadja - ennek persze gyakran építészeti akadályai is vannak -, előfordulhat tehát, hogy a folytatódó építkezések ellenére csökken a lakosok száma.

3. Az ipari területek fejlesztésére irányuló tendencia

A lakóépületek építése mellett foglalkoznunk kell röviden az ipari területen folyó településfejlesztéssel is. Ezt a folyamatot is a községek építésirányítási tervei hivatottak döntően befolyásolni, vagyis az utóbbi időkben már oly sokszor vizsgált ipari szuburbanizálódás²² - az üzemek kitelepülése Münchenből a városok peremére, ill. városkörnyéki üzemtelepítések - csak akkor valósulhat meg, ha a községek, települések erre megfelelő területeket jelölnek ki. Ebben a kérdésben a vizsgált, München nyugati felén fekvő települések hozzáállása kettősséget mutat. Egyrészt szívesen veszik az ipartelepítést, hogy erősödjön a község adóbevétele és növelhető legyen a lakossági ellátás színvonala, elsősorban pedig javuljon a helyi munka-és lakóhelyszituáció, tehát ne legyen a település pusztán az ingázók "alvó városa". Másrészt azonban tartanak attól, hogy csökken a lakóhelyek minősége a különböző zavaró tényezők hatására - zaj, füst, teher-és személyszállítójármű-forgalom. Az ipartelepítés hátrányainak csökkentése érdekében a községek minden rendelkez-

zésükre álló eszközzel ügyelnek a lakó- és iparterületek különválasztására és arra, hogy lehetőleg csak "tiszt", a környezetet nem terhelő üzemeket létesítsenek.

Gröbenzell és Puchheim példaként hozható fel olyan területekre is, ahol a község peremén, a lakóterületen kívül telepítettek viszonylag "környezet-barát" üzemeket. Az iparterelepítéssel szemben megnyilvánuló, összességében restriktívnek tekinthető hozzáállást München nyugati peremtelepüléseiben²³ egy, LINTNER által összeállított területhasznosítási mérleg demonstrálja. München vonzáskörzetében – magán a városok kívül – az ipari beépített terület aránya a beépített területen belül 1982-ben összesen 11,4%, ez az arány az északi községekben 21,7%, a nyugati településekben viszonyt csak 5,8%. Új ipari területek kijelölése, hasonlóan a lakásépítési területekhez, a vizsgált városközeli településekben szinte teljes mértékben leállt. A községek rövid- és középtávu tervei szerint München körzetében a korábbiakhoz hasonló jelentősebb iparosítás az²⁴ iparterületek iránti szükségletek ellenére sem sem várható.

Összefoglalás

Mindhárom vizsgált községben lényegében meghatározott szociális rétegződésű és összetételű allochton csoportok bevándorlása következtében mélyreható változás következett be a községfejlesztési politikában – Gräfelfingben viszonylag korán, Gröbenzellben 6-8 éve, Puchheimben csak rövid idő óta. Ma olyan népességcsoportok játszanak domináns szerepet, amelyek saját településüket elsősorban a München peremvidékén jó közlekedési helyzetben levő, nyugodt és kellemes lakóhely, és az infrastruktúráisan kiemelkedően ellátott környezet szempontjából ítélik meg. Ezek a csoportok azért szállnak síkra, hogy ez az állapot megmaradjon, ill. méginkább kiépüljön. Ehhez a legfontosabb eszközök a további gyors népességnövekedés megakadályozását szolgáló visszafogott beépítési koncepció, valamint az akkori népességszámmra méretezett intenzív infrastruktúra fejlesztés.

A vizsgált települések fejlődése azt mutatja, hogy az építési terület csökkentése mint eszköz elterjedt. Az eddigi politika folytatása esetén a belátható jövőben nem várható többé jelentős népességnövekedés. Ezt a feltevést alátámasztja P. LINTNER 1982-ben végzett értékelése a területhasznosítási tervekről, amelyekből kitűnt, hogy a még beépítetlen területek arányai a mindenkori hasznosítási mód tervezett területéhez lettek viszonyítva. A München környéki szűkebb agglomerációs övezetben eszerint összességében 16,0% még beépítetlen terület állt rendelkezésre. A déli területen ez az érték 16,3%, északon 16,1%, a keleti részeken 36,2%, ezzel szemben az itt vizsgált, nyugaton fekvő településekben csak 8,0%²⁵: A potenciális városperemre vándorlók még mindig meglévő nyomása itt tehát kevés egyezkedési hajlamra találhat kiváltképpen azon próbálkozások megerősödése figyelhető meg, amelyek a bevándorlás korlátozását és a helybeliek számára való telekfoglalást helyezik előtérbe.

A jövőben talán inkább München keleti peremterületein várható a lakosság számának emelkedése, ahol még jelentős beépíthető területek találhatók. Továbbá jelentkeznek már olyan ten-

denciák is, melyek szerint a város mintegy "átugorja" a város-széli településeket és a várost körülvevő külső gyűrű mentén fekvő településekben várható nagyobb növekedés. A Münchennel való összeköttetést további javítására irányuló intézkedések emellett szólnak, ezek pedig a nyugatra menő három S-Bahn /gyorsvasut/-vonal továbbfejlesztése, szakasz-javítások és hosszabbítások, az utazási sebesség növelése, a járatok sűrítése stb.

Megjegyzések

- ¹ PAESLER, R. 1976: Urbanisierung als sozialgeographischer Prozeß - dargestellt am Beispiel südbayrischer Regionen. - München Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 12. Kallmünz, 189.p.
- ² BORCHERT, CHR. 1957: Die Wohn- und Ausflugsgebiete in der Umgebung Münchens. - In: Berichte zur deutschen Landeskunde, 19. 182 p.
- ³ A Bajor Statisztikai és Adatfeldolgozó Szövetségi Hivatal forrásmunkáiból származik minden lakószám, 1. a táblázatot.
- ⁴ L. ZIERER, O. 1977: Eine Heimat Namens Gröbenzell. - In: Gemeinde Gröbenzell - Chronik einer aufstrebenden Gemeinde. Gröbenzell, pp. 3-41.
- ⁵ L. MAIER, J.-KERSTIENS-KOEBLER E. 1979: Raumliche Auswirkungen der Stadt-Rand-Wanderung. - In: Zum Wandel räumlicher Bevölkerungsstrukturen in Bayern, 1. rész, Esettanulmányok. Forschungs- und Sitzungsberichte d. Akademie f. Raumforschung u. Landesplanung, 129. Hannover, pp. 19-58.
- ⁶ L. Gemeinde Puchheim /mint kiadó/, Puchheim 1984 /Heimatchronik mit Gemeindechronik/
- ⁷ uo., 6.p.
- ⁸ Helybéli becslések és saját felmérések alapján
- ⁹ Bajor Statisztikai Szövetségi Hivatal /mint kiadó/, Die Bodenflächen Bayerns nach Nutzungsarten - Ergebnisse der Flächenerhebung 1981. Statist. Berichte C I 1/S-1981. München L. még LINTER P. 1985: Flächennutzung und Flächennutzungswandel in Bayern. - Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 29. Kallmünz, 114.p.
- ¹⁰ L. Regionaler Planungsverband München /mint kiadó/, Regionalplan München. München 1985, különösen a B II. rész /Település-ügy/, pl. 33. p. /Nem kellene már nagy lakótelepek/, 34p. /A lakótelep- és ipartelep-szervezést...alapvetően szerves fejlesztés keretében kell realizálni". - "A lakótelepítési tevékenységben a helyben lakóknak és azoknak a személyeknek az igényeit kell előtérbe helyezni, akik abban, vagy valamelyik szomszédos községben dolgoznak"./

¹¹ Gemeinde Gröbenzell /mint kiadó/, Städtebauliche Rahmenplanung. Gröbenzell, évszámadat nélkül, 1982 /sokszorosított kézirat/, 6.p.

¹² L. a megadott helyen, 14.p.

¹³ L. a megadott helyen, 6.p.

¹⁴ Pl. az 1. polgármester által évente kiadott "Bericht aus dem Rathaus Gräfelfing"-ben /Gräfelfingi tanácsházi közlemények/

¹⁵ L. Gemeinde Puchheim /mint kiadó/, Puchheim heute und morgen 6. Puchheim 1985 /Tudósítások az 1. polgármester tevékenységéről/

¹⁶ L. a Gemeinde Gröbenzell /kiadó/ megállapításaival, uo. 16 old.

¹⁷ Uo., 16. old; Különösen tipikus az 1986. januárjában elfogadott több építési terv megindoklásából való rész: "A község egészen különleges, laza, intenzíven parkosított kertváros-jellegét egy hasznosítástechnikai különlegességnek köszönheti. Míg a lakóterületek új parcellázásánál az egyes kijelölt utcák közötti távolság minden szomszédos községben kb. 60-70 m, Gröbenzell községben egészen szokatlanul nagy utcanégyzetek vannak. A szokásos utcatávolság 150m,. E különlegesség az első fázisban a szép, közel ideális lakóhelyi elképzelések valamennyi feltételét teljesítették. A beépítés elsősorban az utcák vonalában történik. Az épületek mögötti részen nagy, idilli kert-és parkzónák bontakoznak ki. A nagy területekkel dolgozó parcellázási rendszer eredeti előnye azonban súlyos hiányosságnak bizonyul. Miután senki sem akarta elhatározni, hogy további utcák nyitásával e telkek mélységét elvéve egyenesen nyíljon meg a terület a szoros beépítés előtt, alátomosan gyökeret vert a decentralizált területfeltárás folyamata. E beépítési terv fő feladata az, hogy amennyire csak lehetséges, megőrizze a még meglévő kertvárosi jelleget. Ez okból új építési területeket csak azokon a területeken tervezzünk, melyek a BbauG /Szövetségi építési törvény/ 34. § értelmében a beépíthető területek közé tartoznak... A község a jelen tervekben megkísérelte a belső területeket, már amennyire még lehet, mindennemű beépítéstől mentesíteni, hogy ún. átmenő zöld területek keletkezzenek."

¹⁸ L. Gemeinde Puchheim /ka./, Puchheim heute und morgen 6, a megadott helyen, 11.p.

¹⁹ Bayer. Landesamt f. Statistik u. Datenverarbeitung /ka./, Gemeindedaten - Ausgabe 1984. München 1984

²⁰ L. a Puchheim községre vonatkozó népességpiramist. Puchheim heute und morgen 6., a megadott helyen, 6.p.

²¹ SCHAFFER, Fr. 1968: Untersuchungen zur sozialgeographischen Situation und regionalen Mobilität in neuen Großwohngebieten am Beispiel Ulm-Eselsberg. - Münchner Geogr. Hefte, H. 31 Kallmünz 64p.

²² L. DECKER, H. 1984: Standortverlagerungen der Industrie in der Region München - Münchner Studien zur Sozial- und

Wirtschaftsgeographie, 25. Kallmünz; HEINRITZ, G.-KLINGBEIL, D.
1984: Zur Entwicklung der Münchner Suburbia. - In: Mitteilun-
gen d. Geographischen Gesellschaft in München, 69. pp. 39-67,
HAAS, H.-D. - FLEISCHMANN, R. 1985: München als Industriestandort.
- In: Geogr. Rundschau, 37. pp. 607-615.

²³ LINTNER, P. a megadott helyen, 110.p.

²⁴ HAAS, H.-D. és FLEISCHMANN, R. a megadott helyen, 610.p.

²⁵ LINTNER, P. a megadott helyen, 110.p.

Roland Metz

I. Bevezetés, adatproblémák

Az egyéb létfunkciók mellett éppen a "munkának", mint alapfunkciónak különös aktualitása van a munkaerőpiac mélyreható változásának korszakában. A munkaerőpiac tisztán szociálgeográfiai elemzésekor három korlátozó tényezőre kell felhívni a figyelmet:

1. A Német Szövetségi Köztársaságban legutóbb 1970-ben volt munkahelyszámlálás, ekkor állapították meg az ingázók számát is. Sok vállalati sajátosságot, a belső munkaerőpiac ábrázolását vagy a munka funkcionális kapcsolatrendereinek aspektusait ezért csak erősen leegyszerűsítve lehet figyelembe venni.

2. A gyenge adatbázis miatt ezért olyan struktúrális ismervek kerülnek előtérbe, mint a társadalombiztosításra kötelezett foglalkoztatottak és bejegyzett munkanélküliek² adatai.

3. A közigazgatási beosztás szerinti munkaerőpiacra vonatkozó statisztikák, a foglalkoztatottak munkahely és a munkanélküliek lakóhely szerinti nyilvántartása és részben emiatt más fontos társadalomstatisztikai adatokhoz /pl. életkor, nem, foglalkozás, jövedelem stb./ való korlátozott hozzájutás megnehezíti a kisebb területi egységekre érvényes megállapításokat és ábrázolást. Főképpen tehát járási és tartományi szintű területrendezési kategóriák adatait kell felhasználnunk.

II. Szociálgeográfiai munkaerőpiac kutatás

A röviden ismertetett adatgondok miatt a müncheni körzet munkaerőpiacának csupán fejlődési tendenciáit vázolhatjuk. A Német Szövetségi Köztársaság ún. részmunkaerő-piacait, melyeket főleg KLEMMER³ határolt körül az ingázók adatai alapján, nem lehet figyelembe venni⁴ Ugyanez érvényes a csoportspecifikus változási tendenciákra⁵ és még fokozottabb mértékben a vállalatokon belüli munkaerő mozgásra. A területrendezési körzetek⁶ funkcionális karaktere azonban segíti egy messzemenően zárt munkaerőpiac elemzését.

Mielőtt az egyes regionális szempontokat tárgyalnánk, bemutatjuk a szociálgeográfiai munkaerőpiac-kutatás /1. ábra/ egy lehetséges, modellezett koncepciójának főbb sajátosságait. E rendszer alapelemeiként K. RUPPERT⁷ szociálgeográfiai térszere, valamint ennek az F.X. HECKL⁸ által továbbfejlesztett, kereslet-kínálat alapján tagolt változata szolgálnak. A fő feladat az, hogy a munkaerőpiac részaspektusait ezzel a rendszerrel szembesítsük, ill. egyfajta integrációt találjunk. Anélkül, hogy az egyes láncreakciók elvi menetét ismét részleteznénk, csak a munkaerőpiac ebből adódó, a kereslet és kínálat szempontjából releváns térbeli struktúrák és folyamatok súlypontjaira

Külső hatótényezők
/pl. a gazdaság alkotmányos és jogi szab./

A munkaadók csoportja

- magángazdasági vállalatok
- köztulajdonu gazdasági vállalatok
- önálló és szabadfoglalkozásuak csop.

mentális térképek

Forgalmi fázis

Alapítási fázis

Értékelés

Likvidációs fázis

Telephely választás

Telephely változtatás

Telephely feladása

Új létesítmény

Kiépítés v. leépítés

Megszüntetés

Alkalmazkodás a kapacitáshoz

A munkahelykinálat bővítése vagy csökkentése

szervezet

Lokalizált munkahelyek
minőségileg és mennyiségileg differenciálva
/A kínálat és a kereslet közötti egyensúly posztulátuma/

Külső hatótényezők
/pl. népességfejlődés/

A munkavállalók csoportja

- hivatalnokok
- alkalmazottak
- munkások
- egyéb szerződéses munkavállalók

mentális térképek

A piac áttekintése

Kiképzés

Értékelés

Telephelyi kötöttség

Foglalkozások
A munkahely és a munka
helyszínének kiválasztása

Tevékenységek
Munkakeresés
munkahelyfeladás

Kereső tevékenység

Munkanélküliség

A munkával kapcsolatos ingázás, vándorlás

A munkával kapcsolatos vándorlás

A munkahely iránti kereslet
csökkenése vagy növekedése

Folyamat

visszacsatolás

1. ábra. A munkaerőpiac szociálgeográfiai dinamikája

hívjuk fel a figyelmet.

A munkaerőpiac keresleti oldalán a szociálgeográfiai kutatás tárgyát azok az indítók képezik, amelyek az egyes munkaadói csoportokat bizonyos vállalkozói fázisokban meghatározott cselekvésre késztetik, valamint az ebből adódóan azok, amelyek a helyileg meghatározott munkahelyek eloszlási-és folyamatmódjaira gyakorolnak hatást. Ezért fontos keresleti szempontból olyan lényeges aktivitások elemzése, mint pl. a telephely megválasztása, vagy az időben és térben differenciált telephely-vel kapcsolatos problémák. A munkaerőpiac keresleti dinamikája térbeli összefüggéseit és következményeit kutató vizsgálataknak az a feladata, hogy a munkaadói csoportok térbeli eloszlási viszonyainak tipizálását tegyék lehetővé.

A munkaerőpiac kínálati oldalát vizsgálva a társadalomföldrajz a munkakeresők és munkavállalói csoportok által különféle módon gyakorolt munkafunkcióival összefüggő tevékenységeket, valamint ezeknek a munkahelyi struktúra-és folyamatmintákra gyakorolt hatásait elemzi. Itt a következő specifikumokat taglalja: a munkahely, mint intézmény sajátosságait /a vállalat nagysága, gazdasági ágazati hovatartozás, üzemszervezés/; a munkahely mint a munkavégzés színhelye /szakma, státusz, tevékenység/; a térbeli ismérveket /hatótávolságok, irányok, fekvés/, az értekanalitikus ismérveket /pl. pálya-és munkahelyválasztási motívációk, az át-és továbbképzéshez való hozzáállás, a munkanélküliség megítélése/, valamint mindezek társadalmi csoportok és rétegek szerinti időbeli változásait. A cél a munkaerőkereslet szempontjából olyan szociálgeográfiai csoportok tipizálása, amelyek a térbeli jelenségekre magyarázatot adnak. A következőkben néhány mennyiségi és minőségi ismérvet vizsgálunk München térségében.

III. A foglalkoztatottak és a népesség változása 1970-1979, valamint 1975-1984 között a tartományi területfejlesztési kategóriákban

München térségének Bajorországon belüli jelentőségét a munkaerőpiac kiválasztott ismérvei hangsúlyozottan kiemelik. Míg München körzete Bajorország területének kb. 7%-át foglalja el (l. LINTNER tanulmányát), amelyen a bajor népességnek mintegy ötödrésze él és a teljes bajor kiskereskedelmi forgalomnak kb. egy negyede bonyolódik le, Bajorország foglalkoztatottjainak szintúgy egy negyede, a bajor foglalkoztatottaknak mintegy 30%-a München körzetének tercier szektorában dolgozik. Ez még kiegészíthető azzal, hogy München körzete az utóbbi években mind Bajorországon, mind a Szövetségi Köztársaságon belül a legalacsonyabb munkanélküliségi kvótákat könyvelhette el (l. HAAS tanulmányát).

A körzet rendkívüli mértékű munkahelykoncentrációjának oka a 70-es évek elejétől a 80-as évekre is átnyúló átlagon felüli népességnövekedés, amit a foglalkoztatottak számának még erőteljesebb növekedése kísért /1. táblázat/. Ha a munkahelyek fejlődését a tartományi területrendezési kategóriák szerint differenciáljuk /1970-1979/,⁸ azt látjuk, hogy a körzet peremterületein a foglalkoztatottak számbeli növekménye alig haladja meg a la-

1. táblázat: A társadalombiztosításra kötelezett foglalkoztatottak száma és változása területi kategóriák szerint (mezőgazdaságiak nélkül)

R é g i ó	A f o g l a l k o z t a t o t t a k			A népesség
	száma	számának változása		szám válto-
	1979 fő	1970-1979		zás aránya 1970-1979 %
		fő	%	
München, tart. főváros	655 219	33 703	+ 5,4	- 1,4
Szűkebb aggl.övezet (München nélkül)	133 532	39 865	+ 42,6	+ 34.0
Az aggl. övezet többi része	25 051	4 668	+ 22,9	+ 17.8
Falusi térségek	72 669	8 534	+ 13,3	+ 11.5
Müncheni régió	886 471	86 770	+ 10,9	+ 8.1

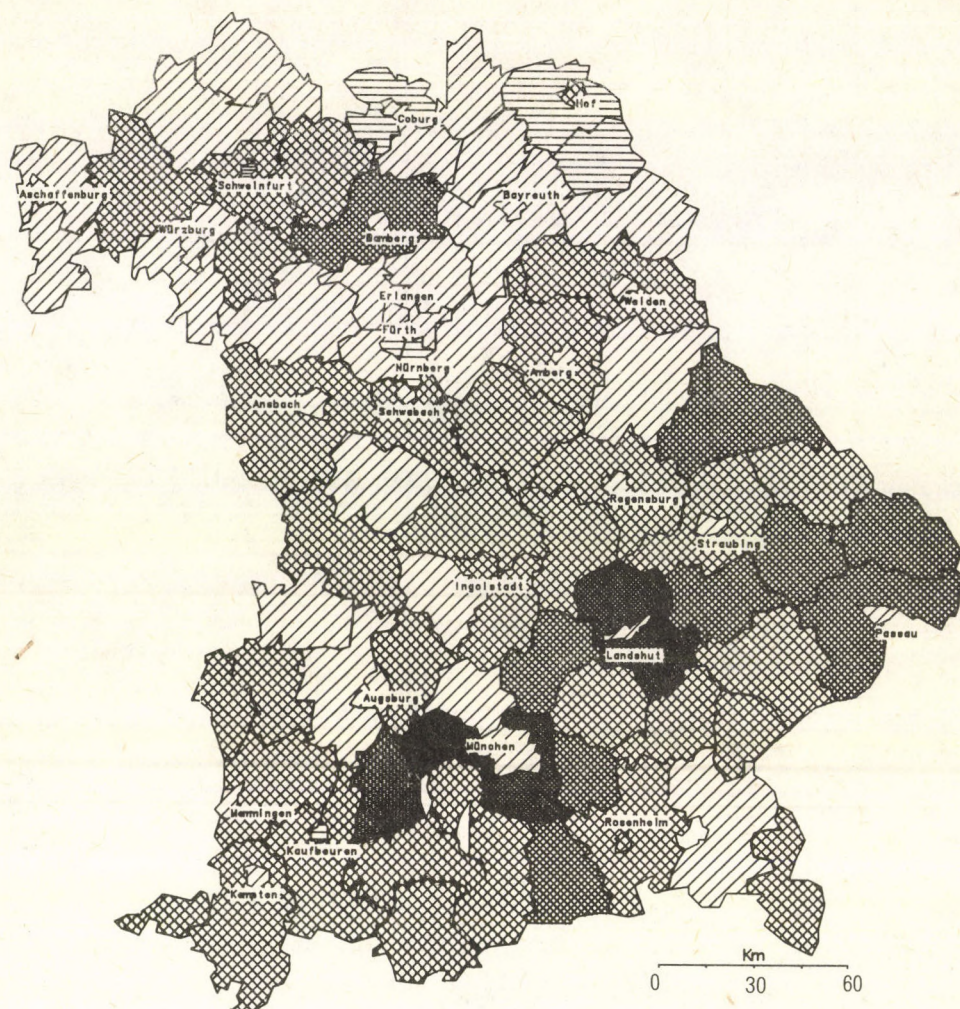
kosság számbeli növekedését, a körzet középpontjában viszont ennek jóval felette áll. Figyelemre méltó az a tény is, hogy a "szűkebb góctérségben", ahol a településcentrumok elsősorban a tartományi főváros, München lakásbiztosítási funkcióját töltik be, a foglalkoztatottak számának növekedése nagyobb volt, mint a lakosság számáé.

Az 1975-1984 között időszakokra vonatkozóan a járási adatokból /2. táblázat/ a következő összehasonlító megállapításokat tehetjük: München és Dachau járás kivételével a foglalkoztatottak száma jóval gyorsabban nőtt, mint a lakosságé. Itt szintén abból lehet kiindulni, hogy a "szűkebb góckörzet" az egzakt területi kategorizálás híján is ismét a legmagasabb növekedési rátákat mutatta. Ezt a feltételezést H. DECKER munkájának eredményei is megerősítik /1. RUPPERT tanulmányát is/.

Annak oka, hogy München körzetben a foglalkoztatottak száma ilyen pozitív változásokat mutat, München góctérségének vonzó voltával indokolható: sokrétű infrastruktúra, jelentős üzemméreteket, számos kapcsolatbeli előny /pl. bank-és hitelintézetek/, szakképzett személyzet az innovatív termelési ágak számára, a szabadidő eltöltésének értékes lehetőségei, átlagon felüli bér- és jövedelemszínvonal /2. ábra/ fokozzák a körzet munkaerőpiacának jelentőségét. Új cégek alakultak, települtek ide /pl. Nixdorf - Computer AG/, más cégek kapacitásuk bővítése miatt tették át telephelyüket /pl. a Siemens leányvállalat Unterschleißheimbe/ és kevés olyan üzemet zártak be, melyek fontosak a munkaerőpiac szempontjából /kivétel a Zündapp-Motorművek/. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a munkahelykínálat állandóan bővült, és így még a máshonnan ideköltöző munkaerő is el tudott helyezkedni, mikor a munkanélküliek száma még Bajorország többi részéhez képest is az átlagos volt. Ennél fogva csak kisebb mértékű volt a klasszikusan problémás csoportok képződése /pl.

2. táblázat: A foglalkoztatottak és a lakosság számának változása a Müncheni régió járásaiban
1975-1984

J á r á s	F o g l a l k o z t a t o t t a k s z á m a			L a k o s s á g s z á m		
	1975 fő	1984 fő	1984/1975 %	1984 fő	1975 fő	1984/1975 %
Dachau	18 722	19 821	+ 5,5	103 413	96 555	+ 6,6
Ebersbergi	14 567	17 872	+ 18,5	97 281	87 608	+ 9,9
Erdingi	17 383	19 602	+ 11,3	87 702	85 060	+ 3,0
Freisingi	27 198	33 188	+ 18,0	118 583	106 336	+ 10,3
Fürstenfeldbuch-i	21 523	27 844	+ 22,7	174 686	152 024	+ 13,0
Landsbergi	14 404	17 193	+ 16,2	81 032	75 064	+ 7,2
Müncheni	67 802	89 588	+ 24,3	257 892	217 946	+ 15,5
Starnbergi	22 209	26 356	+ 15,7	109 210	98 845	+ 9,5
München város	619 811	633 833	+ 2,3	1 283 457	1 323 434	- 3,1
Müncheni régió	823 619	885 297	+ 7,0	2 313 256	2 242 872	+ 3,1
Bajorország	3 404 077	3 613 665	+ 6,0	10 970 000	10 850 000	+ 1,3

2. ábra. A foglalkoztatottak számának változása Bajorországban
1976-1983, %

szakképesítés nélküli fiatalok és munkanélküliek/.

IV. A foglalkoztatottak és a népesség számának fejlődése
1970-1975-1984 között a különböző centrumokban

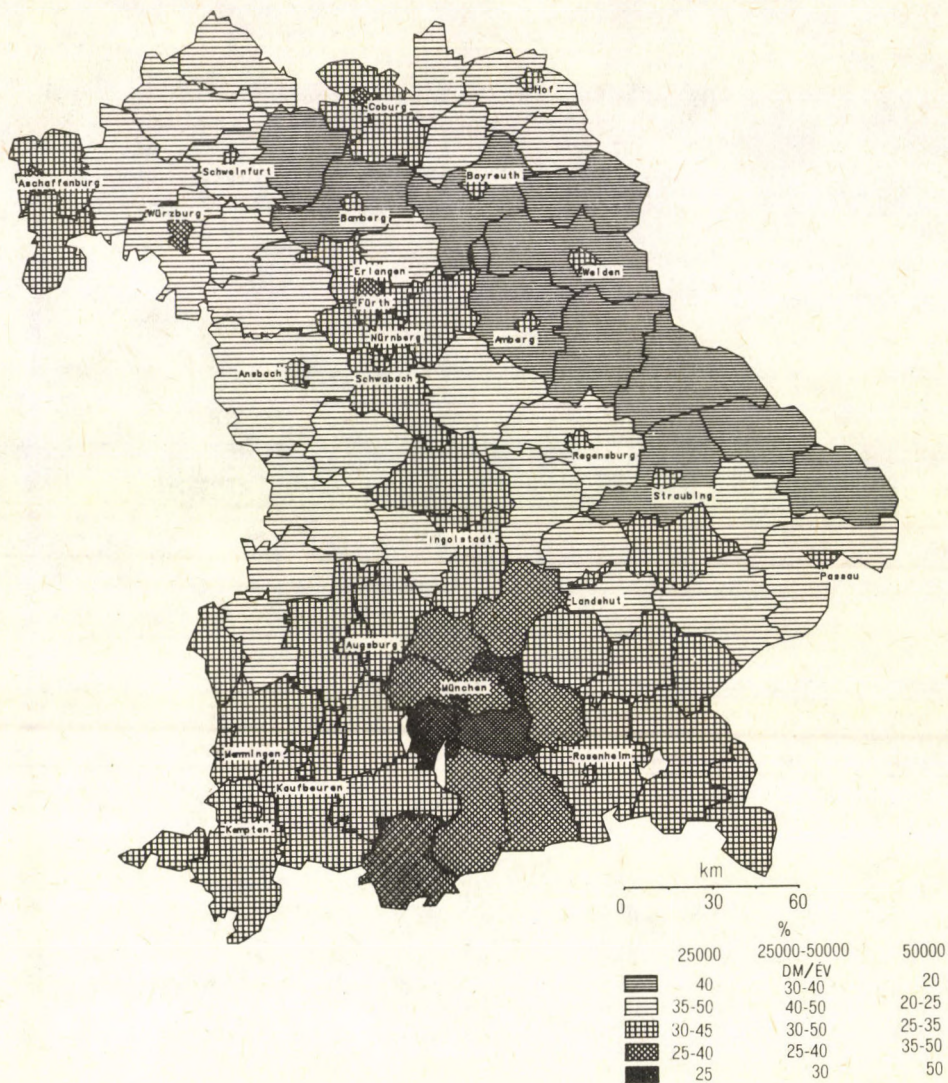
A foglalkoztatottak és a népesség számának fejlődésében az 1970-79 és 1975-84-es időszakban München és a középcentrumok között volt a legnagyobb a különbség. München a visszamenőleges népszámláláskor a társadalombiztosításköteles foglalkoztatottak számában 30000 feletti növekményt, ill. kb. 13000 főt /1975-84/ regisztrált, és a középcentrumokban a foglalkoztatottak száma a lakoságénak kb. háromszorosára nőtt /3. táblázat/.

3. táblázat: A társadalombiztosításra kötelezett foglalkoztatottak száma és változása a központi helyeken (mezőgazdaságiak nélkül)

H e l y	A f o g l a l k o z t a t o t t a k			A népesség- szám válto- zás aránya 1970-1979 %
	száma 1979 fő	számának változása 1970-1979		
		fő	%	
Középcentrumok	63 512	10 975	+ 21,0	+ 7,6
Alcentrumok	11 910	943	+ 8,6	+ 17,1
Kiscentrumok	19 535	1 719	+ 9,7	+ 17,6
Települési súlypontok	102 510	31 285	+ 43,9	+ 37,6
Nem központi helyek	33 247	7 618	+ 29,7	+ 19,6

De nemcsak a "szűkebb", vagy "egyéb gócévezet" középcentrumai értek el magas foglalkoztatottság növekedést. Freising és Erding középcentrumok a vidéki terület összes foglalkoztatott növekményének 41%-át érte el, ami segít e térség értékelésében. A viszonylag kedvező fejlődés oka ott elsősorban a kevés munkaerőpiaci központ súlypontoszerű erős növekedése. Ugyanez mondható el az 1975-84 között időszakról is, még ha a viszonylagos növekedés lassult is.

A körzet al-és kiscentrumainak foglalkoztatottnövekedése nemcsak, hogy messze a középcentrumok, települési súlypontok, sőt, a nem központi fekvésű helységek azonos értékeit nem érte el, hanem még a lakosság szám növekedési rátáit sem /3. táblázat/. A feltárt eltérések elég nagyoknak tűnnek ahhoz, hogy ezen városokban és falvakban a lakóhelyi jelentőség növekedését és munkahelyi jelentőségük csökkenését - legalábbis statisztikailag - ellensúlyozzák. Bár az 1975-1984-es időszakra még nem állnak rendelkezésre összesített értékek, az eseti példák e trend folytatódásáról tanúskodnak. A népességénél jóval nagyobb

3. ábra. Jövedelmi viszonyok Bajorország járásaiban 1980, %
Az adókötelesek megoszlása jövedelmi csoportok szerint
(tipizálás)

foglalkoztatottnövekedés a nem központi területeken nem a vidéket erősítette, hanem két harmada München járásának nem központi fekvésű helységeire jutott. Általában a vidéki terület nem központi helységei ugyanolyan mértékben maradnak a lakosságnövekedés adatai alatt, mint az al- és kiscentrumokéi (3. ábra).

V. Struktúrális változások és hatásuk a munkaerőpiac dinamikájára

Ingázók:

Mivel egyrészt München és a legtöbb középcentrum foglalkoztatottnövekedése a népesség növekedése alatt maradt és e városok általában már 1970-ben jelentős számú, ide ingázó foglalkoztatottat regisztráltak, másrészt a kis- és alcentrumokban a nem központi vidéken a foglalkoztatottak számának növekedését messze meghaladta a népességszám növekedése, a 70-es években az ingázás miatt erősödtek a különböző térségek közötti kapcsolatok. Különösen München városmagjából a kihelyezett munkahelyek, új lakótelepek irányába figyelhető meg a peremterületi ingázó-áramlás részbeni irányváltottatása.¹⁰ Ez hozzájárul a közlekedési infrastruktúra jobb kihasználásához (1. ábra).

Ágazatok:

Amennyire az ágazati fejlődés 1975 óta összegyűlt adatai alapján megítélhető, különösen a magánszolgáltatásokban, a hitel- és biztosítási iparban, valamint a nagykereskedelemben jegyezték fel körzetszerte magas növekedési rátákat (4. táblázat).

A feldolgozóipart kivéve München és Dachau járás nem tudta tartani 1975-ös foglalkoztatottsági szintjét, bár egyes szakágak /pl. elektrotechnika, finommechanika és optika, valamint acél-, gép- és járműipar/ eltértek ettől a tendenciától. Ez utóbbi iparágak, amelyek Münchenben igen jól tartják magukat, a külterületeken - ott is különösen Fürstenfeldbruck és München járásokban - jelentősen növelték foglalkoztatottjaik számát.

A területi testületek /hivatalnokokkal együtt számolt/¹² foglalkoztatottjainak számában München, Dachau és Fürstenfeldbruck járások ebben az időszakban 16-55% közötti növekedést regisztráltak. Bár Münchenben a növekedési ráta pontosan 8% volt, a beosztottak majd negyed része a közszolgáltatásban dolgozik /okok: krízismentes munkahely, felmondási korlátozás/. Ha a szektorok közötti eltolódások mérlegét kívánjuk megvonni, azt látjuk, hogy a regionális foglalkoztatási szerkezet időközben a tercier szektor javára tolódott el.¹³ Bár Münchenben ebben jelentős befolyást gyakorol (a régió foglalkoztatottjainak kb. 3/4-e) és a termelő szektor foglalkoztatottjainak aránya a külterületeken is a bajor átlag alatt van, található néhány erősen struktúrált vidéki járás /pl. Dachau, Freising, Erding, Landsberg/, amelyekben a primer szektorban foglalkoztatottak aránya megfelel a tartományi átlagnak vagy meg is haladja azt.

4. táblázat: A foglalkoztatottak számának változása a Müncheni régió járásaiban gazdasági szektorok szerint, 1975-1984

J á r á s	A II. sz e k t o r b a n			A III. sz e k t o r b a n		
	A f o g l a l k o z t a t o t t a k s z á m a					
	1975 fő	1984 fő	1984/1975 %	1975 fő	1984 fő	1984/1975 %
Dachau	12 314	11 206	- 9.0	6 138	8 231	+ 34.0
Ebersbergi	7 556	8 820	+ 16.7	6 434	8 429	+ 31.0
Erdingi	9 466	9 549	+ 0.9	7 459	9 467	+ 26.9
Freisingi	15 909	16 865	+ 6.0	10 720	15 730	+ 46.7
Fürstenfeldbuch-i	10 228	12 516	+ 22.4	10 993	14 911	+ 35.6
Landsbergi	7 243	7 866	+ 8.6	6 767	8 821	+ 30.4
Müncheni	36 947	34 376	+ 17.4	30 195	45 443	+ 50.5
Starnbergi	11 152	11 561	+ 3.7	10 736	14 408	+ 34.2
München város	247 511	231 205	- 6.6	370 540	401 081	+ 8.2
München régió	358 326	352 955	- 1.5	459 982	526 521	+ 14.4
Bajorország	1 903 754	1 864 981	- 2.1	1 461 101	1 706 415	+ 16.7

Munkanélküliek:

Míg 1984-ben kb. 890 000 személy dolgozott München térségében, szeptember végén kb. 59000 személy jegyezték be mint munkanélkülit. Ez 6,6% munkanélküliségi kvótának felel meg. Ennek kb. 51%-a nő, 14% részmunkaidős elfoglaltságot keresett, 21%-a pedig munkát kereső külföldi volt. Csak az ő részarányuk haladta meg a 14%-os bajor átlagértéket, mégpedig 7%-kal. Ezzel együtt a Bajorországban bejegyzett munkanélküli külföldiek 57%-a Münchenben lakik. Alacsony színvonalú képzettségük és egyoldalú esélyeik a foglalkoztatásra /feldolgozó ipar/ miatt ők képezik a régió munkaerőpiacának egyetlen nagyobb problémás csoportját.¹⁴

VI. Összefoglalás:

1. A szociálgeográfiai munkaerőpiackutatásnak a jelenlegi adatok ismeretében inkább üzemi esettanulmányok és regionális különkutatások eredményeire kell támaszkodnia, ha a munkaerőpiaci viszonyokról részletező véleményt akar mondani.

2. München körzetének erősen pozitív népességváltozása a 70-es években a régió belül, különösen pedig a "szűkebb gócévezetben" a munkahelyek további centralizálásához és koncentrációjához vezetett.

3. Az utóbbi 15 év legnagyobb munkahelyszám-gyarapodását - bár csökkenő tendencia mellett - München és a középcentrumok könyvelték el; a kis- és alcentrumok mint munkahelyek jelentősége csökkent.

4. A regionális fejlődés az ingázók számának növekedésében is látható, miközben az ingázás iránya részben megváltozott.

5. A szolgáltatások minden ágazatában erős foglalkoztatott-szám-növekedés erőteljes tercier struktúrát alakított ki.

6. A külterületi feldolgozóipari munkahelynövekmények a foglalkoztatottság igen dinamikus típusváltozatainak fejlődéséhez vezettek.

7. Nemcsak magán, hanem állami munkaadócsoporthoz is a munkahelyi kínálat kibővítésére törekedtek München peremterületein.

8. A viszonylag igen kedvező munkaerőpiaci helyzetet a munkanélküli külföldiek problémás csoportja negatív irányban befolyásolja.

9. A munkahelyek robbanásszerű szaporodása a "szűkebb gócterületen" és annak települési súlypontjain valamelyest tehermentesítette a városmagot. Ez azonban ugyanakkor gyengítette a vidéki körzetek pozícióit.

10. A foglalkoztatottak számának fejlődését a népességével összehasonlítva ellentétes tendenciák rajzolódnak ki. A tartományi fővárosban fokozódó régió belül munkahelykoncentráció, ugyanez a folyamat a közvetlenül szomszédos községekben és néhány középcentrumban a város és külterületei között intenzív népességmobilitással áll szemben. Ebben a munka- és lakóhely egyre gyakoribb, a területrendezési célokkal ellentétes szétválasztása látható. Erősödik az ingázás, ami azonban a közlekedési infrastruktúra megfelelő kihasználtságának kedvez.

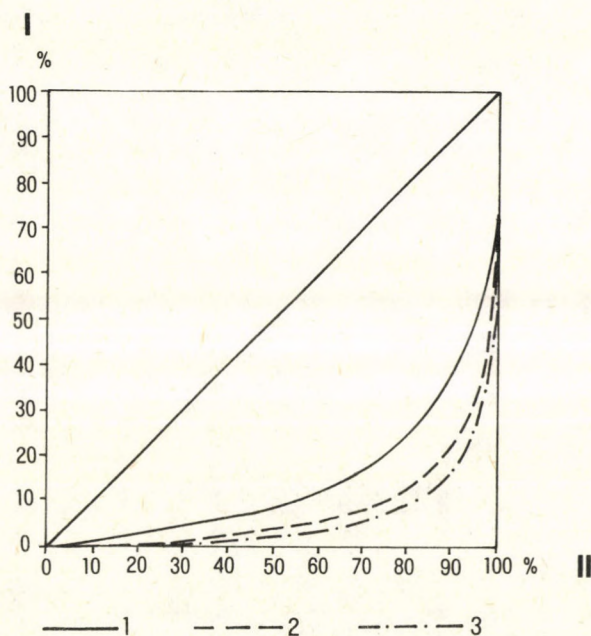
MEGJEGYZÉSEK

- ¹ Ide tartozik minden munkás és az alkalmazottak legnagyobb része /a betanítandókat is beleértve/, összesen az összes kereső kb. 75%-a. Önálló foglalkozásúak, segítő családtagok és csökkentett foglalkozásúak nincsenek regisztrálva.
- ² A Szövetségi Munkaügyi Hivatal statisztikája szerint munkanélküli az a munkát kereső személy, aki 65. életévét még nem töltötte be, átmenetileg nem áll munkaviszonyban és önkéntesen bejegyezteti magát munkavállalóként azonnali munkafelvételre.
- ³ L. KLEMMER, D. - KRAMER, D. 1975: Regionale Arbeitsmärkte. Ein Abgrenzungsvorschlag für die Bundesrepublik Deutschland. - In: Beiträge zur Struktur- und Konjunkturforschung, 1. Bochum.
- ⁴ L. FASSMAN, H. 1985: Zur Geographie des städtischen Arbeitsmarktes Wien, - Vortrag am 1.10.85. auf dem Deutschen Geographentag in Berlin.
- ⁵ L. RUPPERT, K. 1969: Planungsregionen Bayerns. - Gliederungsvorschlag des WGI der Universität München,
- ⁶ L. MAIER, J. - PAESLER, R. - RUPPERT, K. - SCHAFFER, F. 1977: Sozialgeographie, - In: Das Geographische Seminar, Braunschweig, 26p.
- ⁷ L. HECKL, F. X. 1981: Standorte des Einzelhandels in Bayern - Raumstrukturen im Wandel - In: Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 22. Kallmünz-Regensburg, 17p.
- ⁸ L. még: Planungs erband äußerer Wirtschaftsraum /mint kiadó/- Informationsblatt 17, 1981.
- ⁹ L. DECKER, H. 1984: Standortverlagerungen der Industrie in der Region München. - In: Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 25. Kallmünz-Regensburg
- ¹⁰ L. u.o., 70.p.
- ¹¹ Az 1975 előtti fejleményekhez l. THÜRAUF, G. 1975: Industriesandorte in der Region München. Geographische Aspekte des Wandels industrieller Strukturen. - In: Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 16. Kallmünz-Regensburg
- ¹² L. a 33. térképet R. METZ disszertációjából, Räumliche Auswirkungen von Insolvenzen auf Arbeitsmärkte in Bayern, WGI München 1985 /nyomtatva/.
- ¹³ L. uo. a 29- és 32. térképet.
- ¹⁴ Landesarbeitsamt Südbayern /ka./, Arbeitsmarkt Südbayern, 1984. szept. és a 34-40. térképek R. METZ disszertációjából az említett helyen.

A BAJORORSZÁGI KISKERESKEDELEM REGIONÁLIS FEJLŐDÉSI TENDENCIÁI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MÜNCHENI FEJLESZTÉSI KÖRZETRE

Thomas Polensky

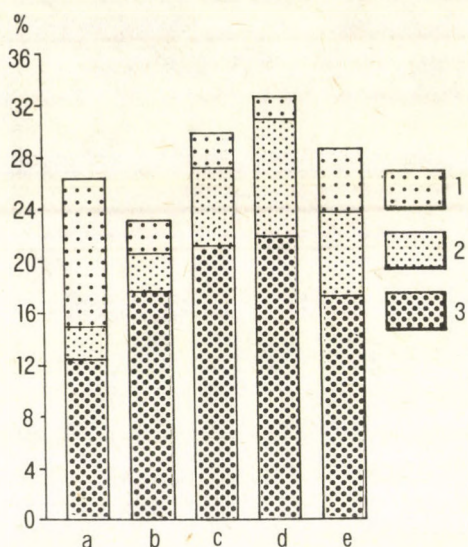
A kiskereskedelem Bajorországban 1979-ben megközelítőleg 71000 munkahelyen 367000 dolgozót foglalkoztatott és mintegy 10 millió m² árusító felületen 56,4 md DM éves forgalmat bonyolított le. Ez az összeredmény nem egyenletesen oszlik el, hanem erőteljes térbeli koncentrációt mutat (1. ábra).

1. ábra. A kiskereskedelem koncentrációja Bajorországban, 1979.
I = A kiskereskedelmi egységek előző évi forgalma, II = Községek; 1 = kiskereskedelmi egységek, 2 = foglalkoztatottak, 3 = forgalom

Eszerint az összes kiskereskedelmi egység 90%-a a bajor községeknek csupán 50 %-ába koncentrálódik. Ez a jelenség a foglalkoztatottak számában még pregnánsabban jut kifejezésre: 90%-uk munkahelye a települések 25%-ában van. A térbeli koncentráció a legerősebben a forgalomban mutatkozik meg. Az összes bajor település 20%-ában érték el a kiskereskedelmi forgalom 90%-át. Ez azt jelenti, hogy a globális számokban kifejeződő aktuá-

lis kiskereskedelmi potenciál viszonylag kevés település között oszlik meg, másrészt viszont a települések viszonylag nagy százaléka a kiskereskedelmet jellemző összpotenciálnak csak ennek megfelelően csekély részét képviseli. A jelenlegi bajor ellátási struktúra térbeli megítélése szempontjából különösen nagy jelentősége van annak a ténynek, hogy a koncentráció jelenlegi mértéke egy több évtizedet felölelő fejlődési folyamat következménye. Bár egy bizonyos konszolidáció jelei megfigyelhetők, a koncentrációs tendenciák még korántsem fejeződtek be. E jelenség okaiban nem az játsza a fő szerepet, hogy az egyes ellátási központok erőteljesen növekedtek, hanem sokkal inkább a kiskereskedelmi egységek helység-és körzetspecifikus zsugorodási folyamatának eredményeként értékelhetők (2. ábra). A fokozódó centralizálódással az üzemek százalékos visszafejlődése csökken. Ez persze viszonylagos: pl. a középcentrumokat sokkal kevésbé érinti a kiskereskedelmi egységek bezárása, mint a kiscentrumokat. A központi fekvés hierarchiája mellett azonban a terület fejlesztési kategóriabesorolása sem csekély befolyással jár. A gazdasági erő térbeli növekedésével az üzemek százalékos visszafejlődése mindhárom centrumtípusban egyértelműen csökken.

2. ábra. A kiskereskedelmi egységek %-os csökkenése Bajorországban központi helyek és településkategóriák szerint, 1968-1979.

1 = kiscentrumok, 2 = alcentrumok, 3 = középcentrumok, a = gócterület; b = idegenforgalmi községek, c = szerkezetileg gyenge terület, d = zónaperem, e = Bajorország egésze

Valamennyi bajor településről gyűjtött kiskereskedelmi adatok bizonyos tipizálásával a fennálló ellátási struktúrák tovább differenciálhatók.^x Így egyebek között az is megmutatkozik, hogy a kiskereskedelmi potenciált meghatározó települések (1. ábra) ismét csak nem mutatnak egyenletes térbeli eloszlást, hanem mindenekelőtt a góctérségekben és részben az idegenforgalmi területeken, pl. a bajor Alpok térségében találhatók. Részletezve a következő térbeli megoszlás adódott:

2050 bajor településből csupán 1817-ben van több, mint 3 üzem /233 településről a titkos ügykezelés miatt nincsenek adatok/. Az összes bajor településnem mintegy negyed része /517/ tipizálható. De ezekben található az összes kiskereskedelmi üzem több mint 70%-a és az összes foglalkoztatott 85%-a. Pillanatnyilag ezek rendelkeznek az árusító felület 90 %-ával és az összes bajorországi forgalom 90%-át bonyolítják le. Összességükben egyenletesen oszlanak el Bajorországban.

Tipizálásra állományadatokat, pl. üzemek, intenzitásadatokat, mint pl. árusító felületre jutó forgalom, és kapacitásadatokat, mint pl. lakosonkénti árusító felület alkalmaztunk. Az így keletkezett 9 kiskereskedelmi telephelytípus térbeli megoszlása azonban nem egyenletes, hanem világosan kirajzolódó koncentrációs tendenciákat mutatnak, mint pl. az 1. típus, amely első sorban a három nagy gócpont: München, Augsburg és Nürnberg-Fürth-Erlangen peremtelepülésein található meg. E típusra a 10000 DM/m² forgalommal nagyon magas érték jellemző, míg a kereken 5000 DM lakosonkénti forgalom mint átlag egész Bajorországra vonatkoztatható.

A dinamikus fejlődő peremtelepülések ellátási infrastruktúrája nagyon gyakran jelentős time-lag-et mutat, aminek az a következménye, hogy a helység viszonylag kevés üzlete magas forgalmat teljesít. A bevándorolt lakosság azonban részben a munkahelyen vásárol, ami többnyire a gócterület "fővárosában van", így az egy lakosra vonatkoztatott forgalmak csak átlagot jelentenek.

1968-79 között szakértői vélemény készült ezen időszak kiskereskedelmének fejlődéséről München 14 fejlesztési körzetében, aminek alapján részletesebb vizsgálat tárgyalta a nagy góctérségek speciális helyzetét.^{xx} Az érdeklődés középpontjában nem elsősorban állománynagyságok térbeli eloszlása, vagyis az egy adott időpontban fennállott ellátási struktúrák álltak, hanem a

^xMivel itt egy 1 : 500 000 léptékű színes térképről van szó, a költségtakarékosság okán lemondhatunk a közlésről. A térkép egy részletét a Münchener Társadalmi-és gazdaságföldrajzi Tanulmányok közölte - 26, 1984, 81. p.

^{xx}POLENSKY, Th. 1982: A SUMA Kft Einkaufsmarkt + Co. Kereskedelmi Fogyasztási Szövetkezet telepáthelyezésének térbeli hatásai - A Felső-Bajorországi tartományi kormány területrendezési eljárásának keretében készült publikálatlan szakvélemény. Készült a Münchener Egyetem Gazdaságföldrajzi Intézetében, K. RUPPRECHT vezetése alatt, München.

kiskereskedelmi hálózat regionális változásai, vagyis a fejlődés folyamata. A legfontosabb eredmények:

- München fejlesztési körzetben az ellátás szerkezetét mind 1968-ban, mind 1979-ben lényegében a térség gócvárosa, a súlyponti települések és a középcentrumok határozták meg, ami a tartományi tervezési célnak messzemenően megfelel.

- Az 1000 lakosra jutó terület /kereskedelmi ellátási terület/ a középcentrumokban egyértelműen nagyobb, mint a gócvárosban és az alcentrumokban.

- Az egész régió kiskereskedelmi fejlődéséhez viszonyítva a munkahelyek, foglalkoztatottak és forgalmak a gócvárosban, Münchenben csak átlagos fejlettségűek, ezzel szemben a középcentrumok az átlagnál valamivel, a müncheni külterületek az átlagnál jóval fejlettebbek, ami a gócterület sok S-Bahn-menti településére is jellemző.

- A kiskereskedelmi gradiens, ami az ellátási körzet dinamikáját jellemzi, a gócvárostól a külterületi települések irányában kifejezetten emelkedik és a szorosan vett góckörzeten kívül erősen esik e felmérés szerint. Ezt az esést csak a régió középcentrumai szakítják meg.

Összefoglalóan elmondható, hogy a kiskereskedelem jelenlegi térbeli struktúráit erős regionális koncentrációs folyamat befolyásolja, amelyre mind a központi, mint az azon kívüli elhelyezkedés sajátosságai hatnak és amely a belátható jövőben folytatódni fog.

PROFIL

1949-ben született Wrocławban. Lublinban a Maria Curie-Skłodowska Egyetemen diplomázott 1971-ben, mint szakgazdaságföldrajzos. Az angol Ph.D.-nek megfelelő tudományos fokozatát 1976-ban szerezte, disszertációjának címe: "A városi agglomerációk helye Lengyelország társadalmi-gazdasági rendszerében". (Publikálta a Prace Geograficzne 1978. No. 128-ban). Széles látókörű fiatal kutató, akinek több mint 40 tanulmánya jelent meg lengyel és különböző idegen nyelveken. Fő érdeklődési területe az urbanizáció, a városi agglomerációk és a regionális szociálgeográfia kérdésköréhez kapcsolódik. Jelen kutatásai Felső-Szilézia társadalomföldrajzi módszertani kérdéseit ölelik fel. A varsói Földrajzi és Tervezési Intézet munkatársa.

A határmenti területek vizsgálata különösen az elmúlt néhány esztendő során került a hazai geográfusok figyelmének a középpontjába. Ezt egyfelől a nemzetközi munkamegosztás és területi integráció kérdéskörének előtérbe kerülésével, másfelől az elmaradott területek iránt megnyilvánuló fokozódó érdeklődéssel magyarázhatjuk.

Jóllehet, a nemzetközi szakirodalomban szépszámmal találunk a határmenti területekkel foglalkozó publikációt, ezek többsége azonban vagy az európai fejlett tőkés országokkal vagy valamelyik fejlődő ország esetével foglalkozik. A kelet-európai országokban ez a kérdéskör – az érthető történelmi, politikai-földrajzi okok folytán – idáig nem kaphatott megfelelő hangsúlyt. Ezért érdemel különösen nagy figyelmet ZBIGNIEW RYKIELnek a határ-hatás mechanizmusnak a társadalmi-gazdasági fejlődésben játszott szerepével foglalkozó tanulmánya, amely 1985-ben "Regional integration and the boundary effect in the Katowice region" címmel a Geographia Polonica 51. számában jelent meg. Az alábbiakban ebből közlünk egy rövid tartalmi kivonatot.

A szerző bevezetésként ismerteti a határrégióknak integrált régiókba történő átalakulási folyamatát. Ennek során egy országhatár két oldalán az egymáshoz laza szálakkal kapcsolódó területeken először kialakult egy határrégió (1). Amennyiben az országhatár valami ok folytán megszűnik, a két terület rész a fölerősödő társadalmi-gazdasági integráció folytán "lazán egyesült régióvá" (2) alakul át. "A lazán egyesült régió fogalma egy két érből álló villanyvezetéknek is felfogható, amelyek egyesítve vannak ugyan a külső burkolat révén, de ez a kapcsolat nagyon laza, formális." Végezetül a "lazán egyesült régió" egy hosszan tartó lassu integrációs folyamattal integrált régióvá (3) fejlődik.

A 19. sz. elejétől a szóban forgó területet (1. ábra) három részre osztották az államhatárok: 1. Porosz-Felső-Szilézia, amely a kérdéses terület 2/3-át foglalta magába, 2. az orosz Dąbrowa-medence, és a 3. az Osztrák Császársághoz tartozó Nyugat-Krakói Körzet. Habár ezek a területek korábban fejletlen perifériái voltak a birodalomnak, de a kibontakozó vas-, ólom- és cinkkohászat, valamint a velük járó szénbányászat hatására, politikai megosztottságuk ellenére a 19. sz. közepétől számottevő ipari övezetté alakultak át és lényegében közös keretek között, egymással kölcsönhatásban fejlődtek. Erre az időszakra

1. ábra. A Felső-Sziléziai Ipari Körzet.

I = Felső-Szilézia, II = Dąbrowa-medence, III = Nyugat-Krakkói Körzet; 1 = az államhatár 1914 előtt, 2 = 1922-1938 között, 3 = 1945 után, 4 = város

- a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszakára - tehető a határregió kialakulásának kezdete.

Az egyaránt perifériának számító területrészek között főként az eltérő tulajdonviszonyok és történelmi örökségek jóvoltából már meglehetősen korán fejlettségbeli eltérések alakultak ki. Míg az erősen központosított porosz uralom alatt álló területeken a szén- és az ásványvagyon királyi monopóliumnak számított, addig az osztrák és orosz területrészen a bányák magánvállalkozók kezében voltak. Az eltérő tőkeerő eltérő gazdasági fejlődést eredményezett.

Az 1840-es évek ipari forradalma tovább növelte Felső-Szilézia gazdasági fölényét a Dąbrowa-medencével és a Nyugat-Krakkói Körzettel szemben. Ennek okai: 1. A nagy mennyiségű, könnyen kitermelhető feketeszén, melynek szerepe a faanyagárak emelkedése és új kohászati technológiák (kokszolás) elterjedése révén egyre növekedett.

2. A Poroszországban bevezetett számos szervezeti és adóügyi rendelet, amely nagy ipari beruházásokat szabadított fel a korábbi túlzott állami ellenőrzés alól.

Ezzel párhuzamosan, a liberális orosz és osztrák vámtarifarendszerek következtében az 1870-es évek közepére a Dąbrowa-medence és a Nyugat-Krakkói-Körzet belső piacán uralkodó súlyúvá váltak a felső-sziléziai áruk, különösképpen a vas és a szén. A két alrégió ezáltal a felső-sziléziai magterület perifériájává vált, ahova nyersanyagokat és élelmiszeripari alapanyagokat szállítottak késztermékekért cserébe.

A demográfiai robbanás, amely Kelet-Európában a 19. sz. közepétől kezdődött, jelentős népessémozgást indított el a térségben. A felső-sziléziai ipar növekedése, valamint a tartomány bekapcsolódása az egyesített német munkaerőpiacba, maga után vonta nagyszámú német hivatalnok, mérnök és munkairányító beáramlását Németország központi részeiből. A munkaadó felső társadalmi rétegek német volta társadalmi támaszként szolgált az újonnan érkezettek számára, s ennek megfelelően az iparosodás egyben németesedési folyamatot is jelentett. A másik fő migrációs irány az orosz és osztrák uralom alatt álló szomszédos területek felől mutatott Felső-Szilézia felé.

Az Oroszországból és Ausztriából bevándorlók főként falusi származású, nagyon szegény, iparilag képzetlen, németül nem beszélő, többnyire írástudatlan emberek voltak, nagy részük a helyiektől eltérő, lengyel dialektussal beszélt. Mindez nyílt versenyt eredményezett a munkaerőpiacon, ami különösen 1890 után, a szigorú porosz rendőrségi rendeletek bevezetésével jelentkezett élesen. Minthogy a porosz hatóságok bármikor kiutasíthatták a bevándorlókat, így rákényszerültek arra, hogy a legmóskább munkaalkalmakat is elfogadják, beleértve az illegális munkavállalást és a sztrájktilumot. Ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz a növekvő ellenszenvhez, ami a helyi lakosság részéről velük szemben megnyilvánult.

A vizsgált területen az I. világháborúig 3 iparvidék jött létre, melyek a gazdasági integráció irányába fejlődtek, így ekkorra tehetjük a határ-régió tényleges kialakulását.

A lengyel államiság 1918-as helyreállítása a Dąbrowa-medence és a Nyugat-Krakkói Körzet politikai egyesítését eredményezte, melyhez 1922-ben csatlakozott Felső-Szilézia egy része is (1. ábra).

Ez azt is jelentette, hogy a térséget (beleértve az ipari magot is) egy új nemzetközi határ vágta ketté. Az új politikai térfelosztás egy lázán egyesült régió kialakulását jelentette, amely magába foglalta a Dąbrowa-medencét, a Nyugat-Krakkói Körzetet és Felső-Szilézia Lengyelországhoz került részét éppúgy, mint az új lengyel-német határ túloldalára kerülő "másik" Felső-Sziléziát.

Lengyel Felső-Szilézia Lengyelország legiparosodottabb része volt, s extenzíven bővülő munkaerőpiaca jelentős számú bevándorlót vonzott az ország többi részéből. A gazdasági válság éveiben azonban ezek a bevándorlók a helyi munkaerő versenytársaivá váltak. Másrészről a lengyel állami intézményhálózat megteremtése a hivatalnokok és köztisztviselők beáramlását hozta magával, főként a korábbi Galiciából, akiket előszeretettel

alkalmaztak magasabb beosztásban a közhivatalokban és ipari vállalatoknál is, mivel korábban alig akadt lengyel végzettségű állami alkalmazott Sziléziában. Ez a fejlemény nagyfokú ellenszenvet váltott ki a felső-sziléziaiakban az újonnan érkezettekkel szemben. A folyamat egyenes következményeként az 1930-as évek során a felső-sziléziai emberek határozottan belesodródottak a lengyel-német nemzetiségi ellentétbe. Tragédiák, a családok felbomlása, a családok tagjai más és más, egymással harcban álló fegyveres alakulatokhoz csatlakoztak. Azok a sziléziaiak, akik úgy döntöttek, hogy német nemzetiségűnek vallják magukat, szíves fogadtatásra és alkalmazásra találtak a náci hatalom elnyomó szervezeteiben. Ez bizonyára hozzájárult a helyi lakosok körében irányukba megnyilvánuló ellenszenv és sztereotípiák növekedéséhez.

A II. világháború után az egész régió újraegyesült Lengyelország határán belül. 1953-ban létrehozták a Felső-Sziléziai Ipari Körzetet, mint szervezési egységet, amely 9 felső-sziléziai és 4 dąbrowai város konurbációjából áll. 1975-ben a 3 vizsgált alrégiót a Katowicei Vajdaság keretei között egyesítették.

Vizsgálataink során a határ-hatás mechanizmusnak a társadalom érzelmi-motivációs állapotára gyakorolt hatását kíséreltük meg nyomon követni közel 40 évvel a II. világháború befejezése után. A felmérés során Mysłowicében (az 1914 előtti hármashatár közelében fekvő városban) 14 év körüli általános iskolai tanulóknak tettük fel minden előzetes tájékoztatás nélkül azt a kérdést, hogy nevezzék meg a katowicei régió azon városát, amelyben nem szeretnének lakni (1-nél többet is megnevezhettek). Az eredmény a következő volt: Sosnowiec (Dąbrowa-medence) 75%, Jaworzno (Nyugat-Krakói Körzet) 30%, Będzin (Dąbrowa-medence) 10%, Mysłowice (Felső-Szilézia) 5%, egyéb 15%.

A válaszok nyomán a térbeli ellenszenv okainak három csoportját tudtuk megkülönböztetni, úgy mint nem-társadalmi (15%), fél-társadalmi (30%) és erősen társadalmi (50%); a válaszok 5%-ának nem volt érzelmi motivációja. A részletes indoklások (1. táblázat) erősen emocionális töltetűek voltak és utaltak egy, az 1914-es államhatárok mentén létrejött és még mindig fennálló pszichológiai-mentális választóvonalra. Különösen az érdekes, hogy a válaszadók 75%-ánál szerepelt Sosnowiec a legközelebbi, s egyben legnagyobb Dąbrowa-medencebeli város. Így Sosnowiecot úgy is felfoghatjuk, mint a felső-sziléziaiakban kialakult társadalmi és kulturális antipátia legtipikusabb központját.

A részletesebb vizsgálatok azt támasztották alá, hogy az egyének érzékenysége a pszichológiai határral szemben összefüggésben áll ugyan a lakóhelyükkel, azonban meghatározó szerepe a család területi származásának van. Sosnowiec valamennyi olyan diák számára ellenszenves volt akiknek a szülei mysłowiceiek (helyiek) voltak, míg a felső-sziléziai, de a városon kívüli szülőkkel rendelkezők 2/3-a, a Felső-Szilézián kívül születettek 1/2-e jelölte meg Sosnowiecot ellenszenves, elviselhetetlen helyként. Érdekes viszont, hogy azok közül a gyerekek közül, akiknek csak az anyja volt felső-sziléziai, 75% vélekedett így módon.

1. táblázat: A térbeli ellenszenv motivációi Mysłowicében 1981

M o t i v á c i ó	%
<u>Nem társadalmi:</u>	
környezetszennyezés, füst	20
alacsony ellátási színvonal	5
<u>Fél-társadalmi:</u>	
zsúfolt közlekedés	5
"Szeretem a szép kisvárosokat"	5
"Nem szeretem azt a vidéket"	20
<u>Kifejezetten társadalmi:</u>	
"Nem szeretem azokat az embereket"	15
"Nem szeretem az akcentusukat"	15
"Kellemetlenkednek a sziléziaiakkal"	5
"Nevetnek a mi akcentusunkon"	5
"Veszekedést provokálnak"	5
"Mert felföldiek (Hy'landers)"	15
"Ez a város a vandáloké és csirkefogóké"	5
"Utálom őket"	10

Mindez azt jelzi, hogy a régióba érkező bevándorlók nem csupán magukkal hozták a korábban kialakult magatartásformájukat és értékrendjüket, amelyekkel természetesen hozzájárultak a régió társadalmi-gazdasági integrálódásához, hanem képesek voltak átvenni a helyi sajtósági társadalmi magatartásformákat és értéktételeket, ezzel is hozzájárulván a pszichológiai határ további fennmaradásához.

A vizsgálat eredményei feltárják a helyi társadalmakon és közösségeken belüli társadalmi integráció egyenetlenségeit. A városokba érkezett bevándorlók, akik azonosulnak a helyi társadalommal, átvéve annak érték és magatartásrendszerét, hozzájárulnak a regionális méretű szétDaraboltság (szétválás) tartós fennmaradásához.

Dr. Kovács Zoltán

A SZERZŐ NÉHÁNY FONTOSABB TANULMÁNYA

- 1981: The development of regional settlement systems and the role of spatial barriers, Lurralde. - Investigacion y Espacio, 4. pp. 29-38.
- 1982: Ekologia społeczna - wnioski dla planowania rozwoju społecznego (Social ecology: implications for planning of social development). - In: Z.PIÓRO (ed.): Przestren i

- społeczeństwo. Warsaw: Książka i Wiedza, pp. 207-224.
- 1984a: Intra-metropolitan migration in the Warsaw agglomeration. - *Economic Geography*, 60. pp. 55-70.
- 1984b: Multi-facetel concept of urban hierarchy: with special reference to the Polish urban system. - *Geographia Polonica*, 50. pp. 15-24.
- 1985: Regional integration and the boundary effect in Katowice region. - *Geographia Polonica*, 51. pp. 323-332.
- 1986: Social problems of the development of the Upper Silesian Industrial District. - *Geographia Polonica*, 52. pp. 267-278.

HÍRADÓ

Az Alföld - e sajátos és sok szempontból rendhagyó fejlődési pályát befutó nagy térség - komplex gazdaságföldrajzi kutatásának igénye a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején fogalmazódott meg. Ennek jegyében jött létre az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet keretein belül 1973-ban Békéscsabán az Alföldi Csoport /majd Osztály/, melynek legfontosabb feladata a régió társadalmi és gazdasági térszerkezetének a feltárása volt.

Az első Alföldi Konferenciára 1983-ban az Alföldi Osztály fennállásának 10. évfordulóján került sor. Munkájában több mint kétszáz kutató szakember és tanár vett részt, s az elhangzott közel hetven előadás jó alkalmat nyújtott az Alföld-problematika sokoldalú megközelítésére.

E konferencia sikere sarkallhatta az Alfölddel foglalkozó geográfusokat, egyetemi oktatókat arra, hogy találkozásait rendszeressé tegyék. Így vált lehetővé az első Alföld-Ankét megtartása 1985-ben, Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézete szervezésében.

A kutatási tapasztalatok újabb cseréjére legközelebb egy év múlva 1986 decemberében Békéscsabán nyílt lehetőség, a második Alföld-Ankéton, melyet a Békés megyei Tanács Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, az MTA RKK Alföldi Kutatócsoportja és a SZAB Környezettudományi és Területfejlesztési Szakbizottsága közösen szervezett.

A két napos szinpozion munkájában mintegy harminc, a téma iránt érdeklődő geográfus vett részt.

Az első napi plenáris ülés SIMON IMRE osztályvezető /MTA RKK, Békéscsaba/ megnyitójával vette kezdetét, majd TÓTH JÓZSEF főigazgató-helyettes /MTA RKK, Pécs/ tartott bevezető előadást, melyben a demokratikus érdekérvényesítés és az adekvát térfelosztás magyarországi kapcsolatát elemezte "A térfelosztás és a regionális érdekérvényesítés néhány kérdése" címmel.

Az előadó kifejtette, hogy az adekvát térfelosztás /t.i. a munkamegosztás területi tagozódásának megfelelő felosztás/ el- lenében több tényező is kifejti hatását. Ilyenek pl. a konzervatív felosztás /megye rendszer/ megmerevedése, a felosztás oka és célja közötti ellentmondás, és főként az összemosódó érdekviszonyok. Ez utóbbi megnyilvánulását láthatjuk abban, hogy pl. az Alföld mint makrorégió érdeke nem található meg csupán elemként és esetlegesen az alkotó hat megye külön-külön összeállított érdekszférájában. Az érdekviszonyok ilyenén mérvű eltérése oda vezetett, hogy - a klasszikusan hátrányos helyzetűnek számító országhatár menti területeken kívül - második hullámban a megyehatárok melletti belső térségeken is hátrányos helyzet alakult ki. Az előadó rámutatott, hogy a fennálló viszonyok megváltoztatásához elengedhetetlenül szükségesnek látszik a ma csupán papíron, térképi egységként létező makrorégió anyagi, jogi és adminisztratív erejének a megteremtése, valamint az ehhez szükséges intézményi rendszer létrehozása.

A plenáris ülés második részében MURÁNYI MIKLÓS elnökhelyettes /Békés megyei Tanács V.B./ tartott előadást "A környezetvédelem és környezetgazdálkodás lehetséges céljai és programja egy leendő mintamegyében" címmel.

A leendő mintamegye /Békés/ nyílt élővízfelületben az ország egyik leggazdagabb vidéke. Ez a tény, továbbá az, hogy a terület erdőszűltsége mindössze 4%-os, azt is jelenti, hogy egy rendkívül sérülékeny, környezetvédelmi szempontból érzékeny területről van szó. Ez a felismerés késztette arra a megye vezetőit, hogy a helyi erőforrásokon kívül a központi támogatást is igénybe véve az eddigi gyakorlattól eltérő, a környezeti viszonyokat jobban figyelembe vevő környezetvédelmi programot készítsenek elő. A program elsődleges célja: folyamatos mérésekkel, ellenőrzésekkel feltárni a természeti környezet olyan összefüggéseit, melyekből széleskörű, országosan is általánosítható konzekvenciák vonhatók le, és amelyek alapján módosítani lehet a környezetvédelmi, illetve területkezelési eljárásokat. Arra, hogy országos szintűvé szélesítsék ezeket a magas technikai színvonalu, de drága vizsgálati módszereket, anyagi erőforrások híján nincs mód.

A plenáris ülés első része korreferátumokkal, ill. vitával fejeződött be. A tudományos ankét második szakaszában összesen tizennégy - az Alföld társadalmi, gazdasági térszerkezetének változásait valamilyen egyedi aspektusból megközelítő - előadás hangzott el. Rövid összegzésük az alábbi:

Az egyetlen természetföldrajzi témájú előadást KEVEINÉ, BÁRÁNY ILONA /JATE/ tartotta, aki HAJNAL KLÁRÁVAL közösen vizsgálta Kiskunhalas környékének geomorfológiai és növényföldrajzi viszonyait.

Az iparföldrajz témakörében hangzott el PÁL ÁGNES /Juhász Gyula TK, Szeged/ előadása Bács-Kiskun megye iparának szerkezetéről, valamint ABONYINÉ, PALOTÁS JOLÁNÉ /JATE, Szeged/, aki részletekbe menően elemezte Csongrád város ipari fejlődésének sajátos vonásait.

A távérzékelés tudományos szerepének a növekedését példázta BAUKÓ TAMÁS /MTA RKK, Békéscsaba/ felszólalása, melyben a légi fényképek alkalmazásának lehetőségeit taglalta az iparkörnyezet-vizsgálatokban.

A terciér szektor tárgykörében LENGYEL IMRE /MTA RKK, Békéscsaba/ "Az alföldi megyék lehetőségei az új tanácsi szabályozó rendszerben" címmel adott elő. TIMÁR JUDIT /MTA RKK, Békéscsaba/ az Alföld egészségügyi ellátottságának főbb vonásairól beszélt.

Az agrárföldrajz képviselői közül EKE PÁL /KLTE, Debrecen/ "A mezőgazdasági központi szerepkör intézményei Nádudvaron" című témában végzett kutatási eredményeiről számolt be, DOBÁNY ZOLTÁN /Bessenyei Gy.TK, Nyíregyháza/ egy alföldi kistáj (Taktaköz) földhasznosításának idő-és térbeli változásait ismertette. BODNÁR LÁSZLÓ /Ho Si Minh TK./ az új, korszerű technológián alapuló szőlőtelepítések Monostorpályi életére való hatását fejtette ki. RAKONCZAI JÁNOS /MTA RKK, Békéscsaba/ előadásában egy hat tagú team kutatási eredményéről számolhatott be a Berettyó-Körösvidék fejlesztésére vonatkozó legújabb vizsgálati eredmények rövid ismertetésével.

A település- és népességföldrajzi előadások közül igen érdekes volt MÉSZÁROS REZSŐÉ /JATE, Szeged/, aki a helyi társadalom térpályáinak különböző időkeresztmetszetekben való viselkedését állította vizsgálatai középpontjába. A szerző Bócsán és Zsadányban kérdőíves felméréseken keresztül a lakosság térbeli mozgásának regisztrálásával próbálta meghatározni a település térbeliségét. SÜLI Z. ISTVÁN /KLTE/ előadásában egy rendkívül szerteágazó problémakörre, a határmenti elmaradott térségek terület- és településfejlesztési feladataira irányította a hallgatóság figyelmét.

Nem kevésbé bizonyult érdekfeszítőnek KUGLER JÓZSEFnek /MTA RKK, Békéscsaba/ a II. világháború utáni szlovák-magyar népességcsere dél-alföldi vonatkozásairól, továbbá EKE PÁLNÉ /Bessenyei Gy.TK./ Szabolcs-Szatmár megye településhálózatának történelmi fejlődéséről tartott előadása.

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy ezek az ankétok rendkívül hasznos, nyílt véleménycserére és kontaktusteremtésre alkalmas platformok. Az elhangzott előadások azt bizonyítják, hogy az elmúlt évek tendenciája tovább folytatódik a hazai földrajz-tudományon belül. Ez azt jelzi, hogy az adat-elemző, gyakorta öncélú kutatási irányzatok fokozatosan teret veszítenek, s előre törnek az emberközpontúbb, társadalom-centrikus földrajzi vizsgálatok és módszerek.

Dr. Kovács Zoltán

BESZÁMOLÓ A REGIONÁLIS TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG 26. EURÓPAI KONGRESSZUSÁRÓL

(Krakkó, 1986. augusztus 26-29.)

A Regionális Tudományos Társaság (Regional Science Association, RSA) Európai Kongresszusának immáron harmadik ízben adott otthont Krakkó. Az RSA 26. Európai Kongresszusának megrendezésében az RSA Lengyel Tagozata, a Lengyel Tudományos Akadémia mellett működő Térgazdaságtani és Területi Tervezési Bizottság, valamint a Krakkói Közgazdasági Akadémia vállalt orosz-lánrészt.

A kongresszus első napjának délelőtti plenáris ülésével kezdődött. A külföldi és a hazai regionalistákat KAZIMIERZ DZIEWOŃSKI, a Lengyel Tudományos Akadémia mellett működő Térgazdasági és Területi Tervezési Bizottság elnöke, PETER NIJKAMP, az RSA Európai Szervező Bizottságának elnöke és JERZY ALTKANN, a Krakkói Közgazdasági Akadémia rektora üdvözölte. A köszöntők elhangzása után három nagy érdeklődéssel kísért előadás hangzott el.

WALTER ISARD (Cornell University, USA), a regionális tudomány nagy öregje lenyűgöző előadásában elemezte azokat a válto-

zásokat, amelyek az első krakkói kongresszus óta eltelt időszakban a regionális tudomány fejlődésében lejátsszódtak és felvázolta a jövőbeni várható irányzatokat.

KAZIMIERZ DZIEWOŃSKI (LTA) "A térgazdaság változó problémái Lengyelországban", PETER NIJKAMP (Free University, Amsterdam) "A regionális erőforrások revitalizációja: multidimenzió-nális keresztmetszetelemzés" címmel tartott előadást. A plenáris ülést követően hét fő szekcióban folytatta munkáját a kongresszus: (Városi és ipari agglomerációk szerkezetváltása; Közigazgatási decentralizáció és regionális fejlődés; A térszerveződés dinamikája; Lakáspolitikai modellek és lakáspolitikai; Falusi térségek és technológiaváltás; Városnövekedés és hanyatlás; Munkaerőpiac).

"A Városi és ipari agglomerációk szerkezetváltása" nevet viselő szekcióban az első napon kiemelésre kíváncsi JACEK SZLACHTA (a Lengyel Minisztertanács Tervezési Bizottsága) fel-szólalása, aki a lengyelországi városi és ipari agglomerációk szerkezetváltásával kapcsolatos problémákat elemezte. "A falusi térségek és technológiaváltás" szekcióban érdekes előadást tartott HERWIG PALME (Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem) "Társadalomszerkezet, technológiai váltás, és területi különbségek India falusi térségeiben" címmel.

A kongresszus második napjának gazdag programjában sokak tetszését elnyerte PETROS PETSIMERIS (Caeni Egyetem), aki a Piedmont-régió településfejlődési tendenciáinak változását elemezte.

"A térszerveződés dinamikája" szekcióban figyelmet keltő előadást tartott MARYSE MARPSAT (Statisztikai és Gazdasági Kutatások Országos Intézete, Párizs) "Bordeaux: egy francia város térbeli szerveződése" címmel.

Az ülés után a kongresszus résztvevői autóbusszal a Krakótól 31 km-re fekvő Pieskowa Skała-ba utaztak, ahol a XIV. sz.-ban épült királyi várban a középkori lengyel zene remekeiből összeállított műsorral kedveskedtek a vendéglátók.

A harmadik nap délelőttjén az eddigi szekciók mellett újabbak is megkezdtek munkájukat "A város-és területi fejlődés ösztönzése" és "A szolgáltatási szektor fejlesztésének elméleti és modellezési problémái" című témában. Délután a szervezők városnézésre invitálták a kongresszus résztvevőit, amelyen Krakó főépítésze beszámolt a középkori belváros rekonstrukciójának tervezési problémáiról.

A kongresszus zárónapján már csak délelőtt folytak szekció-ülések, amelyek befejeztével a szekcióvezetők plenáris ülésen összegezték a kongresszus főbb témáiban elhangzott előadásokkal kapcsolatos tapasztalataikat.

Magyarországot viszonylag népes delegáció képviselte, melynek tagjai közül többen előadást is tartottak. KLEKNER PÉTER (OT TGI, az RSA magyar tagozatának titkára) a területi politika és a munkaerőmobilitás hazai problémáiról, TAGÁNYI ZOLTÁN (MTA Szociológiai Kutató Intézet) a városi agglomerációk szerkezetváltási folyamatairól, KÁDAS SÁNDOR (MKKE) Budapest lakáspolitikáról, POMÁZI ISTVÁN (MTA FKI) a kisvállalkozások elterjedésének területi különbségeiről, SIKOS T. TAMÁS (MTA RKK) Borsod megye falusi települései szociális infrastruktúrájának matematikai

vizsgálatáról, FARAGÓ LÁSZLÓ és HRUBI LÁSZLÓ (MTA RKK) Magyarország elmaradott térségeinek fejlesztési kérdéseiről tartott előadást. A Regionális Tudományos Társaság következő kongresszusának Görögország fővárosa, Athén ad otthont.

Pomázi István

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

VALENTYJEJ, D.I. /főszerk./: Demograficeszkij Enciklopegyiceszkij Szlovar /Demográfiai enciklopédiai szótár/
Izd. "Szovjetszkaja Enciklopegyija", Moszkva, 1985.
607 old.

A Szovjetszkaja Enciklopegyija Kiadó Tudományos Szerkesztő Tanácsának és a Moszkvai Egyetem Közgazdasági Kara Népesedési Problémákkal Foglalkozó Központjának gondozásában megjelent demográfiai enciklopédia az első ilyen nagyszabású próbálkozás a szovjet demográfiai irodalomban. A több, mint 1600 szócikk megírásában közel 300 tudós vett részt. A kiadást sokoldalú konzultációs munka előzte meg, amelyen fontos szerepet játszottak Bulgária, Magyarország, az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Mongólia és Kuba népességtudománnyal foglalkozó szakemberei.

A vaskos kötetben megtaláljuk mindazon információkat, amelyek a népességtudomány tanulmányozásához elengedhetetlenek, s számtalan demográfiai fogalomról (őslakosság, abortusz, foglalkoztatottság, a népszámlálás módszerei stb.) tárgyyszerű, tudományos értelmezést kapunk. A népességföldrajzzal foglalkozó olvasó a világ országairól, valamint a Szovjetunió közigazgatási egységeiről részletesen tájékozódhat (az Abház Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságtól Zambiáig). Mindezekon kívül a kötet tartalmazza a demográfiai kutatásokban kiemelkedő szovjet és külföldi szakemberek életrajzát és munkásságát (megtaláljuk benne pl. a fiatalon elhunyt TEKSE KÁLMÁNNak, a KSH Népességtudományi Intézete néhai igazgatójának életrajzát is).

Egy színvonalas enciklopédiához illően az egyes szócikkek végén a legfontosabb szakirodalmi művek felsorolása következik, az egyes fogalmak bemutatását a legfrissebb statisztikai adatok teszik tárgyyszerűbbé, a népességföldrajzi terminusok, valamint a különböző földrajzi egységek népességföldrajzát taglaló részek "emésztését" grafikonok, diagramok és áttekinthetően szerkesztett térképek segítik.

A könyv végén található mellékletek gazdag statisztikai adatbázist tárnak az olvasó elé. Kontinensenkénti bontásban közlik, hogy az egyes országokban mikor végeztek népszámlálást 1970 és 1979 között /az első, modern népszámlálás az Egyesült Államokban volt 1970-ben/.

Hallatlanul izgalmas a forradalom előtti Oroszországban és a Szovjetunióban tartott népszámlálások kérdőíveinek összehasonlítása /1897-1979 között/, és elolvashatjuk az 1981. évi angliai népszámlálás kérdőíveinek kérdéseit is.

Soha ilyen gazdag statisztikai adatbázis nem állt rendelkezésre a kutatóknak a Szovjetunió közigazgatási egységeinek népességéről. Az 1984. január 1-i állapotnak megfelelően az összes oblaszty területét, népességét, népsűrűségét és a városi népesség arányát közlik a táblázatokban, amelyek feltüntetik a Szovjetunió 100 ezer főnél népesebb városai népességszámának alakulását 1897-től a legutolsó népszámlálásig /1979/. Képet kapunk a Szovjetunió népességének iskolai végzettség szerinti megoszlásáról köztársasági bontásban, a nemzetiségek lélekszámának változásáról /a legutóbbi, 1979. évi népszámláláskor 171

ezer magyart tartottak nyilván/, a keresők, a különböző társadalmi csoportok területi arányairól, a családok jellemzőiről. A rendkívül hasznos területi statisztikai melléklet a világ valamennyi országának legfontosabb demográfiai mutatóit tartalmazó táblázatok zárják.

A népeségtudomány komplex diszciplína, egyes területeit különböző szaktudományok képviselői művelik /etnográfus, antropológus, szociológus, népeségföldrajzos, demográfus stb./. Az enciklopédia klasszikus tudományos műfaj, amely általában a tudomány, vagy egy tudományág fogalmi tárházát gyűjti egybe. A demográfiai enciklopédiából a népeségtudománnyal foglalkozó összes szakember megszerezheti a saját tudományterületéhez nélkülözhetetlen ismeretanyagot. Magyarra való átültetése, vagy egy hasonló mű hazai megalkotása hasznára válna mindannyiunknak.

Pomázi István

SMALL, J.-WITHERICK, M.: A modern Dictionary of Geography. - Edward Arnold Ltd, London, 1986. 233 p.

A "földrajztudomány modern szótára" a Southamptoni Egyetem oktatóinak jól sikerült válogatása a földrajztudomány fogalomtárából. Mitől "modern" ez a szótár (kislexikon)? Elsősorban attól, hogy a szerzők szakítani tudtak a lexikonszerkesztők gyakori hibájával s ennél fogva minden terjengősségtől mentes, frappánsan lényegretörő definíciókat találhatunk az egyes címszavak alatt.

A több, mint 1800 lexikai egységet magába foglaló mű összeállításánál három alapelv volt az irányadó. Egyfelől döntő súllyal esett latba az, hogy a kiválasztott fogalom széles körben legyen ismert a geográfusok körében, másrésről lényeges szempont volt az is, hogy a fogalom hasznos információkat nyújtson a közép-és felsőoktatásban résztvevő diákok számára. Végül a szerzők nagyon szimpatikusan szem előtt tartották azt is, hogy a természetföldrajzi és humánföldrajzi fogalmak száma és terjedelme nagyjából egyensúlyban legyen egymással. Dicséretükre szolgál továbbá, hogy ezekhez az alapelvekhez mindvégig következetesen ragaszkodtak, s ezáltal egy olyan - gazdagon illusztrált - kislexikont sikerült összeállítaniuk, amely segítségére lehet a földrajzzal foglalkozó szakember, illetve a földrajzoktatásban tevékenykedő pedagógus számára egyaránt.

A szótár forgatása közben sajnos akaratlanul is felvetődik a kérdés: miért nincs ehhez hasonló földrajzi kislexikon, segédkönyv hazánkban? Pedig egy ilyen jellegű kiadvány nagy segítségére lehetne az általános és középiskolai földrajztanárnak mindennapi munkája során a helyes fogalomalkotásban, továbbá sikerrel forgathatná a főiskolák és egyetemek földrajzszakos hallgatói is. Érzésünk szerint ennek hiányáért nemcsak, ill. nem

elsősorban a kiadók hibáztathatók.

Történtek ugyan ezidáig próbálkozások tankönyvek, szakkönyvek (Európa I-II., A Föld és az élet fejlődéstörténete, stb.) végén kislexikonok összeállítására, de ezek a próbálkozások esetlegesek voltak s a teljesség igénye nélkül készültek.

Szívből reméljük, hogy az "atlasz-kérdés" megoldása után a "kislexikon-kérdés" is mihamarabb orvoslásra lel. Addig is nem marad más, mint az idegen nyelvű lexikonok és szótárak forgatása, mint pl. a fentebb ismerttetetté, melyet ezúton is melegen ajánlunk mindenkinek.

Dr. Kovács Zoltán

A DUNÁNTULI-KÖZÉPHEGYSÉG, A.

Természeti adottságok és erőforrások

Szerkesztette: ÁDÁM László, MAROSI Sándor, SZILÁRD Jenő

Bp. 1987. Akadémiai Kiadó. 500 p. 132 Ft
(Magyarország tájféldrajza 5.)

A tájmonográfia sorozat jelen kötete a Dunántuli-középhegység általános természetföldrajzi adottságait és erőforrásait mutatja be. Részben a nagytáj földtani adottságait, ősföldrajzi fejlődéstörténetének fontosabb szakaszait és ásványi nyersanyagait foglalja össze, részben pedig az egymással kölcsönhatásban levő domborzat, éghajlat, vízrajz, növényzet és talajtakaró fejlődését, jelen állapotát, főbb jellemzőit és várható alakulását tárgyalja.

Az új tudományos irányzatot képviselő feldolgozás ökológiai, gazdasági és környezetvédelmi szemléletű kutatási koncepciót és módszert tükröz, amely - a földrajzi környezet gyors változása és átalakulása következtében - a természet és a társadalom kölcsönhatásának az elemzését és értékelését helyezi előtérbe. Különös hangsúlyt fordít a potenciális erőforrások környezetkárosítás nélküli hasznosítási lehetőségeire. A nagytáj regionális sajátosságait, a táji jellemzők területi különbségeit a sorozat következő kötete részletezi.

A SOROZAT ELŐZŐ KÖTETEI Sorozatszerkesztő: PÉCSI Márton

1. A Dunai Alföld
Szerkesztette: Marosi Sándor, Szilárd Jenő.
Bp. 1967. Akadémiai Kiadó. 358 p. 76 Ft
2. A Tiszai Alföld
Szerkesztette: Marosi Sándor, Szilárd Jenő.
Bp. 1969. Akadémiai Kiadó. 381 p. 96 Ft
3. A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék
Szerkesztette: Ádám László, Marosi Sándor
Bp. 1975. Akadémiai Kiadó. 605 p. 112 Ft
4. A Dunántuli-dombság. (Dél-Dunántul)
Szerkesztette: Ádám László, Marosi Sándor, Szilárd Jenő
Bp. 1981. Akadémiai Kiadó. 220 p. 220 Ft

A NEW VOLUME IN THE SERIES STUDIES IN
GEOGRAPHY IN HUNGARY

Vol. 22.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 264 p.

CONTEMPORARY ESSAYS
IN AUSTRIAN AND HUNGARIAN GEOGRAPHY

Edited by
E. LICHTENBERGER, M. PÉCSI

This volume of essays contain those 18 lectures which were held at the 1st Austrian-Hungarian Geographical Seminar in Vienna, in November, 1986. As it was the first event of a new professional forum, one of the main points of view was to show the main trends of the geographical investigations of the two countries. It was also aimed by both of the leaders of the two delegations (Mrs. E. LICHTENBERGER and M. PÉCSI) to give an overview in separate lecture about the characteristic features of the geographical research works elaborated in their countries.

This volume summarizes the lectures in 4 different trends of research, just like Geographical Research and Geographical Information Systems, Remote Sensing and Ecology, Multivariate Techniques, Socio-economic Development Problems in Austria and Hungary. From among the themes we can find the problem of the Geographical Information Systems, the use of remote sensing methods in territorial planning, the investigations of deforestation by remote sensing methods, the expected ecological effects of water barrage system being built, the types of tourism, the "second home" phenomenon. They talked about the classification of the Hungarian settlements, about the problems of small towns and about the developing trends of the alms in Austria.

The bibliographies of the volume that contain the most important publications of the past years, make it easy to orientate yourself in the special geographical literature of the two countries.

Készült az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet házi sokszorosítóján.

Példányszám: 300. A kiadásért felel: Dr. Pécsi Márton intézeti igazgató

